

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a Vihik 326 Выпуск ОСНОВАНЫ В 1893.г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

XVI

ТАРТУ 1974

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

ALUSTATUD 1893.a

Vihik 326 Выпуск

ОСНОВАНЫ В 1893.г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

XVI

ТАРТУ 1974

Redaktsioonikolleegium: V. Kelder (vast. toimetaja),
E. Laasik, J. Mäll, I. Rebane, E. Salumaa, P. Vihalem.

Редакционная коллегия: В.Келдер (отв. редактор), Э.Лаасик, Ю.Мялы, И.Ребане, Э.Салумая, П.Вихалем.

ETTEVÕTTE TEGEVUSE KONTROLLIMINE MINISTEERIUMI POOLT

H. S c h n e i d e r ,
Õigusteaduse kandidaat
Riigi- ja haldusõiguse kateeder

1

METODOLOOGLISED LÄHTEALUSED

NLKP XXIV kongressil kavandatud kommunismiehitamise edasised ülesanded, tootmise mastaapide kasv ja kvalitatiivsed nihked majanduses esitavad uusi, suuremaid nõudeid juhtimisele, nõuavad juhtimissüsteemi pidevat täiustamist. See ei luba rahulduda väljakujunenud juhtimismvormide ja -meetoditega isegi sel juhul, kui need minevikus rahuldasiid.¹ Teadus tungib järjest enam ülesehitustöö kõikidesse sfääridesse, mistõttu on loomulik, et ka juhtimine rajaneks teaduse saavutustel. See aga eeldab omakorda juhtimise teoreetiliste ja rakenduslike probleemide põhjalikku läbitöötamist.

Viimasel aastakümnel on nimetatud valdkonnas võrdlemisi palju ära tehtud. See ei tähenda muidugi seda, et kõik juhtimisprobleemid oleksid ühesuguse põhjalikkusega analüüsitud ja lahendamist leidnud. Üheks juhtimistea-

¹ Vt. L. B r e ž n e v. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tln., 1971, lk. 78.

duse koostisosaks, mida seni on suhteliselt vähem uuritud ja üldistatud, on kontroll. See ajendas ka kontrolliküsimusi käsitlema antud artikli raames, kus vaatluse all on tööstusministeerium ja temale alluvad ettevõtted. Pealegi vajab praktika siin kõige pakilisemat abi, sest kontroll selle praegusel kujul on juhtimistegevuse üks nõrgemaid lüli-
lisid.

Ministeeriumi konkreetsete kontrollialaste küsimuste analüüsimisel on lähtutud metodoloogilist tähtsust evi-
vast teoreetilisest teesist, et juhtimine ja kontroll on lahutamatud. V.I. Lenin asetab kontrolliküsimused alati kõrvuti juhtimisprobleemidega, kogu nõukogude rahvamajanduse ja sotsialistliku kultuuri arendamise küsimustega,² sest kontrolli organisatsioonilised vormid ja tegevusmeetodid on orgaaniliselt seotud nõukogude riigorganite ülesehituse ja tegevusprintsipidega.

See on ka mõistetav, sest õigesti korraldatud majandus- ja sotsiaal-kultuurilise elu või mis tahes teise ülesehitustöösfaari juhtimine eeldab eeskujulikult organiseeritud kontrolli. Hästi funktsioneeriv kontroll, mis kajastab faktilist olukorda juhitavates objektides ja toob esile kõik tugevad ning nõrgad küljed antud korralduste täitmisel, avab tee õigele juhtimistegevusele. Selles avaldubki juhtimise ja kontrolli lahutamatu seos.

Teiseks metodoloogiliseks lähtealuseks on see, et ministeeriumi tegevus, nagu iga teinegi juhtimisprotsess, kujutab endast informatsiooni kogumise, töötlemise, edasiandmise ja salvestamise protsessi. Tähendab - juhtimine erineb vahetust tootmistevgevusest selle poolest, et tema siuks on mitte töö materiaalsete objektide, vaid informatsiooniga.

² V. I. L e n i n . Teosed. 25. kd., lk. 438, 443; 26. kd., lk. 82, 376-377; 27. kd., lk. 70, 113, 132-133, 347, 361; 33. kd., lk. 199, 244, 405.

Kommunistliku ülesehitustöö komplitseeritud ülesanded nõuavad, et juhtimistegevus oleks rajatud objektiivsetele hinnangutele ja täpsele informatsioonile. Ebatäpse, mitte-täieliku ja hilineva informatsiooni tõttu on isegi head juhid asetatud raskesse olukorda, sest tuleb vastu võtta otsuseid ja anda korraldusi ainult kogemuste ja harjumuste alusel, s. o. juhtida huupi. Järelikult informatsiooni hankimiseta ning selle töötlemiseta pole mõeldav sihipärane, teadlik juhtimine. Praktikast võib tuua hulgaliselt näiteid selle kohta, et seal, kus ei analüüsita põhjalikult kujunenud olukorda ja teaduslik lähenemisviis asendatakse subjektivistlike, meelevaldsete lahendustega, on äpardused paratamatud ja vältimatud. Kirjanduses märgitakse põhjendatult, et kui juhtimissüsteemis puudub informatsioon, siis ei saa olla ka juhtimist, juhtimise puudumisel aga kaotab informatsioon igasuguse mõtte.³ Seega juhtimine ja informatsioon on vastastikusel seoses ning sõltuvuses, kusjuures kontrolli võib vaadelda kui üht sidekanalit, mis toidab juhtimiskeskust informatsiooniga.

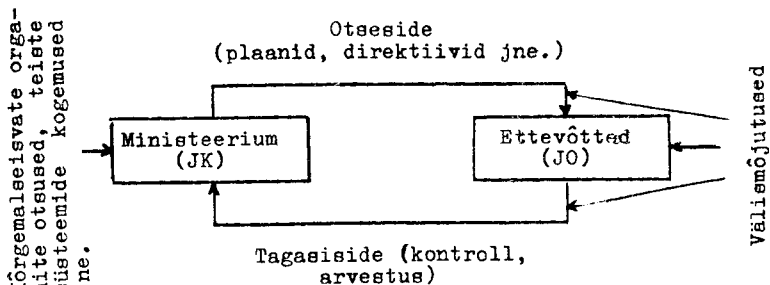
Kolmandaks käsitletakse tööstusministeeriumi ja temale alluvaid ettevõtteid küberneetilise süsteemina, mille juhtivaks keskuseks on ministeerium ja juhitavateks objektideks ettevõtted. Informatsiooni vahetamine juhtimiskeskuse ja juhitavate objektide vahel toimub otse- ja tagasiside kaudu. Kontrolli iseloomulikuks jooneks on see, et ta annab juhtimiskeskusele ainult teatud liiki informatsiooni - teateid selle kohta, kuidas juhitavad täidavad neile antud korraldusi, missugused on tulemused, kuidas need saavutati, millised on töös ilmnunud raskused, puudused ja vead. Kontroll on seega juhtimiskeskuse tunnetusorgan, millela juhtkond ei saa vajalikku ülevaadet oma võimalustest süsteemi reguleerimisel. See tähendab, et kontroll täidab juhtimissüsteemis tagasiside funktsiooni.

³ Б. С. Украинцев. О возможности кибернетики в свете свойства отображения материи. - Философские вопросы кибернетики. М., 1961, стр. 110-113.

Tagasiside printsiibiks nimetatakse harilikult sellist juhtimismoodust, kus süsteemi suunamine ja reguleerimine toimub vastavalt sellele informatsioonile, mida saadakse juhtimise resultaadi kohta. Sel juhul otsus juhtimistegevuse kohta sõltub juhitava objekti käitumisest ja tekib suletud ahel: põhjus, mis kutsub esile juhitava objekti oleku muutuse, pannakse sõltuvusse reaktsioonist, mida ta ise esile kutsub.⁴

Sellist ranget põhjuse ja resultaadi seost võib täheldada muidugi automaatsüsteemide puhul. Mis aga puutub järgneval joonisel kujutatud tootmisharusüsteemi, siis siin on karakterseks jooneks see, et ministeerium kui juhtimiskeskus (JK) kasutab süsteemi tegevuse juhtimiseks ja reguleerimiseks mitte ainult kontrolli, s. o. tagasiside korras juhivate objektide (JO) kohta saadavat informatsiooni, vaid ka mitmesuguseid muid andmeid, nagu kõrgemalseisivate juhtimisorganite otsused, teiste juhtimissüsteemide kogemused, poliitilised kaalutlused jne., mida võib arvata juhtimiskeskusele mõjuvate välistegurite hulka.

Tootmisharu juhtimissüsteem oma otse- ja tagasiside kanalitega

⁴ Vt. N. Wiener. Küberneetika ehk juhtimine ja side loomas ning masinas. Tln., 1961, lk. 122 jj.; N. Wiener. Inimolendite inimlik kasutamine. Küberneetika ja ühiskond. - "Loomingu" Raamatukogu", 1969, nr. 45-47, lk. 29, 34, 46-47, 56; K. Leppik. Automaatjuhtimise põhiküsimused. Tln., 1965, lk. 14 jj.; O. Ланге. Введение в экономическую кибернетику. М., 1968, стр. 23; Л.А. Петрушенко. Принцип обратной связи. М., 1967, стр. 129 и сл.; Г. К л а у с . Кибернетика и общество. М., 1967, стр. 48-51.

Kuid ka ettevõtete kui juhitavate objektide tegevus pole kaugeltki alati ministeeriumist saadud juhtimiskäskude ja korraldustega adekvaatselt määratud. Juhitavad objektid reageerivad küll keskusest saadud juhtimissignaalidele (plaanid, direktiivid, juhised jne.), mis kulgevad otseside kanali kaudu, ent samaaegselt mõjutavad ettevõtete käitumist mitmesugused muud välistegurid. Missuguseks kujuneb neis tingimustes objektide konkreetne reageering, selle kohta saab juhtimiskeskus informatsiooni tagasiside kanali kaudu. Mida põhjalikumalt, latusamalt ja operatiivsemalt tagasiside kontrolli ja arvestuse näol funktsioneerib, seda suuremad on võimalused süsteemi hoidmiseks ettenähtud kursil, kuigi ka siin tuleb arvestada seda, et välistegurid avaldavad mõju mitte üksnes juhtimiskeskusele ja juhitavatele objektidele, vaid ka sidekanalitele, tekitades seal informatsioonilist müra.

Järelikult neis tingimustes, kus juhuslikkus pole välistatud, on sihipärane juhtimistegevus võimalik vaid sellise tagasiside puhul, mis rajaneb juhtimisveal, s. o. kõrvalekaldel eesmärgile viivast teest. Kontroll tagasiside ühe vormina tähendab alati kavandatu alusel tehtu või saavutatu mõõtmist ja hindamist. Vaatamata sellele, et kontroll kujutab endast juhtimiskeskuse tunnetusvahendit, mis tegeleb pealtnäha passiivse peegeldusprotsessiga, mõjutab ta oluliselt juhtimise kvaliteeti. Kirjanduses leiab kinnitamist, et süsteemi häired on peaaegu alati informatsiooni kulgemise häired, eelkõige tagasiside häired.⁵

Neljandaks on uurimistöö käigus arvestatud seda, et kontrolliprobleemide küberneetiline interpretatsioon toob esile vaid selle ühise ja üldise, mis on omane tagasisidele üldse, ega kajasta tootmisharu ja tema juhtimiskeskuse eripära, spetsiifikat. Konkreetsete küsimuste lahendamisel on see aga vajalik.

⁵ G. N a a n . Norbert Wiener ja ajastu mõttelaad. Eessõna N. Wieneri töö "Inimolendite inimlik kasutamine. Küberneetika ja ühiskond" eestikeelsele väljaandele. - "Loomingu" Raamatukogu", 1969, nr. 45-47, lk. 8.

Põhiline iseärasus, võrreldes bioloogiliste ja tehissüsteemidega, seisneb selles, et sotsiaalsetes süsteemides on nii juhtideks kui juhitavateks inimesed. Juhtimisprotsessid lähuvad siin inimestest ja on suunatud inimestele.⁶ Seega tuleb juhtimisprotsessis arvestada inimlike omadustega, inimeste püüdluste, taotluste, intellektiga. Hakkab toimima subjektiivne faktor, mille tähtsus pidevalt kasvab. Subjektiivse faktori osa on seda suurem ja märgatavam, mida enam ta vastab objektivsetele seaduspärasustele.

Samuti iseloomustab juhtimisprotsesse ja kontrollialast tegevust sotsiaalsetes süsteemides see, et nad baseeruvad võimule. Võim, vaatamata sellele, kas ta on ühiskondlik või riiklik, määrab kindlaks juhtimisprotsesside toimimise üldised raamid ja eesmärgid, temast sõltuvad juhtimise iseloom, võtted ja viisid. Ollakse küllaltki üksmeelsel seisukohal, et võim, millel klassideta ühiskonnas on ühiskondlik, klassidesse jagunenud ühiskonnas aga poliitiline, riiklik iseloom, on kogu juhtimissüsteemi tähtsaim integreeriv omadus⁷, kui võrd võim ühendab juhtimissüsteemi tervikuks.

Riigivõim, millele on omased sellised komponendid, nagu tahe, jõud, s. o. võime suruda peale oma tahet, ja suveräänsus⁸, on abstraktne mõiste. Ta materialiseerub, saab

⁶ А.И. Ш и г л и к. Управление людьми и руководство процессами производства. - "Советское государство и право", 1966, № 7, стр. 22; В.Г. А ф а н а с ь е в. Об интенсификации развития социалистического общества. М., 1969, стр. 69.

⁷ Ю.А. Т и х о м и р о в. Теория социалистического управления. - "Советское государство и право", 1969, № 7, стр. 78; Ю.А. Т и х о м и р о в. Власть и управление в социалистическом обществе. М., 1968, стр. 23-24; В.В. К о п е й ч и к о в. Механизм советского государства. М., 1968, стр. II7-II8; А.И. К о р о л е в, А.Е. М у ш к и н. Государство и власть. - "Правоведение", 1963, № 2, стр. 16 и сл.

⁸ В.В. К о п е й ч и к о в. Механизм советского государства. М., 1968, стр. 123; Сб. Личность, общество и государство. М., 1966, стр. 132 и сл.; С.Т. Ц е й т л и н.

oma kuju riigiorganite süsteemis. See tähendab, et riigivõim ja riigiaparaat on lahutamatu seotud. Sellepärast pole sugugi juhuslik, et Nõukogude riigi rajaja V.I. Lenin nägi riigiaparaadis nõukogude korra elu ja surma küsimust. Oma brošüüri "Toitlusmaksust" plaanis (1921) märkis ta, et ilma aparaadita me oleksime ammugi hukkunud. Ilma süsteemilise ja visa võitluseta aparaadi parandamise eest me hakkume enne sotsialismi baasi loomist.⁹

Kui riigivõimu staatiliseks küljeks, tema organisatsiooniliseks avaldusvormiks on riigiaparaat (riigiorganite süsteem), siis võimu dünaamilise külje moodustab juhtimistegevus. Juhtimine ja kontroll kujutavad endast see-ga võimu realiseerimise protsessi. Just juhtimises kui dünaamilises protsessis ilmneb kõige selgemalt riigivõimu asu, tema olemus.

Samuti, kui küberneetika opereerib informatsioonihulga mõistega, mis iseloomustab süsteemide mitmekesisust, struktuursust, korrastatust kvantitatiivsest küljest ranges matemaatilises keeles, siis ministeeriumi juhtimis- ja kontrollialase tegevuse puhul, üldse juhtimisprotsesside puhul sotsiaalsetes süsteemides, tõuseb esiplaanile informatsiooni semantiline ja pragmaatiline aspekt, selle sisuline, tähenduslik ja väärtuseline tahk. Informatsiooni hulk on täpselt mõõdetav suurus, kuid see ei ütle midagi sõnumite n.-õ. inimliku tähenduse kohta. Juhtimisel ja kontrollimisel on aga informatsiooni tähenduslik külg oluline, kuigi seda ei osata veel täpselt mõõta. On pakutud küll välja mitu varianti semantilise informatsiooni hindamiseks,¹⁰ kuid kõigil neil konstruktsioonidel ei ole

Об основных элементах государственной власти в СССР. "Вестник ЛГУ". Серия экономики, философии и права. Вып. I, 1958, стр. 87.

⁹ V. I. L e n i n . Teosed. 32. kd., lk. 300.

¹⁰ vt. Л. Б р и л л ю э н. Наука и теория информации. М., 1960, стр. 384-389; Р. Д ж о р д ж. Мозг как вычислительная машина. М., 1963, стр. 479-485; Е. К. В о й ш е з и л о. Понятие. М., 1967, стр. 203; А. Х а р к е в и ч. О ценности информации. - "Проблемы кибернетики", 1960, № 4, стр. 53-57.

otsest kontakti sellega, mida nimetatakse informatsioonike igapäevakeeles (s. t. sisulisteks teadmisteks ja andmeteks). Uuritakse küll teatud formaalset skeemi, mudelit, milles teadmised on fikseeritud, mitte aga teadmisi endid.¹¹

Sellest tingituna ei saa ka kontrolliküsimuste uurimisel kasutada teadustava informatsiooni hindamiseks kvantitatiivseid meetodeid ning piirduda tuleb kvalitatiivse analüüsiga. Põhiliseks uurimismaterjaliks on ettevõtete poolt ministerruumile esitatav kirjalik aruandlus, revideerimisaktid, õiendid ja muud dokumendid, mis kajastavad ettevõtete tegevust. Kuid kaugeltki mitte kõik kontrollimised ja nende tulemused ei leia kirjalikku fikseerimist. Selle lünga kõrvaldamiseks viis Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi õiguse sektor koos Eesti NSV Rahvakontrolli Komiteega neljas vabariigi tööstusministeeriumis läbi juhtivate töötajate ja spetsialistide ankeetküsitluse, mille andmeid on mõningate probleemide valgustamisel kasutatud. Küsitlus hõlmas kokku 224 juhtivat töötajat ja spetsialisti, mis moodustab 73,6 % nende koguarvust.

2

MINISTEERIUMI KONTROLLMEHCHANISM JA ARUANDLUSE OSA SELLES

Tulenevalt sellest, et juhtimine ja kontroll on omavahel tihedasti seotud, on ministerruumil kui tootmisharu juhtival keskusel õigus ja ühtlasi kohustus kontrollida alluvate ettevõtete ja organisatsioonide tegevust. Oma igapäevases juhtimistöös on ministerruumid kasutanud ettevõtete tegevuse kohta informatsiooni kogumiseks mitmesuguseid kontrollimisvõtteid ja -viise. Kuigi kontrolliarsenal on

¹¹ J. R e b a n e . Informatsioon ja ühiskondlik tunnetus. - Ajalooline materialism. Tln., 1970, lk. 23.

Üldiselt rikas ning töömeetodid ja -vormid paljutahulised, on ministeeriumid kontrolli teostanud põhiliselt kahte moodi: 1) ettevõtetest saadud aruandluse, õiendite ja muude dokumentide analüüsi ning 2) faktilise kontrolli teel kohapeal. Ühel juhul saadakse informatsiooni kontrollitavalt endilt, olgu see siis kirjalik või suuline informatsioon, teise puhul, kui tegemist on kontrolliga kohapeal, on informatsiooni vahetud kogujad ministeeriumide töötajad.

Tööstusministeeriumide töötajate küsitlemisel saadud andmete põhjal, mida kajastab tabel 1, laekub neile tööks vajalik informatsioon suures osas ettevõtetest ja nende ettevõtete töötajatelt: ligemale 4/5 küsitletutest vastas, et on rajanud oma tegevuse põhiliselt ettevõtete aruandlusest ja õienditest, järelepärimistest telefoni teel, suulistest ettekannetest ja aruannetest, samuti ettevõtete nendelt töötajatelt saadud informatsioonile, kes külastavad ministeeriumi. Neid tööstusministeeriumide töötajaid aga, kes hangivad informatsiooni üldreeglina ettevõtetega vahetud kontakti luues, on kokkuvõttes vaid 21,9%. Kõige suurem on selliste töötajate osakaal Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Ministeeriumis (33,3%) ja kõige väiksem Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumis (17,7%).

Kui arvestada ühelt poolt ettevõtete juhtimisfunktsioone, mis on fikseeritud ministeeriumide põhimäärustes, ja teiselt poolt ettevõtete endi üldist töö- ja tootmiskultuuri taset ning isereguleerimise astet, võib üldistavalt märkida, et ministeeriumid tuginevad liigselt ettevõtetest saadud informatsioonile ning faktilisele kontrollile kohapeal osutatakse tähelepanu vähe. Kui hästi ka aruandluse teel organiseeritav kontroll ei oleks korraldatud, kui mitmekesised poleks ka selle realiseerimise viisid, ta jääb ikkagi ühekülgsesks. Sel teel saadud andmed on pärit ühest allikast - täitjailt või selle eest vastutavalt isikutelt. Sellepärast on vaja informatsiooni usaldusväärseuse tagamiseks ühendada aruandlus faktilise kontrolliga kohapeal. Isiklik tutvumine ettevõtete tööga, tihe kontakt nen-

T a b e l 1

Põhilised informatsiooni kogumise viisid Eesti NSV tööstusministeeriumides
(küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Ministeeriumid	Vastanu- te arv	Neist töötajaid, kes saavad informatsiooni olukorra kohta ettevõtetes põhiliselt					
			statistilis- test aruanne- test ja olen- ditest	telefoni teel	ettevõtteid isiklikult külastades	suulistest et- tekannetest ja aruannetest	ettevõtete töö- tajalt, kes külastavad mi- nisteeriumi	muudest alli- katest
1.	Eesti NSV Kergetööstuse Ministeerium	(100,0%) 68	(39,7%) 27	(26,5%) 18	(17,7%) 12	(2,9%) 2	(10,3%) 7	(2,9%) 2
2.	Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 43	(44,2%) 19	(18,6%) 8	(18,6%) 8	(9,3%) 4	(2,3%) 1	(7,0%) 3
3.	Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 42	(31,0%) 13	(14,3%) 6	(33,3%) 14	(21,4%) 9	-	-
4.	Eesti NSV Liha- ja Päima- tööstuse Ministeerium	(100,0%) 48	(39,6%) 19	(22,9%) 11	(20,8%) 10	(12,5%) 6	(4,2%) 2	-
	Kokku	(100,0%) 201	(38,8%) 78	(21,4%) 43	(21,9%) 44	(10,5%) 21	(5,0%) 10	(2,4%) 5

de ettevõtete töötajatega, ettepanekute tegemine ja soovitud andmine töö käigus ning vahetu instrueerimine - kõik see võimaldab puuduste kõrvaldamiseks kasutusele võtta operatiivseid abinõusid ja saada objektiivseid andmeid tegeliku olukorra kohta. Kohapeal kontrollimine loob ühtlasi head võimalused eesrindlike töökogemuste propageerimiseks ja levitamiseks ning ettevõtete kaadri igakülgeks tundmaõppimiseks.

Kuid küsimus ei seisa mitte üksnes õige proportsiooni leidmises aruandluse ja faktilise kontrolli vahel, vaid täiustamist ja korrastamist vajavad mõlemad informatsiooni kogumise vormid ka ise, eriti aga arvestus ja aruandlus - seda eelkõige mahu osas. Tartu õmblusvabrikus "Sangar" tehtud analüüs näitab, et sellel ettevõttel tuleb vastavalt kehtestatud eeskirjadele esitada kõrgemalseisvatele organitele üldse 82 erinevat liiki ja vormi aruannet, plaani, arvestust ja õiendit aastas. Neist 55 on määratud Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumile, 36 Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuvalle Statistika Keskvalitsusele, 11 NSV Liidu Riigipanga kohalikule osakonnale, 8 Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumi Konstrueerimisbüroole, 7 Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse Tartu Informatsiooni- ja Arvutusjaamale, 6 NSV Liidu Ehituspanga kohalikule osakonnale, 3 Eesti NSV Ministrite Nõukogu Materiaal-Tehnilise Varustuse Peavalitsusele, 3 Eesti Vabariiklikule Rõivaste Hulgikaubanduse Baasile, 3 Tartu Linna TSN TK Rahandusosakonnale, kusjuures Tartu Linna TSN TK plaanikomisjonile, "Eesti Energia" Elektrimüügi kohalikule osakonnale, ÜLRÜ Vabariiklikule Nõukogule, Tartu Ratsionaliseerimiskabinetile, Eesti NSV Ametiühingute Nõukogule, Tekstiili- ja Kergetööstuse Töölise Ametiühingu Vabariiklikule Komiteele ning Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumi Töönormatiivide Uurimise Jaamale esitatakse igakuisele üks. Sagedaseks nähtuseks on siinjuures see, et üht ja sama aruannet või õiendit nõuavad üheaegselt mitu organit. Näiteks kapitaalmahutuste plaani täitmise aruanded (vorm 2-KT ja 2-KS) tuleb saata nii Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuvalle Statistika Kesk-

valitsusele, tema Tartu Informatsiooni- ja Arvutusjaamale kui ka Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumile.

Kui arvestada aruandluse perioodilisust, seda, et 82-st aruandest, arvestusest ja õiendist tuleb 2 koostada igas dekaadis, 26 kuude, 38 kvartalite, 8 poolaasta ja 8 aasta lõikes, siis ulatub nende koguarv aastas 550-ni. Iga tööpäeva kohta tuleb seega keskmiselt 2 dokumentaalset aruannet kõrgemalseisvatele organitele. Selline aruandlusekoostus ei ole iseloomulik üksnes õmblusvabrikule "Sangar", ja mitte ka ainult kergetööstusettevõtetele, vaid analoogiline koormus lasub ühtlasi kõigil teiste ministeeriumide alluvusse kuuluvatel tööstusettevõtetel, sest statistiline aruandlus on suures osas unifitseeritud.

Ent statistiline aruandlus moodustab vaid osa ettevõtete aruandlusest ja arvestusalasest tegevusest. Peale selle on veel jooksev aruandlus ning mitmesuguste ühekordsete õiendite, kavade ja arvutuste tegemine ministeeriumi ja teiste kõrgemalseisvate organite nõudmisel. "Sangari" töö ja töötasu osakonna ning raamatupidamise jooksev aruandlus on statistilisest aruandlusest isegi mahukam.

Arvestus kui juhtimissüsteemi üks olulisemaid enesevaatluse viise varustab küll ministeeriumi informatsiooni-ga, kuid ettevõtete juhtimiseks ei vajata mitte igasugust informatsiooni, vaid ainult sellist, mis vastab ministeeriumi funktsioonidele ja aitab neid realiseerida. Kui ettevõtete aruandlust sellest seisukohast hinnata, siis jõuame järeldusele, et siin esineb küllaltki suuri liialdusi. Või täpsemalt väljendades: aruandlus pole suutnud sammu pida majandusreformist tulenevate juhtimisniihetega. Teatavasti on majandusreformi põhiülesanne tootmise tsentraliseeritud ja detsentraliseeritud juhtimise optimaalse vahekorra kujundamine. Varasem juhtimissüsteem, kus tarbijad said mõjutada tootmist vaid keskorganite vahendusel, ei õigustanud end. Otsesidemete loomine aga tootja ja tarbija vahel, sellise mehhanismi kujundamine, kus tootjad on sunnitud üksteisega võistlema tarbijate soovide parema rahul-

damise eest, pole kohe majanduslikult võimalik. Sellepärast on majandusreformi kaasaegsel etapil püütud seda küsimust lahendada sel teel, et juhtimissüsteemi ümberkorraldamise aluseks on võetud ettevõtete õiguste ja iseseisvuse laiendamine. Vähendatud on kohustuslike plaaninäitajate arvu ning tsentraliseeritult planeeritava toodangu nomenklatuuri, eeldades, et stimuleerimisfondid loovad huvi toota nii tsentraliseeritult kui ka detsentraliseeritult planeeritavaid tooteid maksimaalsel hulgal ning vajalikus sortimendis.

Järelilikult tööstusministeeriumidel on ära langenud riida tootmise juhtimise operatiivseid funktsioone ja ühes sellega vajadus vastava detailse informatsiooni järele. Tegelikult võib aga tähendada vastupidist arengujoont: ettevõtetele nõutava aruandluse maht ja tihedus kasvab pidevalt - seda eeskätt mitmesuguste jooksvate aruannete ja õien-dite arvel. Kui tootmise planeerimise ja majandusliku stimuleerimise uuele süsteemile ülemineku perioodil on aruandluse ajutine kasv loomulik ja mõistetav, siis hiljem on selle aluseks mitte praktiline vajadus, vaid harjumus, ru-tiin, usk paberi maagilisse jõusse.

Kaasaegsetes tingimustes, kus ministeeriumide tegevus keskendub järjest enam üksikküsimuste otsustamiselt toot-misharu arenguperspektiivide uurimisele ja prognooside koos-tamisele, tehnikapoliitika kesksete küsimuste lahendamise-le, kapitaalvahutuste otstarbekohase ja efektiivse kasuta-mise probleemidele, ettevõtete abistamisele majanduslikes, töö teadusliku organiseerimise jt. küsimustes, vajavad nad hoopis üldisema iseloomuga ja harvema laekumissagedusega in-formatsiooni. Seetõttu on olemas objektiivsed eeldused ühelt poolt ettevõtete aruandluse kärpimiseks ja teiselt poolt aruandeperioodide pikendamiseks. Konkreetsed soovitusel ja ettepanekud selles suhtes on esitatud lisas. Nende raken-damise puhul väheneks aruannete arv 118 ehk 21,4 % võrra. Seejuures on arvestatud esiteks seda, et ei väheneks aru-andeline informatsioon juhtimise otsustavates lõikudes ja

nende näitajate osas (plaani täitmine, materjalide liikumine jne.), millest on huvitatud ka teised ettevõtted ja organisatsioonid, näiteks hankijad ja kaubandusettevõtted; teiseks seda, et vältida asjatuid kiirustamisi aruandlusega kuu esimesel päeval, mis toob sageli kaasa vigu ja vajab hiljem esitatud andmete korrigeerimist; kolmandaks, et ühtlustada arvestuslikku tööd ettevõtetes ning vältida tormamist kuude ja kvartalite lõpus. Ja kui pidada silmas kaugemaid perspektiive, siis ettevõtete õiguste edasise laiendamise ja otsesidemete arenemise puhul tootjate ja tarbijate vahel väheneb ministereeriumide vajadus operatiivse informatsiooni järele veelgi, sest tootmise operatiivne reguleerimine toimub säärasel korral vahetult ettevõtetes.

Samas tuleb aga rõhutada, et ministereeriumile ja teistele kõrgemalseisvatele organitele esitatava aruandluse piiramine ei tähenda ettevõttesisese informatsiooni operatiivse kogumise ja töötlemise vähendamist. Vastupidi - ettevõtete endi vajadus tootmistegevust ja sellega seonduvaid asjaolusid igakülgselt kajastava informatsiooni järele kasvab pidevalt.

Informatsiooniprotsessi korrastamine ministereeriumi ja ettevõtete vahel ei piirdu ainult aruandluse vähendamise ja aruandeperioodide pikendamisega. Täpsustamist ning ühtlustamist vajavad aruanded ka sisuliselt, sest praegusel kujul esineb neis, võrreldes plaanidega, dubleerimist ja kooskõlastamatust.

Aruannete koostamisel lähtuvad ettevõtted plaaniülesannetest. Selle töö normaalset organiseerimist takistab aga plaanide killustatus. Näiteks ettevõtete tehnika-, tootmis- ja finantsplaan kujutavad endast küll ühtset, kooskõlastatud tervikut, ent peale selle tuleb ettevõtetele koostada ja esitada ministereeriumile veel rida teisi plaane, mis kõik peavad samuti eelnimetatud plaanidega vastavuses olema, kuigi ei ühti nende vormidega. Selle tagajärjel tekiavad niinimetatud hübriidplaanid, mis sisaldavad näitajaid nii tehnika-, tootmis- kui finantsplaanide erinevatest vormidest.

Kui vaadelda näiteks õmblusvabriku "Sangar" ja teiste Eesti NSV kergetööstusettevõtete uue tehnika plaani, siis näeme, et sinna on koondatud näitajaid tehnika-, tootmis- ja finantsplaani sellistest koostisosadest, nagu tehniliste ja organisatsiooniliste abinõude plaan (vorm 6), progressiivse tehnoloogia juurutamise ja automatiseerimise plaan (vorm 07-TP), teaduslike uurimistööde plaan (vorm 13-TP) ja töö teadusliku organiseerimise plaan (vorm 09-TP). Viimased kolm on ühtlasi aluseks ka tööviljakuse tõstmise ürituste plaani koostamisel. Kuigi ettevõtete tehnika-, tootmis- ja finantsplaanis fikseeritakse komplekselt kõik teaduslikud, tehnilised ja organisatsioonilised abinõud kavandatud tootmisülesannete täitmiseks, tuleb nende baasil kombineerida eraldi veel plaan energiamajanduse tehnilise ja ekspluateerimistaseme tõstmiseks ning kütuse, soojus- ja elektrienergia kokkuhoiu saavutamiseks, plaanid tootmisplaanide täitmise kindlustamiseks, toodangu kvaliteedi tõstmiseks, põhi- ja abimaterjalide kokkuhoiuks, standardiseerimisalase töö täiustamiseks, töö normeerimise ning tööaja kasutamise parandamiseks jne.

Nii kasvab mitmesuguste spetsiaalsete plaanide arv. Ometi on teada, et valdaval osal tehnilistel ja organisatsioonilistel abinõudel on kompleksne iseloom (avaldavad mõju ettevõtete tegevuse paljudele külgedele), mistõttu neid pole õige ega otstarbekohane eri plaanidesse jaotada. Ja kui need hübriidplaanid on koostatud, siis kaasnevad nendega loomulikult ka vastavad aruanded.

Seejuures on aruannetel samasugune puudus nagu plaanidelgi: sisaldavad informatsiooni, mis kajastub kas osaliselt või täielikult juba teistes aruannetes. Võtame näiteks uue tehnika plaani, mille juurutamise kohta on kehtestatud spetsiaalne aruanne (vorm 2-nt) - samad näitajad tuleb esitada tööviljakuse tõstmise organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaani täitmise kvartaliaruandes. Peaaegu muutumatul kujul on võetud kollektiivlepingutesse ja nende lisadesse ettevõtete tehnika-, tootmis- ja

finantsplaanide sellised koostisosad, nagu organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaan, toodangu kvaliteedi ja sordilisuse näitajad, töö teadusliku organiseerimise kavad, materiaalse stimuleerimise ning teiste fondide kasutamise eelarved. Kuid aruanded kollektiivlepingute täitmise kohta on vaja eraldi esitada.

Siit järeldus: aruandeid on küll arvuliselt palju, ent näitajate dubleerimise tõttu on nad sisuhõredad. See-ga aruannete paljus ei anna põhjust kõnelda informatsioo-nirikkusest. Puudujääke informatsioonis on püütud seni kõrvaldada üha uute aruannete nõudmisega ettevõtetelt, sel-le asemel et neid vähendada ja sisuliselt tihendada, näi-tajaid omavahel seostada ning komplekselt esitada. Siin kõlavad aktuaalselt V.I. Lenini sõnad: parem arvu poolest vähem, aga kõrgema kvaliteediga¹². Kunstlikult üksteisest eraldatud ja paljuski dubleerivad plaanid ning nende täit-mist kajastavad aruanded on ballastiks ettevõtete ja mi-nisteeriumi vahelistes suhetes.

Aruannete kvantitatiivse külje esiplaanile nihku-mist põhjustab omajagu ka informatsiooni ebaratsionaalne kasutamine ministeeriumides. Ministeeriumide struktuuri-liste allüksuste - osakondade ja valitsuste - nõrga koostöö ja kooskõlastamata suhtlemise tõttu esinevad need allüksused paljuski informatsiooni suletud kogujate ja tarbijatena. Igaüks neist taotleb ettevõtetest kogu tema-le vajalikku informatsiooni, vaatamata sellele, et teis-tes osakondades on analoogilised andmed juba olemas või leiduvad lähteandmed, kust võib vajalikud näitajad tule-tada.

Ministeeriumisiseste informatsioonivoogude korrasta-matusest ja allüksustevahelise koostöö puudulikkusest kõ-nelevad mitte üksnes analoogilise sisuga aruannete, õien-dite ja muude materjalide nõudmine erinevate struktuuri-

¹² V. I. L e n i n . Teosed. 33. kd., lk. 447.

liste alljaotuste poolt, vaid ka lahkuminevad juhtimiskorraldused ning plaanikäsud ettevõtete aadressil. Pole kaugeltki erandlikud sellised juhtumid, kus plaan täpsustub alles siis, kui plaaniperiood on juba möödunud ning ettevõtte ei saa selle täitmiseks enam samme astuda.

Lahendus seisab siin täpse korra loomises ministeeriumide osakondade- ja valitsustevahelises informatsiooni- vahetuses. Lisaks allüksuste funktsioonide, kohustuste, õiguste ja vastutuse kindlaksmääramisele põhimäärustes on vaja ühtlasi fikseerida see, millal, kellelt ja missugust informatsiooni üks või teine osakond (valitsus) saab ning millal, kellele ja missuguse iseloomuga andmeid ise edasi annab. Informatsioonivoogude graafilise kujutamise korral tulevad ilmsiks kanalite sopistumised, sõlmed, ebaloogilised liikumismarsruudid, seisakud ja muud häired, millede kõrvaldamine loob tingimused aruandelise informatsiooni operatiivsemaks, mitmekülsemaks, efektiivsemaks kasutamiseks ning kooskõlastatud juhtimiskäskude väljatöötamiseks.

Aruandluse ja muude dokumentide ringluse ratsionaliseerimise vajadust rõhutavad ka ministeeriumide töötajad ise. Ainult 69 töötajat 222-st on rahul praeguse informatsioonivahetuse korraldusega. Tabeli 2 andmetel 136 töötajat ehk 61,2 % küsitletutest arvab, et see võiks olla parem, ning 17 märgib resoluutselt, et dokumentide ringlus praegusel kujul ei rahulda. Et selle küsimuse lahendamine on eluline ja vajalik, näitab seegi, et ministeeriumide töö parandamise abinõude seas on kirjavahetuse ja aruandluse vähendamine töötasu tõstmise järel üldkokkuvõttes teisel kohal, kusjuures 35 töötajat pani selle nõude esimesele, 45 teisele ja 32 kolmandale kohale.

Efekt suureneb, kui analoogiline informatsiooniprotsesside korrastamine toimub ka ettevõtetes. Selles suhtes on mitmed ettevõtte juba mõndagi ära teinud. Õmblusvabrikus "Sangar" on töö teadusliku organiseerimise osakonna juhtimisel selgitatud välja juhtimisstruktuuri lülide funktsioonid ja nende täitmiseks vajalikud informatsiooniliigid

T a b e l 2

Rahulolu dokumentide praeguse ringluskorraldusega
Eesti NSV tööstusministeeriumides
(küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Ministeeriumid	Vastanute arv	Neist töötajaid, kelle arvates <u>dokumentide ringlus ministeeriumis</u>		
			on rahulda- val tasemel	võiks parem olla	ei rahulda praegusel kujul
1.	Eesti NSV Kergetööstuse Ministeerium	(100,0%) 76	(7,9%) 6	(77,7%) 59	(14,4%) 11
2.	Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 43	(55,8%) 24	(44,2%) 19	-
3.	Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 53	(41,5%) 22	(47,3%) 25	(11,3%) 6
4.	Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse Ministeerium	(100,0%) 50	(34,0%) 17	(66,0%) 33	-
	Kokku	(100,0%) 222	(31,2%) 69	(61,2%) 136	(7,6%) 17

ning täpsustatud teadete, aruannote ja muude informatiivsete allikate liikumist osakondade vahel. Nagu selgus, on informatsiooni vahetuse osas kesksel kohal plaani-, finants-, töö- ja töötasu osakond ning raamatupidamine. Plaaniosakond saab teistelt osakondadelt 16 eri liiki informatsiooni ja annab neile 22 liiki informatsiooni. Töö- ja töötasu osakonnal on need näitajad vastavalt 19 ja 23. Selle järgi, kui palju üks või teine osakond informatsiooni tarbib ja teistele uut informatsiooni edasi annab ning kui tihedad on need informatiivsed seosed, võib tinglikult otsustada ka osakondade töömahu üle. Samuti annab informatsiooniprotsesside analüüs materjali osakondade töö hindamiseks. Vaevalt saab kõnelda selliste osakondade elujõust ja arenguperspektiividest, kes ise on suured informatsiooni tarbijad, informatsiooni vahendajana aga tegutsevad nõrgalt.

Tähendab - üheks esmaseks ülesandeks on ministeeriumi ja ettevõtete informatsioonivoogude kooskõlastamine ning nende sulatamine ühtseks tervikuks, heites kõrvale kõik selle, mis on liigne ja dubleeriv. Sama kehtib ka ettevõtete suhete kohta organitega, kellele need ettevõtted aruande esitavad. On küllalt juhtumeid, kus ettevõtetel tuleb peale ministeeriumi esitada ühe ja sama sisuga aruandeid veel mitmetele teistele kesk- ja kohalikele organitele, mis koormab asjatult informatsioonikanaleid.

Informatsiooniummistused ja paralleelism tekivad harilikult ülearuselt killustatud ning mitmeastmelistes juhtimisüsteemides. Sellepärast nähakse NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määruses juhtimisaparaadi täiustamisest ja odavamaks muutmisest¹³ ning EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu analoogilises määruses¹⁴ ette likvideerida tarbetud, asjatult juhtimisprotsessi pikendavad lülid. Tundub, et sellist resolootset abinõu on tarvis

¹³ CN СССР, 1969, № 24, ст. 139.

¹⁴ ENSV ÜVT, 1969, nr. 47, art. 466.

rakendada ka tööstusministeeriumide sisemise struktuuri rationaliseerimisel. Sellisele järeldusele jõuti juba varem nende osakondade ja valitsuste funktsioonide, kohustuste ning õiguste uurimisel¹⁵, informatsioonivoogude analüüs aga kinnitab seda veel kord.

Ministeeriumide struktuur peab silmas reformieelset olukorda, kus paljusid planeerimis-, tootmis-, tehnika-, varustamis- ja teisi küsimusi lahendati tsentraalselt, mistõttu juhtimistöö spetsialiseerimise eesmärgil loodi ka hulgaliselt iseseisvaid, kuid väikeste koosseisudega osakondi ja valitsusi. Näiteks töö- ja töötaasu, kapitaalehituse ja rahandusosakondades töötab harilikult vaid 3 - 4 inimest, kusjuures struktuursete lülide arv ministeeriumides kõigub 11 ja 13 vahel.

Kaasaegsetes tingimustes, kus operatiivse juhtimise raskuspunkt kandub üha rohkem ettevõtetesse ja ministeeriumidel tuleb tegelda tööstusharu arengu üldisemate probleemidega, puudub vajadus sellise suure struktuurse liigendatuse järele. See põhjustab vaid asjatult informatsioonivoogude paisumist, sest kõik osakonnad ja valitsused, nagu juba märgitud, koguvad, valmistavad ette ja töötlevad informatsiooni üksteisest sõltumatult, erinevate meetodiliste printsiipide järgi, koordineerimatult, üksteist dubleerivalt. Mida suurem on osakondade ja valitsuste arv, seda rohkem vajatakse jõupingutusi tegevuse kooskõlastamiseks. Pealegi hajutab liigne struktuuriline killustatus üldperspektiivide tunnetamist ja on heaks toitepinnaseks bürokraatlikule juhtimisstiilile.

Sellepärast oleks vajalik osa lähedase profiiliga osakondi ja valitsusi ühendada, eriti need, kes vajavad oma ülesannete täitmiseks ühelaadilist informatsiooni ja kelle informatsioonilised seosed on kõige tihedamad. Sellest lähtepunktiist vaadatuna tuleb nimetada kõigepealt peamehaaniku ja ka-

¹⁵ H. S c h n e i d e r . Eesti NSV kohaliku ja keskhaldusaparaadi põhilisi arengutendentsi. - Eesti NSV riigi ja õiguse leninlikelt teedelt. Tln., 1969, lk. 63-69.

pitaalehituse osakonda. Küsitav on samuti iseseisvate fiinantsosakondade säilitamine, sest nende tegevus põimub tihedasti plaani- ja ökonomikaosakondade (valitsuste) tegevusega. Ministeeriumides aga, kus on eraldi struktuurilülid ühelt poolt materiaalsete fondide ja teiselt poolt varustus- ning turustusküsimuste lahendamiseks, oleks otstarbekohane ka need ühendada.

Selline ühendamine kujutab endast vahepealset sammu teel kaugemas perspektiivis loodavatele suurtele struktuurilistele alljaotustele, kes keskenduvad niisugustele küsimustele, nagu majanduslik juhtimine, tehniline teenistus, tootmise (sealhulgas varustuse ja turustuse), remondi ning kapitaalehituse juhtimine, kaadri komplekteerimine ja kvalifikatsiooni tõstmine ning juriidiline teenindus.

Struktuuriliste allüksuste ühendamine loob eeldused nende tegevuse paremaks koordineerimiseks ja informatsiooniiliste seoste vähendamiseks. Kui kolmeteistkümne osakonna ja valitsuse puhul on nende vastastikuseks informeerimiseks vaja 78 erinevat kanalit, siis kaheksa struktuurilüli puhul ainult 28. Seega lihtsustub juhtimisprotsess tunduvalt ja süsteem ise muutub töökindlamaks. Ühtlasi saab selgeks esialgu paradoksina tunduv asjaolu, miks tihti lihtsamad süsteemid ja väiksemad juhtivad kollektiivid osutuvad efektiivsemaks kui suured.

Üldse tuleb siin lähtuda partei XXIV kongressil väljendatud põhimõttest, et juhtimissüsteemi täiustamine ei ole ühekordne üritus, vaid elu poolt ülestõstatavate probleemide lahendamise dünaamiline protsess. Need probleemid peavad pidevalt olema meie tähelepanu keskpunktis.¹⁶

Seoses tööstuslikele ministeeriumidele tagasiside korras laekuva informatsiooni pideva kasvuga kerkivad järjest teravamalt päevakorda selle töötlemise ja analüüsi küsimus-

¹⁶ L. B r e ž n e v . NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku partei XXIV kongressile. Tln., 1971, lk. 79.

sed. Põhiline probleem seisab selles, et on tekkinud lõhe, mittevastavus tootmise ja juhtimise tehnilise varustatuse osas. Kiire tehnilise progressi tõttu on lühikese ajaga toimunud suured nihked tootmisprotsesside mehhaniseerimisel ja automatiseerimisel. Uus tehnika on tunginud kõikidesse tootmisharudesse. Seevastu edusammud juhtimisprotsesside, eriti aga informatsiooni töötlemise mehhaniseerimise valdkonnas on palju tagasihoidlikumad.

Kuigi teadus on lahendanud paljud informatsiooni töötlemise küsimused ning loodud on võimas arvutustehnika, toimub selle praktiline rakendamine aeglaselt. Suur osa informatsioonist töödeldakse endiselt algeliste vahenditega, käsitsi. Eesti NSV Kergetööstuse, Kohaliku Tööstuse, Toiduainete, Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi 224-st küsitletud töötajast vajab üle 200 arvutustehnikat oma ülesannete täitmiseks. Kuid tabelis 3 esitatud tehnilistest vahenditest, mida neil on võimalik kasutada, domineerivad arvelaud, lükati ja aritmomeeter. Klahvarvutusmasinat tarvitab pidevalt vaid 60 töötajat. Väike on samuti masinarvutusjaamade ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse Vabariikliku Arvutuskeskuse teenuste kasutajate arv. Raamatupidamisega tegelevast 64-st töötajast 58 ning statistiliste, majanduslike ja finantsandmete kogumise, töötlemise ning üldistamisega tegelevast 112-st töötajast 84 kasutavad põhilise abivahendina vaid arvelauda.

Selle tulemusena on kujunenud olukord, kus reas tööstusettevõtetes on arvutustööde mehhaniseerimine paremal järjel kui ministeeriumides. Peaaegu kõigis liidulis-vabariikliku ja vabariikliku alluvusega ettevõtetes ning majandusorganisatsioonides on tehtud lõpp arvestuse killustatusele ja koondatud see tehasevalitsuste juurde või tsentraliseeritud raamatupidamise kätte. See on loonud eeldused arvestustööde mehhaniseerimiseks (seni 35,5 % ettevõtetest). Põhiliselt on kasutatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse masinarvutusjaamade tee-

T a b e l 3

Eesti NSV tööstusministeeriumides kasutatavad informatsiooni töötlemise vahendid
(küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Töötlemisvahendi või teenuse nimetus	Vastanute arv	Neist töötajad, kes kasutavad seda		
			põhiliselt	vahetevahel	üldsegi mitte
1.	Arvelaud	221	156	53	12
2.	Arvutuslükat	221	44	57	120
3.	Aritmomeeter	221	60	46	115
4.	Klahvarvutusmasin	221	60	29	132
5.	Masinarvutusbüroode teenused	221	3	5	213
6.	Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse Vabariikliku Arvutuskeskuse teenused	221	7	11	203

nuseid, kuid mehhaniseerimisvahendeid on rakendatud ka ettevõtetes endis. Õmblusvabrikus "Sangar" moodustati juba mitu aastat tagasi raamatupidajate arvel nelja töötajaga masinarvutusbüroo, mis asub ettevalmistus- ja juurdeldõikustsehhi juures. Bürool on kaks automaatmasinat, kaks liitmis-, üks raamatupidamis- ja üks faktuurmasin. Nendest faktuurmasin, mida teenindab üks töötaja, paikneb alaliselt valmistoodangu laos.

Oma masinarvutusbüroode loomise teele on asunud samuti mitmed teised ettevõtted. Sellele tõukab paljuski asjaolu, et Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse informatsiooni- ja arvutusjaamade töös esineb palju praaki. Peale rohkete vigade on raamatupidamise töö normaalsele kulgemisele oluliseks takistuseks see, et töid täidetakse suure hiline misega. Halva töö ja täit-

mise tähtaegadest mittekinnipidamise tõttu on tulnud mitmel ettevõttel nende teenustest loobuda.

Praegu on rohkem kui kolmandik kõigist vabariigi ettevõtetest asunud arvutustööde mehhaniseerimisele, kuid see hõlmab vaid majandusliku informatsiooni üksikuid lõike. Arvutustööd on komplekselt mehhaniseeritud üksnes kümnekonnas ettevõttes.

Neis tingimustes, kus ministriumidel puudub nõuete-kohane arvutustehniline baas, on püütud küsimust lahendada sel teel, et ministriumid nõuavad ettevõtetelt neile vajaliku töötlusastmega informatsiooni. Samuti talitavad ministriumide konstrueerimisbürood ja normatiivide uurimise jaamad. See lihtsustab muidugi nende tööd koondaruannete koostamisel, kuid nõuab lisatööd ettevõtetelt, sest ettevõtete operatiivseks juhtimiseks vajatakse tihti peale teise kaju ning üldistusastmega informatsiooni. Sellepärast peetakse õmblusvabrikus "Sangar" ja mitmetes teistes ettevõtetes toodanguplaanide täitmise arvestust eraldi aruandluse ja ettevõtte enda sisemiseks tarbeks. Et aruandesajaid on palju ja nende nõuded erinevad, siis tuleb ettevõtetel paigutada oma töönäitajad erinevatesse aruandevormidesse. Selles peitub üks põhjus, miks kasvab sisult küll sarnaste, kuid vormilt erinevate aruannete hulk.

Kuidas siis korraldada informatsiooni töötlemine, nii et see rahuldaks nii ministriume kui neile alluvaid ettevõtteid?

Ilmselt tuleb siin orienteeruda elektronarvutitele ja ühes sellega arvutustööde edasisele tsentraliseerimisele. Elektronarvutid arenevad pidevalt ning juba olemasolevategi võimsus on selline, et piisab ühest kogu tootmisharu vajaduste rahuldamiseks. Kuid üleminek informatsiooni automatiseeritud töötlemisele nõuab ulatuslikku eeltööd ja ka haridust. Olemasolevad arvutusjaamad peavad seetõttu parandama oma tööd ja seda üleminekut ette valmistama.

Ent orienteerumine elektrontehnikale ei välista, vaid vastupidi, eeldab mitmesuguste mehhaniseerimisvahendite ja

bürootehnika ulatuslikku juurutamist ka ettevõtetes ja ministereeriumides. Haldustehnikaga paremat varustamist kui ministereeriumide töö kõige tähtsamat täiustamise abinõu rõhutas küsitlemisel 54 töötajat: see tõstab mitte üksnes juhtimistöö operatiivsust, vaid võimaldab ka sügavamalt analüüsida majandusprotsesse ja nende olemust. Praeguse töötlemistaseme juures jääb aga suur osa aruandlusest sisuliselt analüüsimata ning üldistamata, järelikult ka kasutamata.

3

ETTEVÕTETE TEGEVUSE FAKTELINE KONTROLL

Aruandlusele kuulub ettevõtete tegevuse kontrollimisel ja uute juhtimiskäskude väljatöötamisel tähtis koht. Kuid töö aruannete, õiendite ja mitmesuguste muude dokumentidega ei tohi varjutada ministereeriumide töötajate elavat, vahetut kontakti ettevõtetega. Paraku tuleb seda siiski ette. Kuigi paberliku asjaajamise vastu peetakse leppimatut võitlust, pole märgata kirjavahetuse vähenemist. Vastupidi - täheldada võib kasvutendentsi. Kui 1968. aastal ulatus Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi kirjavahetus 8745 kirjani, siis 1972. aastal oli sissetulnud ja väljaläinud kirju kokku juba 11 000 piirides. Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumis oli nende arv vastavalt 32 054 ja 36 000. Iga töötaja kohta tuleb seega keskmiselt 1 - 2 kirja päevas. Ligemale pooled ministereeriumide kirjadedest on laekunud ettevõtetest ja üle kolmandiku kõrgemalseisvatelt organiteelt. Väljaläinud kirjadedest kannab keskmiselt iga kolmas ettevõtte aadressi, kuna teine kolmandik on suunatud kõrgemalseisvatele organitele.

See avaldab muidugi mõju ministereeriumide tegevusele. Kõigis neljas tööstusministeeriumis, kus küsitlus läbi viidi, on kõige mahukamaks tööülesandeks kirjade, õiendite ja

teiste dokumentide koostamine (vt. tabel 4). Rohkem kui 60 %-l ministeeriumide töötajatest tuleb sellega regulaarselt tegelda. Kui siia lisada statistiliste, majanduslike, finantsiliste ja muude materjalide kogumine, töötlemine, üldistamine ning plaanprojektide kavandamine, mis oma töömahu poolest on teisel kohal, samuti asjaajamine ja dokumentide korrastamine ning muu paberlik töö, siis annab see kokku peaaegu 2/3 ministeeriumide osakondade ning valitsuste kogu tööst, Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumis aga isegi üle selle.

Oleks muidugi ebaõige neid töötajate funktsioone juhtimistegevuses alahinnata, kuid jooksva paberliku töö selline osakaal pole samuti põhjendatud. See juhib töötajate tähelepanu kõrvale perspektiivsetelt probleemidelt - seda enam, et küsitlus hõlmas mitte abipersonali, vaid ministeeriumide osakondade ja valitsuste juhtivaid töötajaid ning spetsialiste, kelle töös peaksid domineerima loomingu- ja arendamisega seotud probleemid ja kes on kohustatud arendama vahetuid kontakte ettevõtetega.

Viimasel ajal võib märgata püüdu laiendada otsesideid ettevõtetega. Kui varasema praktika kohaselt töötas bilansikomisjon ministeeriumis, siis nüüd on hakatud kergetööstuse ettevõtete bilansse kohapeal läbi vaatama. Tutvumine ettevõtete olukorraga võimaldab mitmeid küsimusi paremini mõista ja õiglasemalt hinnata. Suurenenud on samuti ministeeriumide töötajate praktiline abi tootmisküsimuste lahendamisel.

Sellele vaatamata jääb ministeeriumide töötajate kohapealne abi väheseks, eriti väljaspool Tallinna asuvates ettevõtetes. Ministeeriumide töötajate endi andmetel, mida peegeldab tabel 5, külastas neist 25,5 % poolaasta jooksul kõiki Tallinnas paiknevaid alluvaid ettevõtteid. Neid töötajaid, kes samal ajavahemikul viibis kõigis väljaspool Tallinna asuvates ettevõtetes, oli ainult 7,9 %. Enamikus Tallinna ettevõtetes on olnud 33,8 % ja enamikus väljaspool asuvates ettevõtetes vaid 17,9 % ministeeriumide töötaja-

T a b e l 4

Eesti NSV tööstusministeeriumide töötajate poolt
täidetavad põhilised tööülesanded
(küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Tööülesanne	Töötajate arv, kes tegelevad antud tööülesandega			
		regu- laar- selt	kaastöö- tajate abistami- se või asendami- se korral	juhus- li- kult	mitte märki- mis- väär- selt
1.	Kirjade, õiendite ja teiste dokumentide ettevalmistamine	148	9	32	31
2.	Statistiliste, majanduslike, finantsiliste ja muude materjalide kogumine, töötlemine, üldistamine ja plaaniprojektide koostamine	119	13	30	58
3.	Erialane enesetäiendamise	114	-	45	59
4.	Alluvate ettevõtete tegevuse kontrollimine kohapeal	102	4	64	50
5.	Osavõtt teenistus- alastest nõupidamis- test, koosolekutest jne.	102	12	45	61
6.	Külastajate vastu- võtmine	88	8	38	85
7.	Asjaajamine ja doku- mentide korrastamine	75	13	38	94
8.	Teiste asutuste kü- lastamine	42	9	81	88
9.	Eesrindlike kogemuste uurimine ja üldista- mine	46	4	37	133
10.	Ministeeriumi või osakonna esindamine teistes asutustes	37	15	57	111
11.	Eksperdilis-konsul- tatiivne töö	36	21	32	131
12.	Kaebuste ja avalduste lahendamine	29	9	52	130
13.	Esinemine ettekannete, aruannete ja loengu- tega	27	7	51	135
14.	Tõlkimine	16	8	62	134
15.	Masinal kirjutamine	17	9	47	147
16.	Muu tegevus	2	1	1	215

Tabel 5

Alluvate ettevõtete külastamine poolaasta jooksul
 Eesti NSV tööstusministeeriumides
 (küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Ministeeriumid	Ministeeriumide töötajad, kes on käinud							
		Tallinnas asuvates ettevõtetes				väljaspool Tallinna asuvates ettevõtetes			
		kõiki- des	enami- kus	vähes- tes	mitte üheski	kõiki- des	enami- kus	vähes- tes	mitte üheski
1.	Eesti NSV Kerge- tööstuse Minis- teerium	(25,0%) 17	(22,1%) 15	(39,7%) 27	(13,2%) 9	(14,3%) 10	(10,0%) 7	(58,6%) 41	(17,1%) 12
2.	Eesti NSV Kohali- ku Tööstuse Mi- nisteerium	(11,4%) 4	(40,0%) 14	(40,0%) 14	(8,6%) 3	(8,6%) 3	(28,6%) 10	(45,6%) 16	(17,2%) 6
3.	Eesti NSV Toidu- ainete Tööstuse Ministeerium	(20,4%) 10	(47,0%) 23	(28,5%) 14	(4,1%) 2	(4,2%) 2	(16,8%) 8	(70,6%) 34	(8,4%) 4
4.	Eesti NSV Liha- ja Piimatööstu- se Ministeerium	(43,2%) 19	(30,4%) 14	(19,4%) 8	(7,0%) 3	(2,1%) 1	(23,0%) 11	(70,7%) 34	(4,2%) 2
	Kokku	(25,5%) 50	(33,8%) 66	(32,1%) 63	(8,6%) 17	(7,9%) 16	(17,9%) 36	(62,3%) 125	(11,9%) 24

test. Eriti terav on see kontrast Eesti NSV Liha- ja Piima-
tööstuse Ministeeriumis, kus peaaegu iga teine töötaja on
käinud läbi kõik Tallinnas paiknevad alluvad ettevõtted, sa-
mal ajal kui vaid üks töötaja võib seda öelda ka linnast väl-
jaspool asuvate ettevõtete kohta.

Järelikult tuleb ministeeriumidel asetada senisest suu-
rem rõhk vahetule organiseerimistööle ja kontrollile koha-
peal, eeskätt aga nendes ettevõtetes, mis asetsevad väljas-
pool pealinna. Need aga moodustavad käsitletud ministeeriu-
midel alluvatest ettevõtetest rohkem kui 2/3.

Vahetute kontaktide loomine ettevõtetega, mis paikne-
vad väljaspool Tallinna, nõuab mitte üksnes ministeeriumide
paberliku töö vähendamist, vaid ka ametialaste komandeerin-
gute rohkendamist. Tabelist 6 nähtub küll, et komandeerin-
guskäikude arv on võrdlemisi suur, sest 29,6 % kõigist kü-
sitletud ministeeriumide töötajatest on keskmiselt kord
kuus, 19,4 % - kaks, 11,1 % - kolm, 5,6 % - neli ja 13,9 %
töötajatest viis või enam korda komandeeringus olnud, kuid
paljudel juhtudel on see piirdunud vaid ettevõtete lühiaja-
lise küllastamisega. Seda kinnitavad ka tabelis 7 esitatud
andmed, kust selgub, et ligemale poolte töötajate (48,3 %) üldine komandeeringsoleku aeg on piirdunud vaid 1 - 3 päe-
vaga ning 20,4 % - 1 3 - 5 päevaga kuus. Need töötajad, kes
olid komandeerings 15 päeva kuus, kuuluvad põhiliselt re-
videntraamatupidajate hulka.

Kuid samas tuleb arvestada ka seda, et mitte kõik ko-
mandeeringsid pole ettevõtete küllastamisega seotud. Kuna kõik
tööstuslikud ministeeriumid peale Eesti NSV Kohaliku Töös-
tuse Ministeeriumi on liidulis-vabariiklikud organid, on
väljakutsed üleliidulistesse asutustesse paratamatud ning
suhtlemine teiste liiduvabariikide tööstus- ja varustusor-
ganitega vältimatu. Rohkem kui poolte ministeeriumide töö-
tajate ametialaste kohustuste täitmine nõuab komandeeringsid
väljapoole vabariiki. 37,7 % töötajatest märgib, et välis-
komandeeringsid moodustavad ümmarguselt 10 % kõigist koman-
deeringutest. Töötajaid aga, kelle väliskomandeeringsid osa-

T a b e l 6

Töötajate keskmine komanderingute arv kuus Eesti NSV tööstusministeeriumides
(küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Ministeeriumid	Vastanute arv	Neist töötajaid, kes on olnud komanderingus					mitte kordagi
			üks kord	kaks korda	kolm korda	neli korda	viis ja enam korda	
1.	Eesti NSV Kergetööstuse Ministeerium	(100,0%) 75	(25,2%) 19	(18,7%) 14	(10,7%) 8	(2,7%) 2	(18,7%) 14	(24,0%) 18
2.	Eesti NSV Kohaliku Töös- tuse Ministeerium	(100,0%) 42	(38,1%) 16	(14,3%) 6	(9,5%) 4	-	(16,7%) 7	(21,4%) 9
3.	Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 54	(24,0%) 13	(20,4%) 11	(18,5%) 10	(13,0%) 7	(13,0%) 7	(11,1%) 6
4.	Eesti NSV Liha- ja Pii- matööstuse Ministeerium	(100,0%) 45	(35,7%) 16	(24,4%) 11	(4,4%) 2	(6,7%) 3	(4,4%) 2	(24,4%) 11
	Kokku	(100,0%) 216	(29,6%) 64	(19,4%) 42	(11,1%) 24	(5,6%) 12	(13,9%) 30	(20,4%) 44

Tabel 7

Üldine komandeerimisaja kestus kuus Eesti NSV Tööstusministeeriumides
(küsitlusandmed)

Jrk. nr.	Ministeeriumid	Vastanute arv	Neist töötajaid, kes viibisid komandeeeringus					üle 15 päeva
			mitte ühtegi päeva	1-3 päeva	3-5 päeva	5-10 päeva	10-15 päeva	
1.	Eesti NSV Kergetööstuse Ministeerium	(100,0%) 74	(25,7%) 19	(41,9%) 31	(23,0%) 17	(6,7%) 5	-	(2,7%) 2
2.	Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 43	(32,5%) 14	(60,5%) 26	(7,0%) 3	-	-	-
3.	Eesti NSV Toiduainete Tööstuse Ministeerium	(100,0%) 53	(15,1%) 8	(49,0%) 26	(20,8%) 11	(13,2%) 7	-	(1,9%) 1
4.	Eesti NSV Liha- ja Pii- matööstuse Ministeerium	(100,0%) 41	(14,6%) 6	(46,4%) 19	(29,2%) 12	(9,8%) 4	-	-
	Kokku	(100,0%) 211	(22,3%) 47	(48,3%) 102	(20,4%) 43	(7,6%) 16	-	(1,4%) 3

tähtsus on 25 %, tuleb kokku 7,9 %. Igas ministeeriumis on teatud grupp ka selliseid töötajaid, kelle komandeeringuteest pooled või isegi kolm neljandikku ja rohkemgi on suunatud väljapoole vabariiki. Sageli võib kohata nende hulgas osakondade juhatajaid, varustajaid ja turustajaid.

Seetõttu komandeeringute võrdlemisi kõrge üldarv on tühenda veel tihedate ja asjalike sidemete olemasolu ettevõtetega. Ettevõtete juhtimise ja neile praktilise abi osutamise seisukohalt oleks otstarbekohasem, kui ministeeriumide töötajate lühiajalised läbisõidud asendataks näiteks harvemate, kuid ajaliselt pikemate komandeeringutega. See võimaldaks keskuse töötajatel ettevõtete tegevusse sügavamalt sisse elada, nende töö tugevaid ja nõrku külgi paremini välja selgitada.

Pikemaajaliste komandeeringute kasuks kõneleb ka see küsimuste ja probleemide ring, millega ministeeriumide töötajatel tuleb ettevõtetes kohapeal tegelda. Kuigi igal ministeeriumil on siin teatud eripära, oma spetsiifika, võib siiski tabelis 8 esitatud näitajate põhjal üldistavalt väita, et faktilisele kontrollile kuulub keskne koht. Ja seda mitte üksnes seetõttu, et 66 ministeeriumi töötajat on viibinud ettevõtetes spetsiaalselt keskorganite otsuste täitmise kontrolli ning 45 ettevõtete finants-majandusliku tegevuse revideerimise eesmärgil, vaid et selliste ülesannete täitmine, nagu konsultatsiooni andmine, ettevõtete poolt tõstatatud küsimuste, samuti kaebuste ja avalduste lahendamine, eeldab põhjalikku kontrolli, asjaga kursisolemist, kohalike tingimuste tundmist ning arvestamist. Kontroll aga, kui seda põhjalikult teha, on aeganõudev protsess.

Peale selle on vabariigi direktiivorganid kohustanud ministeeriume rakendama abinõusid raudteevagunite ja autotranspordi paremaks kasutamiseks, eksporttoodangu laiendamiseks, toodangu kvaliteedi parandamiseks, sotsialistliku omandi kaitseks ning teiste küsimuste lahendamiseks, mis samuti on kontrolliga seotud ja nõuab paljude töötajate tä-

T a b e l 8 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
2.	Keskorganite otsuste täitmise organiseerimine	14	23	30	12	13	8	9	16	24	11	13	21	46	65	83
3.	Keskorganite otsuste täitmise kontroll	20	21	26	17	5	11	19	18	12	10	17	18	66	61	67
4.	Ettevõtete tegevuse revideerimine	12	21	34	12	7	14	9	17	23	12	16	17	45	61	88
5.	Kaebuste ja avalduste lahendamise	6	24	37	3	9	21	5	16	28	3	13	29	17	62	115
6.	Konsultatsiooni andmine	21	21	25	10	13	10	26	13	10	15	11	19	72	58	64
7.	Muud ülesanded	2	7	58	2	2	29	2	3	43	4	-	41	10	12	171

helepanu. Üldse näitab ministriumide töö analüüs, et faktilise kontrolli funktsioon on töötajate arvu poolest, kes seda täidavad, mitmesuguste funktsioonide järel neljandal kohal. Selliseid töötajaid, kes tegelevad kontrolliga regulaarselt, oli 224 küsitletu hulgas 102, s. o. 45,5 %. Neli töötajat on seda teinud kaastöötajate abistamise või asendamise puhul ning 64 juhuslikel asjaoludel.

Kui faktilise kontrolli osatähtsuse tõstmine ja rakendusfääri laiendamine moodustavad küsimuse ühe külje, siis teine ja võib-olla veelgi olulisem tahk seisab tema kvaliteedi parandamises, kontrolli efektiivsuse ning mõjujõu suurendamises.

Seoses faktilise kontrolli sisulise küljega kerrib kõigepealt küsimus sellest, millele suunata kontroll ja missugustele ettevõtete tööloikudele osutada põhilist tähelepanu. Seda kahel põhjusel: esiteks sellepärast, et majandusreformi tingimustes on olukord muutunud ja ministriumidel pole vaja enam tungida ettevõtete tegevuse kõikidele aladele, teiseks sellepärast, et ministriumid pole ettevõtete tegevuse ainsad kontrollijad. Tegelikult eksisteerib tohtu suur kontrollorganite süsteem, kel on õigus kontrollida ettevõtete tegevuse mitmesuguseid lõike. Kaugeltki mitte täielikel andmetel alluvad ettevõtted ümmarguselt 80-le mitmesuguse riikliku ja ühiskondliku inspektsiooni, komisjoni, nõukogu, komitee jne. kontrollile. Peale nimetatute, kes kontrollivad ettevõtete tegevust väljastpoolt, on ettevõtetes endis moodustatud partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonid, samuti rahvakontrolli, teaduslik-tehniliste ühingute ja teistes liinides hulgaliselt kontrollifunktsioone täitvaid organeid. Tartu õmblusvabrikus "Sangar" on neid näiteks 29. Sise- ja väliskontrolliga tegelevate organite omavahelise koostöö puudumise tõttu juhtub sageli, et ettevõtete tegevuse ühtesid ja samu lõike kontrollivad üksteise järel mitmed organid, samal ajal kui osa teisi lõike jääb hoopis kontrollimata.

Parallelism - see on kontrolli üks põhipuudus: sellega kaasnevad asjatud ajakaod. Kuigi täpset arvestust kont-

rolliaja kohta harilikult ei peeta, näitasid mõni aeg tagasi Tartu linnas ja Paide rajoonis läbiviidud uuringud, et suuremates ettevõtetes on erinevad kontrollorganid viinud aasta jooksul läbi kokku 200 - 250 mitmesugust kontrollretke, revideerimist, ülevaatust, kulutades selleks ümmarguselt 300 inimtööpäeva, millest 35 - 45 langeb ministeeriumi arvele. Ettevõtted aga omalt poolt, andes seletusi kontrollijatele, koostades äiendeid, tehes väljavõtteid jne., kaotavad seoses kontrolliga aastas orienteeruvalt 200 - 250 päeva.

Arvestades kontrollijate suurt hulka ja kontrollile kulutatud aega, on põhjust eeldada ettevõtete tegevuse kõigi külgede tihedat ja sügavat kontrolli. Kuid praktikas pole see kaugeltki nii. Kontrollimisel on seni kõige rohkem jälgitud plaaniülesannete täitmist, toodangu kvaliteeti, omahinna kujunemist, laomajandust, materiaalsete väärtuste hoidmist ja kasutamist. Viimasel ajal on rahandus- ja rahvakontrolliorganite põhitähelepanu pööratud riigiaparaadi täiustamisele ning halduskulude säästmisele. Sageli kontrollitakse ka töödistsipliinist kinnipidamist, ohutustehnika ja töökaitses eeskirjade täitmist, samuti kaebuste ning avalduste lahendamist.

Mis puutub aga sellistesse küsimustesse, nagu materiaal-tehniline varustamine, lähtematerjalide kvaliteet, ratsionaliseerimisetepanekute efektiivsus, töö normeerimise olukord, töö- ja juhtimisprotsesside ratsionaalsus, olemasolevate ressursside ning võimaluste kasutamine, siis need on kas osaliselt või täielikult väliskontrolli alt välja jäänud. Ja seda harilikult põhjusel, et nende küsimustega tegelemine nõuab spetsiaalseid teadmisi, vastavate eeskirjade tundmist, millest aga paljudel kontrollijatel, eriti aga ühiskondlikel kontrolöridel, täit selgust pole. Sisuliselt ja asjalikult saab kontrollida ikkagi seda, mida kontrollijad hästi tunnevad.

Sellepärast oleks vaja, et ministeeriumide töötajad võtaksid oma kontrolli alla just ülaltähendatud töö-

lõigud, mis vajavad kontrollijatelt eriteadmisi ning mille kohta ministerium ise vajab vahetut informatsiooni. Peale selle seisab ministeriumi poolt teostatava faktilise kontrolli üks iseärasusi selles, et kontrolli eesmärk ei ole üksnes puuduste ja väärnähet avastamine, sest sellega tegelevad juba niikuini paljud teised kontrollorganid, vaid ka sellise informatsiooni hankimine, mis võimaldab nende puuduste ja väärnähtuste põhjused välja selgitada. Järelikult ministerium kui tootmisharu juhtimiskeskus peab organiseerima kohapealset kontrolli sellise arvestusega, et saadav informatsioon täiendaks aruandlust, aitaks paremini ja sügavamalt mõista ettevõtete tootmistegevuse raskusi ning arenguperspektiive.

Kuid ministeriumide poolt teostatava faktilise kontrolli profiili kindlaksmääramisest üksinda ei piisa. Vaia on samuti tihendada sidemeid ja arendada koostööd teiste ettevõtete tegevust kontrollivate organitega, et vältida tarbetut dubleerimist. Kontrollijaid, nagu vähendatud, on palju, kuid kontrolli käigus kogutud informatsioon hajub laialti mitmesugustesse erinevatesse süsteemidesse ning organitesse, jõudmata tihtipeale sellesse instantsi, kes on kompetentne küsimust lahendada. Teiselt poolt pole ka ministeriumide töötajad astunud alati samme kontaktide loomiseks teiste kontrollorganitega informatsiooni vahetamiseks.

Oleks täiesti loomulik, et ettevõtteid külastavad ministeriumi töötajad astuksid ühendusse ettevõtetes vastavate ühiskondlike organisatsioonidega, rahvakontrolligruppide ja -postidega, administratsiooni tegevuse parteilise kontrolli komisjoni ning teiste kontrolliga tegelevate loominguliste ja teaduslike ühingutega, kasutades ära nende abi ja töötulemusi, et ühiste jõupingutustega leida lahendusi olukorra parandamiseks. See võimaldaks ministeriumide töötajatel palju lühema aja jooksul ning palju põhjalikumalt antud küsimuses selgusele jõuda. Ühtlasi aitaks see kaasa ettevõtete ühiskondlike organisatsioonide ja

organite töö efektiivsuse, samuti nende autoriteedi tõstmisele.

Tegelikult aga on nende ministeeriumide töötajate arv, kes arendavad pidevalt koostööd ettevõtete endi ühiskondlike kontrollorganitega, võrdlemisi väike, küsitlusandmetel alla 20 %. Põhiliselt on neil sidemetel ja kontaktiasutamistel juhuslik iseloom. Siit selgub, millised suured sisemised reservid kontrolli efektiivsuse tõstmiseks on seni kasutamata jäetud.

Pealegi ei piirdu küsimus ainult ministeeriumi ja ettevõtete ühiskondlike organitega loodavate suhete ning koostööga. Koordineerimist vajab rohkearvuliste riiklike ja ühiskondlike kontrollorganite kogu tegevus. Eesti NSV Rahvakontrolli Komitee ja tema kohapealsed organid on astunud küll samme eri liinides tegutsevate kontrollorganite töö koordineerimiseks, kuid see vajaks õiguslikku fikseerimist, et vältida võimalikke väärtõlgendusi. Ühtse, koordineeritud ja täpselt töötava kontrollorganite süsteemi kujundamine on üks pakilisemaid ülesandeid ja põhilisi teid kogu haldustegevuse parandamiseks. Meie vabariigi mastaa-pide juures tähendab see ühelt poolt lähedase profiiliga riiklike ja ühiskondlike kontrollorganite ühendamist ning teiselt poolt nende koondamist Eesti NSV Rahvakontrolli Komitee ja tema kohapealsete organite kui koordineerivate keskuste ümber.

Erandiks ei tohiks siin olla ka praegune ametkondlik revisjoniparaat, mis teostab faktilist kontrolli ettevõtetes. Vastavalt kehtivatele eeskirjadele peavad ministeeriumid kord aastas revideerima kõigi oma ettevõtete tootmis- ja finantsemajanduslikku tegevust. Kuid paljud Eesti NSV ministeeriumid ei pea sellest nõudest kinni. EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Minist-

rite Nõukogu 19. mai 1970. aasta määruses ametkonnasisese kontrolli parandamise kohta¹⁸ leiab märkimist, et igal aastal jääb revideerimata 15 - 20 % ettevõtetest, asutustest ja organisatsioonidest. See on vaid asja üks külg ja kaugeltki mitte peamine - põhiline puudus seisab revideerimise kvaliteedis, selles, et revideerimisele lähene-takse ühekülgselt.

Kui analüüsida revideerimisakte, siis pole raske veen-duda, et revideerimise eesmärgiks on seatud vaid puuduste ja väärnähete fikseerimine. Haruharva võib kohata seda, kus revident näeb positiivseid nihkeid, uusi arenguhooni ettevõtte tegevuses, kohalikku initsiatiivi küsimuste la-hendamisel, uusi ideid. Tõsi küll, revideerimine peab väl-ja tooma õiguskorra rikkumised, kõrvalekaldeid kehtivatest normidest ja eeskirjadest, kuid oleks ekslik piirduda ai-nult sellega. Kontrolli ülesanne, nagu formuleeris seda V.I. Lenin, on mitte ainult ja isegi mitte niivõrd "taba-da", "paljastada", kui võrd osata parandada¹⁹, leida la-hendusi olukorra parandamiseks. See aga tähendab puuduste väljatoomise kõrval ka eesrindlike kogemuste uurimist ja üldistamist. Üksnes puuduste avastamisele rajatud revi-deerimine ei ole suuteline andma vastust küsimusele, kui-das neid kõrvaldada.

Revideerimise ühekülgsus avaldub mitte üksnes selles, et tähelepanu on pööratud ainult negatiivsetele asjaolude-le, vaid ka selles, et puudused ja nende põhjused on jää-nud sageli analüüsimata. Analüüsi puudulikkus nii revi-deerimisalases töös kui ka kontrollimisel kisub aga alla tagasiside efektiivsust. Tähendab - kontroll ja revidee-

¹⁷ ENSV ÜVT, 1970, nr. 22, art. 199.

¹⁸ V. I. L e n i n . Teosed. 33. kd., lk. 22.

minine peavad mitte üksnes peegeldama olukorda ettevõtetes, vaid seda ka analüüsima. Analüüsi tähtsamaks tunnuseks on selliste seoste ja sõltuvuste väljatoomine, mis muidu pole märgatavad ega mõistetavad. Analüüs annab ministriumide käsutusse põhimõtteliselt uut, seda, mis küll kasutades olevas andmestikis sisaldus juba varemgi, ent mille tunnetamiseni jõutakse siiski alles konkreetse analüüsi kaudu.

Revideerimistulemusi mõjustab ka revisjoniparaadi organisatsiooniline kiilustatus ja kaadri nõrkus. Kuni viimase ajani puudus enamikus ministriumides ja teistes keskasutustes iseseisev struktuuriüksus revisjonitöö korraldamiseks ja läbiviimiseks. Seepärast on nüüd mitmetes ministriumides ja keskasutustes moodustatud iseseisev kontrolli ja revisjoni osakond või grupp, kelle tegevust juhib vahetult minister või keskasutuse juhataja. Sellega küll olukord suuremates ministriumides ja keskasutustes, kus osakonda või gruppi kuulub 3 - 7 töötajat, laheneb, kuid samas on üle 10 keskasutuse, kus töötab endiselt ainult 1 - 2 revidentraamatupidajat. Viimasel juhul sõltub kogu ametkonnasisese revideerimise tase revidendist, tema oskustest, teadmistest ja printsiipsaalsusest, samuti töökoormusest, mis erinevates ametkondades pole kaugeltki ühesugune. Kui võrrelda revidentraamatupidajate haridustaset ministriumide ning teiste keskasutuste ülejääänud töötajate haridustasemega, siis revidentraamatupidajate haridustase ja erialane ettevalmistus on tunduvalt madalamad. Kõrgem haridus on keskmiselt igal viiendal revidendil ja leidub neidki, kel puudub isegi täielik keskaridus. Pealegi on umbes 15 % revidentidest pensioniealised.

Niisiis, arvestades revisjonitöö praegust taset, samuti ministriumide edasisi arenguperspektiive, süveneb järjest enam vajadus loobuda ametkondlikust revisjonist tema praeguses tähenduses ning moodustada selle baasil Eesti NSV Rahvakontrolli Komitee juures ühtne vabariiklik revisjoniorgan.

Sellise organisatsioonilise ümberkorralduse üheks põhiliseks eesmärgiks on see, et ta ühtlustab revideerimise taset, teeb lõpu ametkondlikele erinevustele sel alal. Teiseks võimaldab selline töökorraldus paremini jaotada revidentide töökoormust. Kui näiteks vabariigi suuremates tööstuskeskustes, nagu Tallinn, Tartu, Narva, Kohtla-Järve, Pärnu ja teised, moodustada kohalike rahvakontrollikomiteede juures alalised revidentide grupid, siis jäävad ära ka revidentide komandeerimiskulud. Kolmandaks avanevad ühtse revisjoniorgani puhul tingimused revidentide kaadri paremaks ettevalmistamiseks ja kvalifikatsiooni tõstmiseks, samuti diferentseeritud kasutamiseks. Neljandaks väheneb siis revideerivate keskuste arv, mis lihtsustab kontrollorganite tegevuse üldist koordineerimist. Ministeeriumidele piisaks sel juhul täiesti ettevõtete tegevuse revideerimise aktist esitatavast ärakirjast.

Faktilise kontrolli teistest vormidest keskasutusi vabastada ei saa.

Lõpuks tuleb rõhutada, et lähenemine kontrollliküsimustele informatsioonilisest aspektist võimaldab mitmeid probleeme näha teises valguses ja kavandada abinõusid mitte Üksnes kontrolli, vaid kogu juhtimistegevuse efektiivsuse tõstmiseks.

Ettepanekud Eesti NSV kergetööstusettevõtete aruandluse piiramiseks ja aruandeperioodide pikendamiseks

Jrk. nr.	Aruande, plaani või õiendi nimetus	Senine aruandeperiood	Organid, kellele aruanne, plaan või õiend esitatakse	Ettepanekud
1	2	3	4	5
1.	Toodanguplaani täitmise telegraafiline kiiraruanne	Kuu	Eesti NSV SKV	Loobuda sellest ja piirduda aruandega vorm nr. 1-p, mis esitatakse iga kuu 2 päeva hiljem, s. o. järgmise kuu 3-ndal päeval
2.	Aruanne atesteeritud toodangu ja selle realiseerimise kohta. Lisad 1 ja 2	Kuu	Eesti NSV KTM KB	Pikendada aruandeperioodi kvartalini
3.	Toodangu tehnilise taseme aruanne. Vormid nr. 1 ja 2	Kvartal	Eesti NSV KTM, Eesti NSV KTM KB	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
4.	Tööjõuplaani täitmise aruanne tööstuses ja ehituses. Vormid 2-T ja 3-T	Kuu	Eesti NSV KTM, Eesti NSV SKV, Eesti NSV SKV Informatsiooni- ja Arvutusjaam, NSVL Riigipanga osakond	Loobuda kuuaruannetest ja piirduda olemasolevate kvartaliaruannetega

1	2	3	4	5
5.	Normitaitmise aruanne. Vorm nr. 4-T koos seletuskirjaga	Kvartal	Eesti NSV KTM, Eesti NSV SKV	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
6.	Töönormide ülevaatuse kalenderplaani täitmise aruanne	Kvartal	Eesti NSV KTM	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
7.	Andmed tööpäeva vaatluste kohta vastavalt ministeeriumi poolt antud plaanile	Kvartal	Eesti NSV KTM	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
8.	Andmed kommunistliku töö liikumise, V.N. Pletnjova ja teiste algatusele järgneajate kohta	Kvartal	Eesti NSV KTM	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
9.	Toodangu sordilisuse aruanne	Kuu	Eesti NSV KTM	Pikendada aruandeperioodi kvartalini
10.	Aruanne teaduslike uurimistööde täitmise kohta. Vorm 2-nt (mpk)	Kvartal	Eesti NSV KTM, Eesti NSV SKV	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
11.	Aruanne kapitaalvahutiste finantseerimiseks ettenähtud amortisatsioonieraldiste ja muude vahendite üleandmise kohta	Kuu	Eesti NSV KTM, NSVL Ehitus- panga osakond	Pikendada aruandeperioodi kvartalini
12.	Seadmete laenu kasutamise tähtajaline kohustus. Vorm 116	Dekaad	NSVL Riigipanga osakond	Pikendada aruandeperioodi ühe kuuni
13.	Kapitaalvahutuste plaani täitmise kiiraruanne. Vorm 2-KT	Kuu	Eesti NSV KTM, Eesti NSV SKV	Loobuda kuuaruandest ja piirduda kvartaliaruandega

1	2	3	4	5
14.	Kütuse sissetuleku, kulutamise ja jääkide aruanne. Vorm 4-sn	Kuu	Eesti NSV SKV	Pikendada aruandeperioodi kvartalini
15.	Materjalide kulunormide võrdlus tegeliku kasutamisega	Kvartal	Eesti NSV KTM KB	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
16.	Leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute laekumise ning juurutamise aruanne (vorm 4-nt), samuti ratsionaliseerimisala töönäitajad 100 insener-tehnilise töötaja kohta ning säästu analüüs	Kvartal	Eesti NSV SKV, Eesti NSV KTM, ÜLRÜ Vab. Nõukogu, kohalik ratsionaliseerimiskabinet, Eesti NSV A/ü. Nõukogu	Pikendada aruandeperioodi poolaastani
17.	Tehnilise informatsiooniga seotud aruanded. Vormid 2-nt, 4 ja 5	Kvartal	Eesti NSV KTM KB	Pikendada aruandeperioodi poolaastani, nagu see on ülejäänud tehnilise informatsiooni alaste aruannetega

КОНТРОЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ МИНИСТЕРСТВОМ

Х.Х. Шнейдер

Резюме

В статье рассматриваются вопросы контроля, в том числе контролирование деятельности предприятия со стороны министерства как неотъемлемая часть управления, выполняющая функции обратной связи. При этом на первый план выступает информационный аспект контроля.

Анализ представляемой предприятием министерству письменной отчетности, справок и остальной информации предприятия, а также анкетный опрос 224 руководящих работников и специалистов Министерства легкой промышленности Эстонской ССР, Министерства пищевой промышленности Эстонской ССР, Министерства мясной и молочной промышленности Эстонской ССР позволяют констатировать следующее:

1) министерства в своей деятельности в основном опираются на получаемую от предприятий письменную отчетность, в то время как фактический контроль на местах довольно слабый;

2) отчетность предприятий не учитывает изменений, происшедших в управленческой деятельности министерства. В связи с экономической реформой промышленные министерства лишились ряда оперативных функций управления, а вместе с тем отпала потребность в соответствующей детальной информации. В действительности же объем и подробность в информации непрерывно возрастают;

3) промышленные предприятия представляют в течение года министерству и другим органам примерно 550 статистических ведомостей, справок и планов. Устранение дублирующих показателей, некоторое сокращение отчетности и удлинение

отчетных периодов позволило бы уменьшить отчетность на 20% без ущерба для работы министерств;

4) дублирование в осуществлении контроля за деятельностью предприятия остро ставит вопрос о роли Комитета народного контроля Эстонской ССР и его местных органов в координации деятельности различных государственных и общественных органов контроля.

NÕUKOGUDE TSIVIILPROTSESSI KUI SOTSIAALSE JUHTIMISE ALLSÜSTEEMI PRINTSIIBID

J. O d a r ,
aspirant

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

1

TSIVIILPROTSESSI PRINTSIIBID JUHTIMISPRINTSIIPIDE HIERARHIAS

Käesolevas töös on seatud eesmärgiks käsitleda tsiviilprotsessi printsiipe süsteemselt, s. o.: 1) eristada tsiviilprotsessi printsiipe muudest õiguslikest ja mitteõiguslikest printsiipidest; 2) määratleda tsiviilprotsessi printsiipide koht sotsiaalse juhtimise printsiipide hierarhias; 3) näidata sotsiaalse juhtimise üldprintsiipide, riikliku juhtimise printsiipide ja õigusemõistmise printsiipide osa ja mõju tsiviilprotsessile ning nende realiseerimise vorme tsiviilprotsessi normide kaudu.

Kuivõrd õigusnormid ise ei määra, millise seaduspärasuse või põhimõtte nad fikseerivad printsiibina, vaid seda teeb õigusteooria, analüüsides nii õigusnorme kui ka nende reguleerimise objektiks olevaid suhteid, siis sedavõrd on printsiipide käsitus, printsiipide olemuse määramine, nende väljatoomine ja süstematiseerimine õigusteooria probleem. Samal ajal tuleb siiski vahet teha õiguse printsiipide (õigusnormides fikseeritud printsiipide) ja teadusharu vastavate printsiipide vahel. Teadusharu printsiibid on lähtealuseks tea-

dusharu objekti uurimisel. Et aga igal õigusharul on oma reguleerimisese, mis ei lange kokku vastava teadusharu uurimisobjektiga, siis ei pruugi kattuda ka teadusharu ja õigusharu printsiibid. Teadusharu ülesandeks on objektiivse tegelikkuse, õigusnormide ja nende mõju ning arengu seaduspärasuste uurimise kaudu kaasa aidata vastavate ideede kujundamisele ja nende õiguslikeks printsiipideks formeerumisele õigusnormide kaudu. Teadusharu ise mingeid õiguslike printsiipe ei kehtesta. Täpsuse mõttes soovivad nii K. Judelson kui ka V. Semjonov rääkida protsessiõiguse printsiipidest (1, lk. 32; 2, lk. 186).

Kuivõrd õiguse printsiibid üldse ja ka tsiviilprotsessiõiguse printsiibid kajastuvad eelkõige teoreetilises käsitluses (mitte õigusliku reguleerimise mõttes), siis peamegi vajalikuks alustada kirjanduse analüüsi. Seejärel tuuakse ära printsiipide hierarhiline süsteem ning näidatakse selle mõju tsiviilprotsessile, s. o. määratletakse tsiviilprotsessi printsiipide koht printsiipide üldises hierarhilises süsteemis.

Pikka aega ei tehtud meie õigusteoorias vahet sotsialistliku õiguse üldprintsiipide, üksikute õigusharude ja õigusinstituutide printsiipide vahel. Sellest kõnelevadmitmete õigusharude õpikud, kus vastava õigusharu printsiipide all tuuakse ära sotsialistliku õiguse printsiipe või ka selliseid kategooriaid, mis ei kujuta endast üldse õiguse printsiipe. Selles osas märgib õigesti S. Bratus, et ei saa õiguse printsiipidena esitada mitmesuguseid sotsiaalseid nähtusi ega kanda sotsialismi üldprintsiipe üle õiguse printsiipideks (3, lk. 48). Samas - kuigi S. Bratus õigustatult väidab, et näiteks sotsialistliku seaduslikkuse printsiibis pole midagi spetsiifilist tsiviilõigusele ja et see on pigem sotsialistliku õiguse üldprintsiip - ometigi peab ta tsiviilõiguse printsiibiks teist sama üldist printsiipi - demokraatliku tsentralismi printsiipi (3, lk. 50, 52).

Viimastes riigi- ja õiguse teooria õpikutes on haka-

tud eristama sotsialistliku õiguse üldprintsipi üksikute õigusharude printsiipidest (4, lk. 345) või isegi üksikute õigusharude printsiipe ja reale õigusharudele ühiseid printsiipe (5, lk. 382).

Et sotsialistliku õiguse printsiibid määrab ära sotsialistliku ühiskonnakorra areng, siis on ka mõistetav uute printsiipide formeerumine sotsialistlikus õiguses. 1968. a. ilmunud õigusteooria õpik toob näiteks täiendavalt juurde printsiibi "majanduse tsentraliseeritud plaanipärase juhtimise kooskõlastamine ettevõtte laialdase iseseisvusega". Majandusreform muutis tõepoolest oluliselt tsentraliseeritud juhtimise ja ettevõtte iseseisvuse vahekorda, planeerimise ja ettevõtte õiguste vahekorda, laiendas ettevõtte õigusi ja seadis uued nõuded ettevõtte õigusliku seisundi ja tema õiguslike vahekordade reguleerimisele. Seetõttu on mõeldav nende uute objektiivsete nõuete õiguslikuks printsiibiks formuleerimine. Ühtlasi jääb aga arusaamatuks 1970. a. ilmunud riigi- ja õiguse teooria õpikus mitmete täiesti uute printsiipide äratoomine, mis sotsialistlikule õigusele varemgi omased olid, kuigi neid ei peetud printsiipideks: õpikus märgitakse sotsialistlikku demokratismi, internatsionalismi ja humanismi iseseisvate printsiipidena. Varasemates õpikutes öeldakse, et kõiki sotsialistliku õiguse printsiipe iseloomustab sotsialistlik humanism ja demokraatia (S. Bratus, I. Samoštšenko - 6, lk. 85).

Hiljem lisanduvad erialases kirjanduses õiguse üldprintsipiidele veel võrdsuse printsiip, sunni ja veenmise ühendamise printsiip, süülise vastutuse printsiip (E. Luksaševa - 7, lk. 25-29).

Eeltoodud käsitus näitab, et ikka pole veel õiguse teoorias suudetud kokku leppida õiguse printsiibi olemuses ja selle konkreetsetes väljendusvormides. Seetõttu ongi võimalikuks saanud sotsialistliku õiguse eri külgede, iseloomulike joonte ja omaduste printsiipideks ülendamine. Sellisele järeldusele jõuab ka V. Semjonov (8, lk. 5).

Seega osutub vajalikuks anda enne printsiipide sisulise käsitluse juurde asumist printsiibi määrang.

Printsiip (ld. principum 'alus, hakatus') tähendab põhialust, ürgalust, põhimõtet, põhilauset (9, lk. 429).

"Printsiibid või alused - need on vastava nähtuse olemuse üldistatud väljendus, mis peegeldavad objektiivselt olemasolevat reaalsust ja selles toimivaid seaduspärasusi" (10, lk. 6).

"Printsiipe mitte ei kohaldata loodusele ja inimkonna ajaloole, vaid need adstraheeritakse neist," kirjutab F. Engels (11, lk. 34).

"Printsiip - see on juhtiv alus, mateeria või ühiskonna liikumise seadus, aga samuti seadus sellise või teise liikumise vormi saanud nähtusest" (S. Bratus - 3, lk. 48).

Sotsialistliku õiguse printsiibid on objektiivselt ära määratud sotsialistlike ühiskondlike suhete olemusega, sotsialistliku ühiskonna majandusliku ja poliitilise struktuuriga ja kajastavad sotsialistliku ühiskonna arengu objektiivseid seaduspärasusi (E. Lukaševa - 7, lk. 22).

Printsiip on ühelt poolt subjektiivne, sest ta on tunnetuse tulemusel subjekti teadvuses tehtud üldistus. Teiselt poolt väljendab printsiip olemuselt objektiivseid seaduspärasusi. Seega võib printsiipi sõnastada kui subjekti poolt tunnetatud ja formuleeritud konkreetse objektiivse nähtuse olemust väljendavat juhtideed.

Õigus kuulub ideoloogiliste nähtuste hulka, järelikult peavad sinna kuuluma ka tema printsiibid. Nad peavad väljendama ühiskonna arengu objektiivseid seaduspärasusi. Inimese teadvust läbinud ja tema poolt tunnetatud ühiskonnaarengu seaduspärasused muutuvad õiguse printsiibiks vaid siis, kui riigi tahe on neile andnud väljenduse õigusnormis: juhtiv idee peab olema saanud normatiivse kinnituse ja väljenduse.

J. Ananjeva eristab õiguse printsiibi määratlemisel sisu ja vormi. Sisuks on arvatud nõukogude rahva õigus-

teadvuse juhtivad ideed ja vormiks õigusnorm. Ta peab printsiipi ideoloogiliseks kategooriaks. Pole õige samastada seda materia liikumise seadustega (13, lk. 6-7).

M. Cieslak eristab printsiipe abstraktses ja konkreetses tähenduses. Abstraktse printsiibi all peab ta silmas üldistatud skeemi või mudelit, mis pole seotud ühegi kindla õigussüsteemiga. Sellisele protsessiprintsiibile võib leida alati vastandprintsiibi. Suulisuse printsiibile vastandub kirjalikkuse printsiip jne. Kui siduda abstraktne printsiip mingi kindla õigussüsteemiga, võime rääkida konkreetsest printsiibist. Konkreetne printsiip kajastub õigusnormides ja on tagatud riigi sunnijõuga (14, lk. 161-162).

Sotsialistliku õiguse printsiibid leiavad oma väljenduse õigusnormides ja reguleerivad muuhulgas ka protsessuaalset tegevust õigusnormide kaudu (N. Tšetšina - 15, lk. 78-79; vt. J. Ananjeva - 16, lk. 18; J. Gendzehadze - 17, lk. 25; O. Joffe - 18, lk. 16).

Nõukogude õiguse printsiip oleks seega nõukogude riikliku juhtimise subjekti poolt tunnetatud sotsialistliku ühiskonna objektiivse arengu olemust kajastav juhtidee, mis on väljendatud õigusnormides.

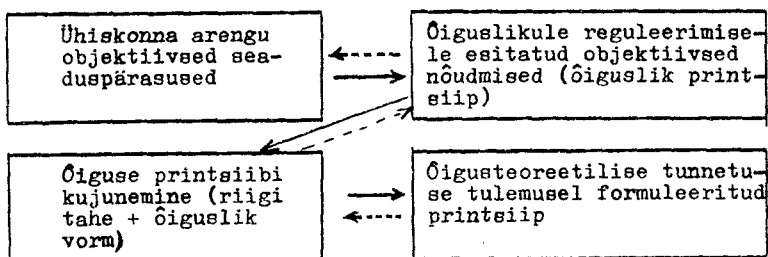
S. Bratus räägib sotsialismi printsiipide transformeerimisest õigusnormide kaudu õiguse printsiipideks. Samas teeb ta tabava märkuse, et mingi õigusharu printsiibid peame me leidma neist õigusnormidest endast. Kui printsiibid pole formuleeritud neis õigusnormides, tuleb nad leida õigusharu moodustavate normide hulgast (3, lk. 48).

Selles formuleeringus on palju tõtt. Asi seisneb nimelt selles, et õigusnormides kajastuvaid juhtideid ei nimeta seaduseandja printsiipideks. Kuid samas pole ka päris täpne öelda, et õigusharu printsiibid tuleb leida vaid õigusnormide kaudu. Õigusnormide analüüs on küll osaliselt aluseks õiguse printsiipide teaduslikule analüüsile, nende sisu ja ulatuse avamisele, kuid ainult sellega piirduda ei saa. Tuleb arvestada, et ühiskonna arengu seaduspärasused formuleeruvad printsiipideks juba pärast nende tunnetamist inimteadvuse poolt.

Sellel tasandil on printsiipe nimetatud ka õiguslikeks printsiipideks, eristamaks neid õigusnormides fikseerimist leidnud õiguse printsiipidest. Sotsialistlikus ühiskonnas väljendavad printsiibid töölisklassi (kogu rahva) poolt õiguslikule reguleerimisele esitatud objektiivselt põhistatud nõudmisi (48, lk. 46).

Töölisklassi objektiivsed nõudmised võivad olla leidnud teoreetilise põhistuse ka sotsialistlikus revolutsiooniteoorias, aga samuti teaduslik-teoreetilises käsitluses veel enne nende formeerumist õiguse printsiipideks. Kuid need seaduspärasused ei pruugi olla leidnud teoreetilist käsitlust ka enne nende formeerumist õiguse printsiipideks. Seaduseandja, opereerides tunnetatud seaduspärasustega, fikseerib need õigusnormidena - seega muudab vastavad juhtideed õiguse printsiipideks. Neil juhtudel õiguse printsiip käib läbi veel teaduslik-teoreetilise tunnetuse tee - õigusnormilt ühiskondlikele seaduspärasustele - ja tuuakse õigusteoreetilise analüüsi tulemusel välja õiguse printsiibina. Selles mõttes on õigusteoreetilisel analüüsil teatud tagasimõju ühiskondlikele suhetele. Õigusnormide ja nende aluseks olevate objektiivsete seaduspärasuste analüüs aitab omakorda täiustada õiguse printsiipide elluviimise vorme vastavate ettepanekute tegemise teel seadusandluse täiustamiseks.

Õiguse printsiibi kujunemine näeks skemaatiliselt järgmine:

Tsiviilprotsessi printsiipe käsitleva kirjanduse põhjal võime samuti järeldada, et nõukogude tsiviilprotsessi printsiipide käsitlemisel lähevad eri autorite seisukohad printsiipide arvu ja liigituse osas lahku. Iga autor esitab oma klassifikatsiooni, mis suuremal või väiksemal määral erineb teiste autorite omast.

Tsiviilprotsessiõiguse printsiipide hulka kantakse kirjanduses väga erinevaid põhimõtteid ja kord peetakse neid konstitutsioonilisteks, kord mitte. Kuivõrd ühed printsiibid kaovad, kord uuesti esile kerkivad, siis kerkib küsimus, kas tsiviilprotsessi printsiipide uurimise teaduslike lähtealustega on kõik korras. Meie arvates tuleb tsiviilprotsessi printsiipide teaduslike lähtealustena täpsustada järgmisi mõisteid: 1) printsiibi mõiste; 2) printsiibi ja tema elluviimise vormide vaherkord; 3) printsiipi-de käsitluse süsteemi alus.

Segadus on ilmselt tingitud sellest, et eri autorid on printsiipe käsitledes lähtunud erinevatelt lähtepositatsioonidelt. Käsitlusel puudub ühtselt omaksvõetud teoreetiline lähtealus. Õiguse printsiipe ja üksikute õigusharude printsiipe tuleb vaadelda tervikliku juhtimissüsteemi kindlate koostisosadena (lülidena), millel on süsteemi teiste koostisosadega kindlad seosed.

Mitmed autorid ei formuleeri tsiviilprotsessi printsiipe käsitledes üldse printsiibi mõistet. Nõnda toimivad näiteks oma õpikutes S. Abramov ja A. Kleinman (19, lk.91).

Teine grupp autoreid räägib tsiviilprotsessiõiguse printsiipidest ja annab printsiipi mõistele ka oma määrangu. K. Judelson, M. Gurvitš, V. Semjonov ja S. Abramov oma hilisemais õpikuis peavad tsiviilprotsessiõiguse printsiipide all silmas tsiviilprotsessi normides väljendatud juh-tivaid ideid, seisukohti, algeid, kvalitatiivseid erisusi jne. (1, lk. 31-32; 20, lk. 35; 21, lk. 83; 22, lk. 24-25; 8, lk. 10; 23, lk. 26).

Tunnused, mis on omased sotsialistliku õiguse printsiipidele üldse, on omased ka tsiviilprotsessiõiguse print-

siipidele. Järelikult protsessiõiguse printsiipe võib määratleda kui juhtivaid ideid, põhialuseid, mis on kinnitatud protsessiõiguse vormis (normides) (N. Tšetšina - 15, lk. 79).

Nõukogude tsiviilprotsessiõiguse printsiip oleks see- ga nõukogude riikliku juhtimise subjekti poolt tunnetatud, teatud kindlas valdkonnas sotsialistliku ühiskondliku arengu objektiivset olemust kajastav juhtidee, mis on väljendatud tsiviilprotsessiõiguse normides.

Tsiviilprotsess kui tsiviilprotsessiõiguse normidega reguleeritud tegevus peab toimuma kooskõlas tsiviilprotsessiõiguse normidega ja järelikult ka nendes normides väljenduse leidnud tsiviilprotsessiõiguse printsiipidega. Sellest võib järeldada, et tsiviilprotsessiõiguse printsiibid on ühtlasi samal ajal ka tsiviilprotsessi (protsessuaalse tegevuse) printsiipideks. Rääkides tsiviilprotsessist, mõeldakse mõnikord selle all nii tsiviilprotsessiõigust kui ka selle õiguse normidega reguleeritud tsiviilprotsessuaalset tegevust.

Tsiviilprotsessiõiguse printsiipe käsitledes osa autoreid süsteematiseerib ja jaotab neid. Mitte kõik ei märgi aga seejuures, mille alusel nad seda teevad. Arutluskäike lähemalt tundma õppides võib mingite kindlate aluste olemasolu siiski järeldada. Aastate jooksul on samad autorid oma endisi jaotusaluseid nii mõnigi kord muutnud. Erinevaid seisukohti analüüsides võib välja tuua järgmised tsiviilprotsessi printsiipide klassifikatsiooni alused: a) printsiibi fikseerimise õiguslik allikas, mille tulemusel saadakse tsiviilprotsessi konstitutsioonilised ja mittekonstitutsioonilised printsiibid; b) printsiibi tegevuse ulatus; c) printsiibi tegevuse ulatus ja fikseerimise allikas koos. Kuid alati pole protsessuaalses kirjanduses selline jaotamisalus kaugeltki selgelt välja toodud. Nii räägitakse üheaegselt konstitutsioonilistest ja põhiprintsiipidest, selgitamata kas need kattuvad või mitte. Näiteks jagab S. Abramov tsiviilprotsessi konstitutsioonilisteks ja nen-

dega seotud ning neist tulenevaiks muudeks põhiprintsiipideks. Viimased ei ole konstitutsioonis fikseeritud. Kui võrd autor nimetab põhiprintsiipe, järelikult peab ta silmas ka mittepõhiliste printsiipide olemasolu võimalust. Kas need kattuvad konstitutsioonilistega või mitte, autori käsitlusest ei selgu (19, lk. 21-22; 23, lk. 26). A. Kleinman märgib 1954. a. ilmunud õpikus konstitutsioonilisi nõukogude kohtuprotsessi printsiipe ja teisi printsiipe, millele ta nime ei anna. Viimaseid nähtavasti konstitutsioonilisteks ei peeta (24, lk. 42-51). 1964. a. ilmunud õpikus räägib sama autor juba nõukogude tsiviilprotsessiõiguse printsiipidest. Edasi läheb jutt sotsialistliku õigusemõistmise printsiipidele, mis on jaotatud nende õigusliku fikseerimise allikate järgi. Esimesse gruppi jäävad konstitutsioonis ja tsiviilkohtumenetluse alustes kajastuvad printsiibid, teise gruppi ülejäänud printsiibid (25, lk. 19-34).

Printsiipide põhimõttelise liigitamise lelab olevat vajaliku ka V. Semjonov. Kõigepealt eraldab ta konstitutsioonilised kohtukorralduse printsiibid. Järgnevad õigusharudevahelised printsiibid, mis on omased nii kriminaal- kui tsiviilprotsessiõigusele. Lõpuks esitatakse spetsiifilised harukondlikud printsiibid, mis on iseloomulikud vaid tsiviilprotsessiõigusele. Sellisteks printsiipideks peab autor a) kohtu aktiivsust tsiviilasjade läbivaatamisel, b) poolte võrdsust võistlevas protsessivormis, c) dispositiivsust ja d) kohtuliku kaitse kättesaadavust (8, lk. 11-16).

Kohtumõistmise organiseerimise printsiipideks ja protsessuaalse tegevuse printsiipideks jagab tsiviilõiguse printsiibid M. Gurvitš (22, lk. 25-26).

Allikaktide tähtsusest ja printsiipide mõju ulatusest lähtudes süstematiseerib oma õpikus tsiviilprotsessiõiguse printsiipe K. Judelson. Ta alustab konstitutsioonilistest printsiipidest, mis omakorda jagunevad kohtumenetluse ja tsiviilprotsessi printsiipideks. Seejärel tulevad tsiviilkohtumenetluse alustes fikseeritud harukondlikud tsi-

viilprotsessiõiguse printsiibid (1, lk. 32; 20, lk. 36). 1972. a. õpikus seab K. Judelson esikohale printsiibi mõjusfääri, seejärel alles nimetab allikaktide tähtsust. Süsteemi moodustavad üldõiguslikud, õigusharudevahelised ja tsiviilprotsessiõiguse printsiibid (21, lk. 33-35).

Beltoodust pole raske näha, et nõukogude tsiviilprotsessiõiguse printsiipide hulka on kantud rida sotsialistliku õiguse üldprintsiipe ühelt poolt ja mitmeid harukondlikke, ainult õigusemõistmisele omaseid printsiipe teiselt poolt. Selle kinnituseks vaatleme T. Dobrovolskaja seisukohta nõukogude kriminaalprotsessiõiguse printsiipidest. Autor esitab sellised kriminaalprotsessiõiguse printsiibid, nagu sotsialistliku seaduslikkuse, avalikkuse, objektiivse tõe tuvastamise, võistlevuse, kohtunike võrdõiguslikkuse, rahva kaasistujate osavõtu, kohtunike sõltumatuse, kohtunike valitavuse jne. printsiibid (26, lk. 38-40).

Ilmselt ei saa neid põhimõtteid vaadelda vaid kriminaalprotsessiõigusele omastena, sest samu printsiipe esitavad tsiviilprotsessiõigust käsitlevad autorid. Nemad nimetavad neid omakorda tsiviilprotsessiõiguse printsiipideks. Kerkib küsimus, kas pole need nõuded esitatavad kogu õigusemõistmisele ja osaliselt laiemalegi ühiskondliku elusfäärile.

Ei saa eitada ühtegi esitatud printsiipide jaotamise võimalust (ka selliselt võib printsiipe klassifitseerida), kuid peab ütleva, et niisugustel jaotustel pole erilist tähtsust, sest enamasti on jaotus tehtud välise vormi alusel. Üks või teine printsiip ei väljendu kogu ulatuses ainult õigusaktis, kus ta on kinnitust leidnud, vaid peamiselt printsiibi enda olemuses. Isegi konstitutsioonis fikseeritud printsiibid pole kõik oma olemuselt ja mõjusfäärilt võrdsed. Ühed neist laienevad sotsiaalse elu kõikidele sfääridele, teised ainult üksikutele.

Isegi sel juhul, kui printsiipide süstematiseerimise alused eri autoritel suuremal või väiksemal määral kattuvad, on ometigi printsiibid, mida keegi ühte või teise liiki kan-

nab, enamasti erinevad. Vaid V. Semjonov ja K. Judelson on lõpuks mingi sūsteemini jõudnud, mis sūstematiseeritava nāhtuse olemusele läheneb.

Õiget teed on läinud mitmete tsiviilõiguse õpikute autorid. Nad ei pea sotsialistliku õiguse üldprintsipi tsiviilõiguse spetsiifilisteks printsipiideks, vaid märgivad, et sotsialistliku ühiskonna iseloomulikud jooned, vaadatuina läbi õigusnormi prisma, muutuvad õiguse printsipiideks. Olles üldised kogu nõukogude õigusele, saavad nad eri õigusharudes spetsiifilise väljenduse, sealhulgas ka nõukogude tsiviilõiguses. Õpikus toodud kuuest printsibiist ei pea autorid ühtki printsipi ainuomaseks nõukogude tsiviilõigusele, vaid märgivad otseselt, et need on nõukogude õiguse üldised printsibiid (68, lk. 16). Sama käsitus on toodud ka O. Joffe "Nõukogude tsiviilõiguse õpikus" (27, lk. 16-20). Et õpikute autorid peavad õigesti neid printsipi nõukogude õiguse üldisteks printsipiideks, siis loomulikult kajastub osa neist ka nõukogude tsiviilprotsessiõiguses, mida aga protsessiala teoreetikud sageli peavad tsiviilprotsessiõiguse eriprintsipiideks.

Välisest küljest läheb kaugemale J. Ananjeva. Printsibi mõjusfääri või ka riikliku juhtimise sfääride järgi jaotab ta printsibiid kolme gruppi: 1) riigiaparaadi tegevuse üldprintsibiid, 2) õigusemõistmise üldprintsibiid ja 3) tsiviilkohtumenetluse eriprintsibiid. Õigusemõistmise üldprintsipiidest nimetatakse õigusemõistmist 1) ainult kohtu poolt, 2) kohtukorralduse seaduse eeskirjade kohaselt valitud kohtunike poolt, 3) kollegiaalse kohtu poolt, 4) rahvakaasistujate osavõtul kõigis esimese instantsina tegutsevats kohtutes; 5) kohtupidamise rahvuskeelsust; 6) protsessi avalikkust; 7) kodanike üheõiguslust kohtu ja seaduse ees; 8) õigusemõistmist täpses vastavuses NSV Liidu ja liiduvabariikide ning autonoomsete vabariikide seadustega. Teise gruppi lisatakse veel asja kohtuliku arutamise printsibiid: suulisuus, vahenditus ja asja katkestamatu arutamine. Tsiviilkohtupidamise eriprintsipiideks on J. Ananjeva

käsitluses poolte võrdsus, võistlevus ja dispositiivsus (13, lk. 10-11).

Autor märgib õigesti, et sotsialistliku õiguse printsiipide süsteem kujutab endast õiguse kõikide printsiipide kogusummat nende ühtsuses, vastastikusel tingituses ja sõltuvuses. Konkreetse õigusharu printsiipide süsteem on sotsialistliku õiguse printsiipide süsteemi üks koostisosa (13, lk. 9).

Eeltoodud käsitluses on tehtud oluline samm tsiviilprotsessiõigusele laienevate printsiipide diferentseerimisel. Kerkib siiski küsimus, kas saab igasuguseid õigusemõistmisele esitatavaid nõudeid pidada õigusemõistmise printsiipideks ja kas kõik autori poolt loetletud nõuded kujutavad endast printsiipe. Nii on kaheldav, kas on vajalik eraldada kohtu kollegiaalsust ja asjade läbivaatamist rahvakaasistujate osavõtul kaheks omaette õigusemõistmise printsiibiks. "NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse aluste" § 8 fikseerib selle printsiibi vaid kollegiaalsuse printsiibina ja toob ära tema elluviimise vormi: esimese astme kohtutes - kohtunik ja kaks rahvakaasistujat; kassatsiooniastmes - kolm kohtu liiget. Kuigi "NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse aluste" § 8 ja "Eesti NSV tsiviilprotsessi koodeksi" § 6 lisavad vastava paragrahvi pealkirjale juurde "rahvakaasistujate osavõtul", ei tähenda see veel rahvakaasistujate osavõtu muutumist tsiviilprotsessiõiguse printsiibiks. Nimetatud paragrahvide sisus vaid reguleeritakse kollegiaalsuse printsiibi elluviimise vorme. Sama küsimus kerkib näiteks avalikkuse ja rahvuskeelsuse põhimõtte vaatlemisel iseseisva printsiibina. Rahvuskeelsus on meie arvates avalikkuse printsiibi elluviimise vorm. Õigusemõistmine täpsel vastavuses seadusega pole aga midagi muud kui sotsialistliku seaduslikkuse printsiibi rakendatus õigusemõistmisel.

J. Ananjeva seisukohad pärinevad "NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse aluste" ja vabariiklike tsiviilprotsessikoodeksite vastuvõtmisele eelnenud perioo-

dist ja autor võib end õigustada sellega, et esitatud seisokohad on hilisemates õigusaktides tõesti fikseeritud. Kuid meie arvates vastavate seisukohtade fikseerimine õigusaktides ei tähenda sugugi, et need on seal fikseeritud just tsiviilprotsessiõiguse printsiipidena. Õigusnorm ei fikseeri ise otseselt ühtegi printsiipi. Kas vastavas õigusnormis on mingi printsiip kajastust leidnud, muutudes seega õiguse printsiibiks, see oleneb õigusnormiga reguleeritud põhimõtte hindamise kriteeriumidest. Õiguse üldprintsiipide või kohtumõistmise printsiipide kordamine vabariiklikes tsiviilprotsessi koodeksites ei muuda neid veel tsiviilprotsessi printsiipideks.

Kuigi paljud autorid tunnustavad tsiviilprotsessiõiguse printsiipide süsteemse käsitlemise vajadust (J. Ananjeva, N. Tšetšot, N. Tšetšina jt.), piirdub see vaid vastava nõude püstitamisega tsiviilprotsessiõiguses, millele ei järgne vajalikku lahendit. Et tsiviilprotsessi ja selle printsiipe pole vaadeldud sotsiaalse juhtimissüsteemi ühe allsüsteemina, siis sotsiaalsete juhtimisprintsiipide mõju tsiviilprotsessile ei käsitleta. Teine puudus seisneb meie arvates selles, et tsiviilprotsessiõiguse printsiipidest püütakse luua iseseisvat isoleeritud süsteemi, mitte näha neid kõrgemate süsteemide allsüsteemina. Kuid ükskõik millise printsiibi vaatlemine isoleeritult teistest printsiipidest, süsteemist tervikuna, ilma tema asukohta selles selgitamata ei võimalda välja tuua printsiibi tegelikku olemust ja tema osa ühiskondlike suhete reguleerimisel, märkib N. Tšetšina (15, lk. 80).

Mõistes printsiipide hierarhilist ülesehitust ja seda, et kõrgema süsteemi printsiibid laienevad ka madalamale süsteemile, võime öelda, et madalamad süsteemid peavad üksikasjastama kõrgemate süsteemide printsiipide ellurakendamise vorme. Puudub teoreetiline alus lugeda näiteks nõukogude õiguse üldprintsiipe tsiviilprotsessiõiguse printsiipideks.

Paikapidav ei ole aga N. Tšetšina väide, nagu võiks ühe ja sama printsiip saada erinevates õigusharudes erineva si-

su (15, lk. 79). Mitte printsiibi sisu ei muutu erinevates õigusharudes, vaid tema elluviimise vormid ja vahendid. Samuti pole süsteemse käsitluse aspektist paikapidav tema kriitika M. Savitski aadressil, kelle arvamuse kohaselt mõningad printsiibid võivad osutada konkreetseiks tegevusvormideks (28, lk. 55). Meie arvates kõrgemate süsteemide printsiibid võivad alamates süsteemides kajastuda tööpoolest vaid konkreetsetes tegevusvormides. See ei vähenda sugugi printsiibi tähtsust vaid vastupidi - nõuab igalt allsüsteemilt selle järgimist ja rakendamist konkreetseis vormides. Lõpude-lõpuks ei realiseeru ju ükski printsiip ilma tegevusvormideta ja konkreetset õigusnormid ongi printsiipide realiseerumisvormideks.

Kuivõrd tsiviilprotsessi vormis juhitakse sotsialistlikku ühiskonda, sedavõrd peavad tsiviilprotsessi printsiibid olema kooskõlas ka ühiskondliku elu juhtimise üldiste printsiipidega. Üldine peab kajastuma üksikus, üksik konkretiseeruma üldises.

Juhtimise printsiibid on niisugused põhimõtted, mis on abstraheeritud ja tulenevad juhtimise olemusest ning omakorda leiavad rakendamist juhtimisel. Juhtimise subjekt peab lähtuma juhtimise objekti mõjutamisel objektiivselt reaalsusest teadlikult tuletatud juhtimisprintsiipidest.

Üldreeglina piirduvad juristid vaid sotsialistliku õiguse kui sotsiaalse juhtimise ühe sfääri printsiipide analüüsiga. Et aga õiguslik reguleerimine pole midagi muud kui sotsiaalse juhtimise üks külg (me ei käsitlen siinkohal probleemi õiguse kohast sotsiaalse regulatsiooni mehhanismis), siis printsiipide hierarhilise ülesehituse korral ei saa piirduda vaid ühe allsüsteemi printsiipide käsitlusega. See oleks käsitluse alustamine probleemi või nähtuse keskpäigast. Seepärast tuleb ka õiguse kui ühe allsüsteemi printsiipide analüüsi alustada kõrgemate süsteemide printsiipide käsitlusest.

L. Saarnits kujundab süsteemse lähenemise põhimõtteil ja üldise ja üksiku vahekorral lähtudes kogu sotsiaalse

juhtimise printsiipide hierarhia. Siia kuuluvad nii üldisemad, kogu süsteemi juhtimise kohta käivad põhimõtted kui ka allsüsteemide juhtimise printsiibid. Üldisemad printsiibid peavad autori arvates leidma konkreetse väljenduse üksikute allsüsteemide juhtimisel, nad ei ole aga samal ajal selle allsüsteemi printsiipideks (29, lk. 77).

Juhtimisprintsiibid jagatakse L. Saarnitsi poolt universaalseteks ja lokaalseteks (neid võiks nimetada ka üldisteks ja lokaalseteks). Üldised juhtimisprintsiibid kehivad nii bioloogilises, tehnilises kui ka sotsiaalses sfääris, lokaalsed printsiibid ainult mingis kindlas sfääris, näiteks sotsiaalses. Edasi käsitleb autor juhtimisprintsiipe sotsiaalse elu tervikliku funktsiooni eri külgedele järgi sotsiaalse juhtimise üksikus harus, saades kõigepealt sotsiaalse elu kui terviku juhtimise printsiibid, mis on omased sotsiaalse juhtimise kõigile külgedele. Siia arvatakse nii struktuuri (organisatsiooni) kui ka dünaamika (protsessi) printsiibid. Edasi järgnevad juhtimisprintsiibid sotsiaalse juhtimise üksikute külgedele kaupa: struktuuri, staatika, ülesehituse ja dünaamika (funktsionaalsed) printsiibid (29, lk. 77). Printsiipide ja allüksuste arv pole siinjuures tähtis. Oluline on, et üldine ja üksik oleksid omavahel lahutamatu seotud ja et üldine eksisteeriks vaid üksikus, üksiku kaudu (30, lk. 6).

Juhtimisprintsiipide hierarhias kuuluvad ühiskondliku juhtimise printsiipide süsteemi ühe allsüsteemina riikliku juhtimise printsiibid. Riigivalitsemise printsiipidest rääkides rõhutatakse kirjanduses samuti süsteemse lähenemise tarvilikkust. T.A. Jampolskaja märgib printsiipide omavahelist tihedat vastastikust seost. Nõukogude riigivalitsemise printsiipide süstematiseerimist alustab ta nende grupeerimisega üldisemateks, mille mõjusfäär on laiem, ja kitsamateks, spetsiifiliseimateks printsiipideks (31, lk. 3).

P. Romanov rõhutab, et põhiprintsiibid on ühised kõigile riigi juhtimise harudele ning peale nende on üksikutes juhtimise harudes oma spetsiifilised printsiibid (32, lk. 50).

Meid huvitavad need juhtimise üldised ja spetsiifilised printsiibid, mis laienevad ühiskonna ja riigi juhtimisel ühele konkreetsele allsüsteemile. Selleks allsüsteemiks on juhtimise subjekti (riigi) poolt tsiviilprotsessi-õiguse normidega reguleeritud ühiskondlikud suhted.

Juhtimine kõige üldisemas mõttes toimub küberneetilisel tasemel. Kõrgema astme juhtimisprintsiibid on üldised juhtimisprintsiibid. Üldistest juhtimisprintsiipidest madalamad, kitsama mõjusfääriga on ühiskondliku (sotsiaalse) juhtimise printsiibid. (Et ühiskondlikku (sotsiaalset) elu korraldab riik kui üks osa ühiskondliku elu juhtimise subjektist, siis ei erista me ühiskondliku juhtimise printsiipidest riikliku juhtimise printsiipe: ühiskondliku ja riikliku juhtimise printsiipe käsitletakse ühtse süsteemina.) Ühiskondliku ja riikliku juhtimise printsiipidest omakorda madalamal tasemel on kohtumenetluse (õigusemõistmise) printsiibid, sest kohus täidab riiklikus juhtimises õigusemõistmise funktsiooni. Seejärel jõuame välja ka tsiviilkohtumenetluse (tsiviilprotsessi) printsiipideni.

Mida kõrgema astme printsiibiga on tegemist, seda üldisemalt on see printsiip formuleeritud. Printsiip, mis kuulub kõrgemassa sfääri, täpsustub madalamatel astmetel konkreetseis väljendusvormides. Konkreetne väljendusvorm on printsiibi elluviimise vormiks.

Ühiskondliku (riikliku) juhtimise printsiibid kajastuvad mitmesugustes erineva kehtivusulatusega õigusnormides. Õigusnormides endis ei nimetata neid printsiipideks. Alles õigusteoreetilise analüüsi tulemusena võime sõnastada õigusnormides fikseeritud printsiibid. Õigussüsteemi ja sinna kuuluvaid norme kajastavad mitmesugused erinevad seadustikud. Nende praktilise kasutamise seisukohalt lähtudes on ühed ja samad printsiibid kajastust leidnud eri õigusharude normides. Normitehnika seisukohalt oleks õigem, kui alama astme aktis oleks viidatud kõrgema astme aktis oleva normi kordamisel ka sellele aktile, kus norm esialgsel kujul kehtestati. Juhul kui alama astme akt annab ka kõrgema

printsiiibi elluviimise vormi, pole viide enam tarvilik.

Printsiipide süstematiseerimine näitab, et tsiviilprotsessi printsiibid on spetsiifilised alles juhtimise viiendas allsüsteemis. Samal ajal mõjutavad tsiviilprotsessi kui üht allsüsteemi kõikide kõrgemate süsteemide printsiibid. Niisamuti kui juhtimisalases kirjanduses on ka tsiviilprotsessi-alases kirjanduses printsiipe arvukalt (juhtimisteaduslikus kirjanduses on ära toodud üle neljakümne erineva printsiiibi). Printsiiptide suur hulk on võimalikuks saanud seetõttu, et a) printsiiptide alla kantakse printsiibike mitteosutuvaid nõudeid; b) juhtimise üldprintsiipidena esitatakse ka mitmeid printsiipe (kui lülitada näiteks juhtimise üldprintsiiptide alla kõikide õigusharude harukondlikud printsiibid, suurendaks see printsiiptide arvu märgatavalt). Sotsiaalse juhtimise üldprintsiipe, s. o. printsiipe, mis on omased sotsiaalse juhtimise kõikidele sfääridele ja väljendavad sotsiaalse juhtimise olemust, pole aga eriti palju (33, lk. 20).

Alljärgnevas käsitluses lähtutakse nõuetest, mille alusel meie arvates on võimalik esile tuua printsiiibi tunnused. Alustatakse kõige üldisematest juhtimisprintsiipidest, mis mõjutavad meid huvitava allsüsteemi juhtimist muude süsteemide hulgas, selgitatakse, millised üldised juhtimisprintsiibid peavad kajastuma tsiviilprotsessis. Seejärel vaadeldakse sotsiaalse juhtimise üldprintsiipe ja viimasena selgitatakse välja tsiviilprotsessi eriprintsiibid.

2

ÜLDISTE JUHTIMISPRINTSIIPIDE MÕJU TSVIILPROTSESSILE

Juhtimise üldistest printsiipidest tulevad kõne alla küberneetika ja informatsiooniteooria printsiihid, mis, kuigi nad pole iseloomulikud ainult ühiskondliku elu sfäärile, siiski mõjutavad ühiskondlikku juhtimist.

Vahemärkusena olgu lisatud, et sotsiaalsete protsesside juhtimisel on meil hakatud teatud määral üldisi juhtimis-

printsipe arvestama alles viimasel ajal seoses juhtimisteooria arenguga. Peaaegu üldse pole aga veel üldiste juhtimisprintsipiide osa ja elluviimise vormideni jõutud õiguse valdkonnas. Loomulikult ei saa neid fikseerida õiguse printsipiidena, sest nende mõju on kaugel, kuid õiguslikul reguleerimisel tuleb neid tahes-tahtmata arvestada.

Käesolev käsitus on esmakordne katse näidata, milline on üldiste juhtimisprintsipiide mõju nõukogude tsiviilprotsessile, mil määral neid printsipe on arvestatud ja milliseid neist peaks arvestama rohkem. Kuivõrd käsitus sellel kujul on juristidele küllaltki uudne ja võib esile kutsuda isegi teatud vastuseisu, ei ole eesmärgiks konkreetse lahenduse andmine, vaid püüde näidata, et tsiviilprotsess pole mitte isoleeritud nähtus, vaid juhtimise lahutamatu osa ja seega alluv selle üldistele seaduspärasustele.

2.1. Optimaalse informatsiooni printsiip juhtimises kui nõue, kui vajadus optimaalse informatsiooni järele, et otsustada, realiseerub tsiviilprotsessi normides, mis reguleerivad informatsiooni kogumist, salvestamist, töötlemist ja kasutamist otsuse tegemiseks. Optimaalne informatsioon on vajalik ka igasuguse kohtuotsuse tegemiseks. Seega peavad tsiviilprotsessi normid tagama ja soodustama optimaalse informatsiooni kogumist, aga samuti selle salvestamist ja töötlemist.

Selle printsiibi mõju tsiviilprotsessile tõestab kohtu aktiivsus tõendite kogumisel nõukogude tsiviilprotsessis. Asja otsustamiseks peab kohus koguma mitmesuguste Eesti NSV TsPK §-s 29 lg. 2 märgitud tõendamisvahendite kaudu faktilisi andmeid, mida Eesti NSV TsPK § 29 lg. 1 nimetab tõenditeks.

Need faktid, mis tuleb kohtus tuvastada, on ette nähtud nii materiaalsoiguse kui ka protsessioiguse normidega. Seega pole protsessis vajalik mitte igasugune informatsioon, vaid ainult materiaalsoiguse normidega ettenähtud, tõendamisele kuuluvate ja protsessioiguslike faktide kohta käiv in-

formatsioon, s. o. kogu tõendamiseseme kohta käiv informatsioon. Seejuures tuleb tõendit protsessis mõista tema sisu ja vormi ühtsuses. Faktilisi andmeid, informatsiooni võivad sisaldada mitmesugused tsiviilprotsessiõigusega lubatud tõendamisvahendid (kirjalikud tõendid, asitõendid, tunnistajate ütlused, poolte ja kolmandate isikute seletused, ekspertide arvamused). Informatsiooni kandjad omavad tsiviilprotsessis erakordset tähtsust. Muudes sotsiaalse juhtimise sfäärides ei nõuta alati informatsiooni väljendamist kindlate vahenditega nagu kohtumenetluses.

Tõendite kogumist reguleerivad mitmed tsiviilprotsessi normid. Eesti NSV TsPK § 30 lg. 2 kohaselt esitavad tõendeid pooled ja teised asjast osavõtavad isikud. Informatsiooni täiuslikkuse huvides on kohtulegi antud aktiivne roll informatsiooni kogumisel. Kui esitatud tõendid ei ole küllal-dased, teeb kohus pooltele ja teistele asjast osavõtivatele isikutele ettepaneku esitada täiendavaid tõendeid või kogub neid ise omal algatusel. Informatsiooni kogumist tagab ka poolte kohustus tõendada vaid neid asjaolusid, millele tuginetakse oma nõuete ja vastuväidete esitamisel. Optimaalset informeeritust kohtuotsuse tegemisel tagab ka Eesti NSV TsPK §-s 31 esitatud nõue, mille kohaselt kohus võtab vastu ainult neid tõendeid, mis omavad asjas tähtsust. (Keerukas tsiviilvaidluses pole kahjuks mitte alati võimalik kõigi tõendite tähtsust koheselt määrata.) Informatsiooni optimaalsust tagab järgmine paragrahv, millest tulenevalt asjaolusid, mis seaduse järgi peavad kinnitamist leidma teatud tõendamisvahenditega, ei või tõendada mingite teiste tõendamisvahenditega.

Informatsiooni optimaalsuse teenistuses on tsiviilprotsessis poolte võrdsuse ja võistlevuse põhimõtted. Kumbki pool toob esile need tõendid, mis tema kasuks olevaid asjaolusid kinnitavad. Kohtul tekib lõppkokkuvõttes tõendamist vajavatest asjaoludest terviklik pilt. Eesti NSV TsPK 4. peatükis, kus käsitletakse tõendeid, on üksikasjalikult reguleeritud informatsiooni kogumine ja salvestamine erinevate tõendamisvahendite kaudu. Ka Eesti NSV TsPK §-s 156 toodud koh-

tuliku arutamise vahendituse, suulisuse ja katkestamatuse nõuded on abinõuks, mille kaudu püütakse ammutada asjas optimaalset informatsiooni.

Optimaalse informatsiooni printsiibil on tsiviilprotsessis ka veel teine külg. Asja lahendamisel seadusele tuginedes (Eesti NSV TsPK § 10) peab kohus seadusandlust põhjalikult tundma. Selleks tuleb kohtul vajalikku õiguslikku informatsiooni koguda, süstematiseerida ja säilitada, et see oleks tarbe korral kasutatav.

Olemasolev õigusliku informatsiooni süsteem ei taga aga alati kohtu informeeritust seadusandluses toimunud muudatustes. Õigusliku informatsiooni probleem tuleb lahendada tsentraliseeritud korras. Siin ei saa olla põhimõttelist laadi takistusi, sest seadused on üldkehtivad. Vajadus nii ülevabariigilise kui üleliidulise informatsioonikeskuse järele süveneb pidevalt, seda on võimalik luua aga vaid nüüdisaja elektronarvutustehnika baasil. Võib arvata, et see ei oleks riigi seisukohast kulukam praegusest killustatud ja kohati väheefektiivsest süsteemist.

Kohtuotsuse tegemiseks vajab kohus materiaaalõiguse väga erinevate harude norme. Asjade otsustamisel on vaja juhinduda mitte üksnes seadustest, seadlustest ja määrustest, vaid ka ametkondlikest aktidest. Viimaseid aga trükkis ei avaldata ja nad on kohtutele raskesti kättesaadavad. Kuid ka kohtutele suure hulga ametkondlike aktide laialisaatmine ei parandaks olukorda. Tagajärjeks oleks paberiupeutus, mis olukorras, kus isegi suurematel kohtutel pole selle töö peale eri inimest ja valitseb paberinappus, poleks probleemi lahendus. Praegu täidab kodifikaatori ülesandeid põhitöö kõrvalt rahvakohtunik. Ametkondlike aktide saatmine kohtutele suurendaks aga süstematiseerimistöe mahtu veelgi.

Asja saaks lahendada vaid kohtute ja teiste õigusala-se informatsiooni tarbijate varustamisega valikuliselt - ainult neile vajaliku informatsiooniga. See eeldab informatsiooni süstematiseerimist, selekteerimist ja edasiand-

mist keskusest. Informatsioon peab olema operatiivne ja kättesaadav. Õiguslase informatsiooni süsteem tuleb üles ehitada olemasolevast kvalitatiiivselt kõrgemal tasemel - kvantitatiivselt probleemi enam lahendada ei saa. Perfokartoteek on vaid hõdaabivahend.

2.2. Informatsiooni kadude ja difusiooni printsiip tähendab seda, et objektiivne informatsioon juhtimisprotsessis - informatsiooni vastuvõtmisel, salvestamisel ja edasiandmisel - paratamatult väheneb, hajub ja deformeerub. Osa informatsiooni jääb vastu võtmata ka juhtimise subjekti piiratud vastuvõtuvõime tõttu, seega hoopiski tähele panemata. See kehtib ka kohtu kui repressiivse juhtimise subjekti kohta. Informatsioonikadude vältimiseks nõuab Eesti NSV TsPK § 48, et kirjalikud tõendid esitatakse originaalis.

Kohtu tööd võib vaadelda ka informatsiooni salvestamise seisukohalt. Eesti NSV TsPK § 95 nõuab, et kohtus koostatakse protokoll iga kohtuistungiga, samuti ka iga üksiku protsessuaalse toiminguga. Eesti NSV TsPK § 96 reglementeerib protokollis sisu. Protokoll peab kajastama asja arutamise või üksiku protsessuaalse toiminguga kõiki küsimusi ja võimaldama seaduslikkuse üle järelevalvet teostavatel instantsidel saada informatsiooni asja tehilolude ja protsessinormidest kinnipidamise kohta tsiviilasja arutamisel. Edasi öeldakse, mida kohtuistungis protokollis tuleb tingimata märkida. Seadus nõuab ka (Eesti NSV TsPK § 97), et protokoll koostatakse kohtuistungil või üksikute väljaspool kohtuistungit toimivate protsessuaalsete toimingute teostamisel vahetult. Kahtlemata on kõige sellega taotletud saadud informatsiooni maksimaalselt vastuvõtmist ja salvestamist.

Kohtute töö praeguse taseme juures jääb tihti osa olulist informatsiooni fikseerimata, sest juriidiliselt olulise informatsiooni salvestamiseks on vajalik, et kohtuistungis sekretäridel oleks erialane ettevalmistus. Kohtusekretäride teadmised ja oskused tuginevad esialgu aga vaid praktilise töö kogemustele. Mis puutub protsessinormidest kinnipidamisest kajastamisse, siis kogunud kohtusekretäri protokollist

võib harva välja lugeda protsessieeskirjade rikkumist kohtuistungis käigus. Kohtuistungis protokollid kirjutatakse käsi, sealjuures pole mitte kõigi sekretäride käekiri hästi loetav. See raskendab informatsiooni kulgu, osa informatsiooni läheb kaotsi. Kohtuistungis sekretäridel puuduvad ka teadmised stenograafiast ja masinakirjaoskus, kohtuorganitel omakorda nõuetekohased kirjutusmasinad. Enamasti pole kohtutel informatsiooni salvestamiseks samuti magnetofone ja diktofone.

Tuleb konstateerida, et kohtute kasutuses olevad ja protsessinormidega reguleeritud vormid ei välista informatsiooni difusiooni. Informatsiooni difusiooni probleem on kohtute tegevussfääris teravam kui teistes juhtimise sfäärides. Informatsioon, mis pole fikseeritud kohtuistungis protokollis, ei saa olla kohtuotsuse tegemise aluseks. Ent teise astme kohus kontrollib kohtuotsuse vastavust tuvastatud asjaoludega just kohtuistungis protokollis põhjal. Protokollis sissekannete alusel kontrollitakse samuti protsessinormide järgimist.

Kohtuprotsessis ammutatud informatsiooni säilitamiseks on üleminek nüüdisaegsete vahendite kasutamisele paratamatu. Nende vahendite lubatavust ja kasutamiskorda peavad reguleerima tsiviilprotsessis normid. Praegused normid lubavad selles osas vaid aastasadu kasutusel olnud vahendeid, arvestamata nüüdisaja tehnilisi võimalusi, elutempot, vajadust täiuslikumate ja kiiremate juhtimisvõtete järele. Selle vajadusele viitavad ka N. Tšetšina ja D. Tšetšot (34, lk. 40).

Probleemi võiks lahendada diferentseeritult. Asjades, kus on vajalik tunnistajate ülekuulamine keeruka materiaalse õigusliku vaidluse käigus, võib igal sõnal ja hääletoonilgi olla neis peituvat informatsiooni mõistmise seisukohalt suur tähtsus. Poolte seletused on niisugustel puhkudel protokollis üsna raskesti kajastatavad. Selliste tõendite salvestamisel tuleks kasutada lisaks protokollile nüüdisaja tehnilisi vahendeid, näiteks ütluste salvestamist magnetlindile.

Teisest küljest võiks kaaluda, kas ei saaks lihtsamates asjades kokku hoida ja teha protokollid pidamine fakultatiivseks. Alimendiasjas ei lisa protokoll tavaliselt asja sisule midagi olulist. Seejuures ei tohi protokollid ärajätmine aga kahjustada asja seaduslikkuse kontrolli. Seaduseandjal tuleks igal üksikjuhul hoolikalt kaaluda, kas selline ärajätmine on võimalik.

Informatsiooni difusiooni eest hoiatab Eesti NSV TsPK § 34, kohustades kohtuid tõendeid igakülgselt kontrollima. Kohus hindab tõendeid nende kogumis, arvesse võttes kõiki asjaolusid.

2.3. Minimaalsete juhtimisastmete printsiip. Juhtimisteooria seisukohalt on informatsioon seda väärtuslikum, mida vähem on juhtimise astmeid, mida mööda informatsioon liigub. Vahetel vastuvõtul on informatsioon kõige täiuslikum. Kuid isegi sel juhul hindab iga informatsiooni vastuvõtja seda erinevalt. Informatsioon kaob ja muundub seda enam, mida rohkem on vaheastmeid tema edasilandumisel. Sellest tuleneb Eesti NSV TsPK § 124 lg. 1 nõue, mille kohaselt tsiviilasjad üldreeglina lahendatakse rahvakohtus. Seega järelevalve- ja kassatsiooninstantsi enam vahetu informatsioon ei jõua. Peamiseks vahendajaks on seal kohtu toimikute protokollid.

Tõendite vahetu uurimine ja selle alusel faktiliste asjaolude tuvastamine on esimese astme kohtu õigus. Ettepanekud anda ka järelevalveinstantsile õigus välja kutsuda tunnistajaid, eksperte ja viia läbi teisi protsessuaalseid toiminguid pole leidnud pooldamist (V. Aleksejev - 35, lk. 14), kuigi vahetu informatsiooni nõue seda tingiks.

Informatsiooni tõepärasuse probleem kerkib tõsiselt päevakorda tsiviilasjade läbivaatamisel kassatsiooni- ja järelevalveinstantsis. Sinna vahetu informatsioon tavaliselt ei jõua. Tunnistajate ütlused ja muud tõendid on salvestatud kohtuistungis protokollides, mistõttu osa informatsiooni jäi paratamatult vastu võtmata ja fikseerimata ning võis teatud osas ka muunduda. Tõendite hindamine on

seetõttu teise astme kohtus hoopiski raskem ja põhimõtte-
liselt ei peaks teise astme kohus niisugusel juhul tegema
uut otsust või rahvakohtu otsust muutma. Asi tuleb saata
uueks läbivaatamiseks esimese instantsi kohtule, kus on
võimalik tõendeid vahetult kontrollida ja komplekselt
hinnata.

Eesti NSV TsPK § 311 p. 4 kohaselt võib kassatsioo-
niastme kohus muuta otsust või teha uue otsuse ilma asja
uueks läbivaatamiseks andmata, kui asjas ei ole vajalik
tõendite täiendav kogumine või kontrollimine, asjaolud aga
on esimese astme kohtu poolt tuvastatud täielikult ja õi-
gesti, kuid on tehtud viga materiaalõiguse normi rakenda-
misel.

Asjade kohtualluvuse määramisel on tavaliselt peami-
seks peetud subjektiivsete õiguste kohtuliku kaitses kui
kõrgeimat kaitsevormi (D. Tšetšot - 36, lk. 47).

Õigusliku sunni rakendamine on seotud protsessuaalse
vormiga, mille raamidesse on surutud vastavate riigiorga-
nide, ühiskondlike organite ja kodanike tegevus, märgib
S. Aleksejev (37, lk. 121). P. Nedbailo rõhutab kohtulike
garantiide tähtsust õigusnormide õigel kohaldamisel. Prot-
sessuaalne kord tagab sotsialistlikust seaduslikkusestkin-
nipidamise ja sellega pole võrreldav ükski teine riigi te-
gevusvorm. Sel põhjusel on kohtulikud garantiid õiguslikest
garantiidest kõrgeimad (38, lk. 25).

Alla kriipsutades protsessuaalse vormi tähtsust õi-
gusliku sunni rakendamisel kohtus, hoiatab S. Aleksejev
selle eeliste alahindamise eest kohtusüsteemi täiustami-
sel ja kohtute töökoormuse vähendamisel vähemtähtsate as-
jade arvel (37, lk. 124-125). O. Ivanov arvab siiski, et
on vajalik läbi vaadata kohtule alluvate asjade hulk ja
kohtu alluvusest ära võtta asjad, kus pole õiguslikku vaid-
lust (39, lk. 91).

Kodanike subjektiivsete õiguste maksimaalne kaitsmi-
ne on üks põhimõtteid, millest tuleb juhendada kõikidel
organitel, kes nende õiguste kaitsmisega tegelevad. Kas

just kohus on kõigil juhtudel parimaks subjektiivseid õigusi kaitsvaks organiks, sõltub mitmetest asjaoludest, sealhulgas informatsiooni vahetusest, täielikkusest, organites tegutseva kaadri kvalifikatsioonist jm. Et otsuse kvaliteet sõltub informatsiooni kvaliteedist, siis peab otsustama see, kes valdab probleemi kohta võimalikult täielikku, täpset ja värsket informatsiooni (B. Gurnei - 40, lk. 173). Ebaõige otsuse tegemisel on oma mõju sellistelgi teguritel nagu mõteterutiin ja konformism.

Juhtimisastmete minimaalse arvu printsiipi peakski seadusandja muuhulgas silmas pidama tsiviilasjade kohtualluvuse määramisel (Eesti NSV TsPK §-d 15 - 18). Mitte alati pole kohtu käsituses kõige vahetum informatsioon. Ühesuguse informatsioonihulga põhjal otsustades ei ole aga kohtul määratavaid eeliseid mõne teise organi või ametiisiku ees. Mitte kõikides asjades, näiteks teatud juriidiliste faktide tuvastamisel erimenetluse korras (isikute sugulussuhete tuvastamine, samuti sünni, lapsendamise, abielu, abielulahutamise ja surma registreerimise faktid), ei otsusta kohus ka õiguslike sunnivahendite kohaldamise küsimust, millest S. Aleksejev kirjutab, ega lahenda õiguslikku vaidlust. Küsitav on, kas kohtu kompetentsi peavad kuuluma kaebused administratiivorganite tegevuse peale ja kodanikelt maksuvõlgade sissenõudmise asjad. 1971. a. vaatas Kohtla-Järve linna rahvakohus läbi 21 administratiivõiguslikest suhetest tekkinud asja. Ühtekokku lahendati Eesti NSV kohtuis samal aastal 120 niisugust asja. Sedaliiki asjade arv pole kohtuis küll suur, kuid ometigi on siingi teatud kokkuhoiuvõimalus.

Eelöelduga ei taheta sugugi rõhutada seda, et asjade kohtualluvuse määramisel peaks olema määravaks või ainumääravaks juhtimisastmete arvu printsiip, vaid ainult seda, et muude võrdsete tingimuste korral tuleb silmas pidada ka seda, millisesse organisse laekub kõige vahetum informatsioon ja milline organ võib saanud informatsiooni põhjal kõige väiuslikuma otsuse langetada. Me ei pea siinjuures silmas

mitte hetke puudusi, näiteks kus haldusaparaadis töötab madalama kvalifikatsiooniga kaader, vaid tsiviilprotsessi üldisi arengusuundi. Õeldust ei maksa teha järeldust, et juba homme võiks kohtute kompetentsist ära võtta asjad, mis informatsiooni täiuslikkuse ja vahendituse seisukohalt peaksid kuuluma lahendamisele teistes organites, kuigi seal puuduvad muud tingimused. Objektiivsete tingimuste puudumisel on ühiskond sunnitud võtma enda kande nende asjade kohtuliku arutamise kulud (ühiskondlikud kulud), mis teistes instantsides lahendamisel jääksid ära. On tehtud ettepanekuid, et sotsialistliku seaduslikkuse tagamise huvides tuleks suured kohtute koosseise. Meie arvates on see ajutine lahendus. Sotsialistliku seaduslikkuse huvides tuleks eelkõige riigiorganeid varustada kvalifitseeritud kaadriga ja jaotada optimaalselt nende võimupädevus.

Asja kohtulikul arutamisel realiseerub juhtimisastmete minimaalse arvu printsiip ka asja arutamise vahendituse nõudes. Eesti NSV TsPK §-des 35, 36 ja 173 tehakse siiski kõrvalekaldumisi juhtimisastmete minimaalse arvu printsiibist, pidades silmas kulutuste vähendamise eesmärki. Näiteks kui on vaja koguda tõendeid teises linnas või rajoonis, teeb asja läbivaatav kohus kohapealsele kohtule ülesandeks teostada teatud protsessuaalsed toimingud. Asja arutamise edasilükkamise korral võib kohus kohaleilmunud tunnistajad üle kuulata. Nende tunnistajate teistkordne väljakutsumine uuele kohtuistungile on lubatud vaid hädavajaduse korral.

2.4. Tagasiside printsiipi tuleb tsiviilprotsessis ellu viia sel teel, et õiguse efektiivsust teaduslikult uurides tehakse vajaduse korral uurimisandmete alusel korrektiive neis õigusnormides, mis aja nõuetele ei vasta. See-ga tähendab tagasiside informatsiooni saamist selle kohta, kuidas realiseerus juhtimisotsus, milline oli selle resultaat ja mida tuleb korrigeerida uute otsuste tegemisel.

Tähtis koht tagasiside teel saadud informatsiooni hulgas on ühiskondlikul arvamusel. Sotsialistlikus juhtimismuudelis tuleb ühiskondlikule arvamusele anda eriline koht,

kui võrd temas sisaldub suur juhtimisalane potentsiaal, mille tunnistamine ja kasutamine laiendab juhtimisvõimalusi - juhtimine lakkab olemast riikliku tegevuse eraldatud liik (42, lk. 45). Tsiviilprotsessis tähendab see kohtu informeeritust tema protsessuaalse tegevuse efektiivsusest ja kasvatuslikust mõjust. Kohtul on sellekohase informatsiooni saamine praegu küll võimalik, kuid üsnagi raske. Mõningaid tulemusi annab kohtupraktika üldistamine oma jõududega. Siin ootab kohus teaduse abi. On uuritud näiteks kriminaalprotsessi kasvatuslikku mõju. Tsiviilprotsessi osas pole seda tehtud.

Õigusemõistmise garantiid ei saa täita oma reguleerivat osa, kuni pole sisse seatud tagasisidet, mis tagaks informatsiooni saamise iga garantii kohta üksikult ja nende koosmõju kohta (G. Anaškin, I. Petruhhin - 41, lk. 60). Tsiviilprotsessi kohta puudub suurel määral informatsioon tagasiside näol.

Tsiviilasja kohtulikul arutamisel poolte osavõtul võime poolte võrdsuse (Eesti NSV TsPK § 106 lg. 1) ja võistlevuse alusel täheldada samuti teatud mõttes tagasisidet. Kohtuprotsess kujutab selles valguses endast tunnetusprotsessi, kus tunnetuse subjektiks on kohus.

Asja arutamine algab hagiavaldusega. Kohtuistungil annab esimesena seletuse hageja, kes toob välja tõendid, mis tema nõudeid kinnitavad. Kostja mõõdab hageja seletusi ja väiteid oma vaatevinklist ja korrigeerib neid omapoolsete vastuväidetegega. Kohus hindab nii hageja väiteid ja nende põhjendusi kui ka kostja vastuväiteid ja nende põhjendusi. Lähtudes seadusest, langetab kohus hagi suhtes otsuse. Kohus kas rahuldab hagi täielikult või osaliselt või jätab selle rahuldamata. Kohtulikus vaidluses võistlevate poolte vahel selgub objektiivne tõde. Siinkohal sobib rõhutada vana põhimõtet - audiatur et altera pars. Et see võimalik oleks, siis nõuabki seadus mõlema poole kohalolekut asja arutamisel.

Kokkuvõttes konstateerime, et üldised juhtimise printsiibid ei formuleeru ega saagi formuleeruda ühe juhtimise

allharu - tsiviilprotsessi printsiipideks. Ometigi leiavad nad ühel või teisel määral kajastamist tsiviilprotsessi normides, mis reguleerivad tsiviilprotsessuaalset tegevust, juhtimistegevuse ühte alaliiki. Seetõttu on ka tsiviilprotsessi seisukohalt vajalik juhtimise üldisi printsiipe teada ja tunda.

3

**ÜHISKONDLIKU ELU (SOTSIAALSE)
JA RIIKLIKU JUHTIMISE PRINTSIIPIDE
MÕJU TSIIVILPROTSESSILE**

Sotsialistliku ühiskonna juhtimise printsiipe nimetavad ja liigitavad eri autorid erinevalt: L. Javitš - 43, lk. 63; T. Jampolskaja - 31, lk. 3; N. Aleksandrov - 44, lk. 27 jj.; 32, lk. 50; V. Afanasjev - 45, lk. 247; J. Lukaševa - 7, lk. 25.

Võtame vaatluse alla järgmised printsiibid:

- sotsiaalse juhtimise objektiivsuse printsiibi;
- rahvahulkade sotsiaalsest juhtimisest osavõtu printsiibi;
- töörahva laialdase informeerituse printsiibi;
- optimaalsuse ja efektiivsuse printsiibi;
- sotsialistliku seaduslikkuse printsiibi;
- võrdõiguslikkuse printsiibi.

Süsteemse käsitluse abil võime leida neilegi printsiipidele juhtimisprintsiipide üldises hierarhias oma kindla koha ja mõjusfääri. Kuigi need printsiibid kajastuvad nii kohtumenetluses, mis kuulub täielikult ühiskondliku elu sfääri, kui ka selle ühes allharus - tsiviilkohtumenetluses, pole nad oma laiemal mõju tõttu eriomased ainult tsiviilprotsessile.

3.1. Sotsiaalse juhtimise objektiivsuse printsiip rakendub tsiviilprotsessis ellu objektiivse tõe tuvastamise

nõudes. See nõue on tsiviilprotsessi üks ülesandeid. Eesti NSV TsPK § 3 nõuab tsiviillasja õiget lahendamist.

Kohus peab protsessuaalse tegevusega tuvastama objektiivse tõe. Nõukogude kohus ei tohi piirduda vaid "formaalse" tõe väljaselgitamisega poolte poolt esitatud tõendite alusel. Ta peab tegutsema kogu ühiskonna huve silmas pidades aktiivselt, et objektiivset tõde välja selgitada, märgib N. Zeider (46, lk. 11). Kui esitatud tõendid ei ole küllaldased, teeb kohus pooltele ja teistele asjast osavõtivatele isikutele ettepaneku esitada täiendavaid tõendeid või kogub neid ise omal algatusel, sätestab Eesti NSV TsPK § 30 lg. 2.

J. Ananjeva näeb objektiivse tõe tuvastamises kohtu kogu protsessuaalse tegevuse eesmärki (13, lk. 10 - 11). A. Likase arvates selles ongi kohtupidamise mõte, et tuvastada tõde igas tsiviil- või kriminaalasjas (42, lk. 10).

Nõukogude tsiviilprotsessis on objektiivseks tõeks kohtuotsusega tuvastatud objektiivselt eksisteerivad faktid, mis määravad ära poolte õigused ja omavahelised suhted vastavalt kohtu poolt neile antud õiguslikule ja ühiskondlik-poliitilisele hinnangule.

Tõde kui protsess koosneb suhtelistest ja absoluutsetest tõdedest, jäädes oma olemuselt objektiivseks. Objektiivse tõe tunnetamisel tsiviilprotsessis on kohtu protsessuaalse tegevuse lõppeesmärgiks absoluutse tõe väljaselgitamine. V.I. Lenin märgib, et "inimlik mõtlemine on oma loomult võimeline andma ja annab meile absoluutse tõe, mis moodustub suhteliste tõdede summast" (49, lk. 118).

I. Muhhin kaitseb ägedalt seisukohta, et kohus peab välja selgitama absoluutse tõe (samal seisukohal on N. Zeider - 46, lk. 107 - 110) igas konkreetsetes kriminaalasjas, või vastasel juhul, leppides suhtelise tõega, püüaksime juba ette vabandada kohtu vigu ja eksimusi (50, lk. 30). Tõde kohtuotsuses ei saa olla absoluutne ja suhteline. See võib olla vaid absoluutne (50, lk. 32). Lõplikult võtab I. Muhhin seisukoha kokku sõnades: objektiivne tõde nõuko-

gude kriminaalprotsessis on oma iseloomult absoluutne tõde (50, lk. 37, 38). Autor väidab, et nii kohtualuse süüdi- kui õigeksmõistmisel tuvastab kohus absoluutse tõena tema süü või selle puudumise või, et süüdistus rajaneb ebatõepärastel tõenditel (50, lk. 39).

Kas me saame viimasel juhul öelda, et kohus tuvastas absoluutse tõe, kui mõistis kohtualuse õigeks, sest süüdistus ei tuginenud usaldusväärsetele tõenditele? Seaduse kohaselt (Eesti NSV KrPK § 203) otsustab kohus muu hulgas, kas kohtualune on süüdi selles kuriteos, milles teda süüdistatakse ja kas ta pani selle kuriteo toime. Kui kohus loeb selle süüdistuse tõendamatuks tõendite usaldusväärssuses kaheldes, siis ei saa ta mitte alati öelda, et seda teugu ei pannud toime kohtualune, vaid ainult, et kohtualuse süü selle teo toimepanemisel, milles teda süüdistati, pole tõendatud. Seega kohus ei tee mitte alati kindlaks süüdlaslast. Niisugusel juhul tehakse õigeksmõistev otsus sellepärast, et absoluutset tõde ei õnnestunud välja selgitada. Kohus piirdub siin ainuvõimaliku suhtelise tõega selle kohta, et süüdistatava süü pole talle esitatud süüdistuses tõendatud. See suhteline tõde ei peegelda objekti täielikult. Ühtlasi ei eita me aga seda, et kohtu tegevuse lõppeasmärgiks jääb ikkagi igas asjas absoluutse tõe väljaselgitamine.

A. Spirkin märgib, et tõde on suhteline, kuivõrd ta ei peegelda objekti täielikult, tervikuna, vaid peegeldab seda teatud piirides, tingimustes, suhetes, mis pidevalt muutuvad ja arenevad (51, lk. 194). Järelikult teisest küljest võttes võime öelda, et kohus selgitab faktiliselt välja suhtelise tõe, mis samuti on objektiivne ja seega mitte õigusemõistmise eesmärkidega vastuolus olev, sest tõenäosuse, oletuste alusel ei saa kohus kellegi süüd lugeda tõendatuks.

Põhimõtteliselt sama võib öelda absoluutse ja suhtelise tõe vahekorra kohta tsiviilprotsessis. Tsiviilprotsessi lõppeasmärgiks on kahtlemata absoluutse tõe väljaselgitamine, selle poole peab püüdma kohus iga asja lahendamisel. Kuid kohtupraktikas pole harvad juhud, kus hagi jää-

takse rahuldamata sel põhjusel, et see on tõendamata ja kohtul ei õnnestunud absoluutset tõde välja selgitada. Sellele vaatamata selgitas kohus välja objektiivse, suhtelise tõe, mis vastab objektiivsetele asjaoludele ja seadustele.

Õigusliku vaidluse korral on üheks selle elemendiks ühe või mõlema vaidleva poole väide teatud õigussuhte olemasolu kohta (N. Zeider - 46, lk. 10). Kohtu ees seisab eelkõige küsimus, kas see õigussuhe eksisteerib või mitte ja milline on tema elementide sisu. Kõik need ülesanded on objektiivse iseloomuga ja kohtuotsus väljendab kohtu seisukohta kui objektiivset tõde kooskõlas seaduse ja tuvastatud asjaoludega.

Kohtuasjas objektiivse tõe tuvastamise kohustuse fikseerimine seaduses ei välista veel kallisiooni tõe tuvastamise üldise võimaluse ja selle reaalse teostamise vahel. Inimese võime tunnetada tõde pole veel iseendast garantiiks vigade eest. Mitteküllaldaseks võib osutuda ka tõendmaterjal (34, lk. 39).

Informatsiooni seisukohalt lähtudes on absoluutne tõde täielik informatsioonikogum objektiivse reaalsuse kohta, objekti täielik tunnetamine. See on lõplik peegeldus objektist. Sellist informatsiooni hulka on võimalik koguda vaid tunnetuse lõputu evolutsiooni käigus ehk praktiliselt mitte kunagi (J. Zeman - 52, lk. 204, 210).

Meie arvates ei tähenda suhtelise tõe tuvastamise tunnistamine absoluutse tõe eitamist, vaid see jääb endiselt kohtu tegevuse lõppeesmärgiks. I. Muhhin märgib õigesti, et tunnistades tõe objektiivset iseloomu ei saa eitada absoluutse tõe mõistet (50, lk. 19).

Objektiivse tõe tuvastamine kohtus on seotud tsiviilprotsessi ja materiaalõiguse normide järgimisega, mis on kehtestatud objektiivsuse nõuet silmas pidades kodanike subjektiivsete õiguste garantiina. Siin võib näitena tuua Eesti NSV TsPK §-s 32 kehtestatud tõendite lubatavuse nõude. TsPK § 49 võtab lihtsa kirjaliku vormi (§ 46) mittejärgimisel pooltelt õiguse vaidluse korral viidata tehingu olemasolu kinnituseks tunnistajate ütlustele.

Subjekttiivseid mõjusid asja lahendamisel aitab vältida taandamisõigus ja taanduste läbivaatamise kord (Eesti NSV TsPK 3. peatükk).

Leedu NSV Teiviilprotsessikoodeksi näeb ette võimaluse taandada kohtunikku ka siis, kui tema sugulased on otseselt või kaudselt huvitatud asja lõpplahendusest. Sellisel sättel on mõte väiksemates liiduvabariikides, kus elanikkonnal lähedasemate sugulus- ja tutvusvahetõttu võivad sellised olukorrad osutada enam tõenäoseliseks.

Eesti NSV TsPK § 23 kohaselt on välistatud kohtuniku korduv osavõtt asja läbivaatamisest. Samas mõttes on hinnatav kohtunike nõupidamise saladus. Eesti NSV TsPK § 200 järgi võivad otsuse tegemise ajal nõupidamistoas olla ainult kohtunikud, kes selles asjas kuuluvad kohtu koosseisu. Eesti NSV TsPK § 310 nõuab ka kassatsioonikohtult otsuse tegemist nõupidamistoas, kuid sellis nõuet ei püsitata järelevalveinstantsi kohtule. Ei saa jätta märkimata normi poolikust; seda tuleks täiendada ja anda seadusega kohtule võimalus tehtud otsuse dikteerimiseks sekretär-masinakirjutajale.

Sama lahendust pooldab E. Rahhuvov kriminaalprotsessis. Et kohtuistungis sekretärile usaldatakse nagunii protokollide pidamine ja tema vastu on õigus esitada taandusi, siis on sekretäri erapooletus tagatud. Probleem pole sugugi uudne, sest niisugustes sotsialismimaades nagu Ungari, Saksa DV, Rumeenia, Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia ja Poola lubatakse sekretär nõupidamistuppa, kus ta paneb kirja vastuvõetud otsuse (53, lk. 150).

Nõupidamistoa saladuse põhimõte on kehtestatud selles, et vältida nende isikute juurdepääsu otsuse tegijatele, kes neid võiksid või sooviksid mõjutada. Iseenesest õiget ja vajalikku nõupidamise saladuse põhimõtet sekretär-masinakirjutaja juuresviibimine ei riku, sest sekretär-masinakirjutaja kutsutakse kohale alles siis, kui otsus on juba tehtud ja jääb vaid üle see kirja panna.

Objektiivse tõe tuvastamise tagamiseks teevad N. Tšetšina ja D. Tšetšot ettepaneku täiustada ka tõendite kogumi-

se, fikseerimise ja uurimise tehnilisi vahendeid, millest oli juttu informatsiooni printsiipide käsitlemise juures ja mis kahtlemata on objektiivse tõe tuvastamise (otsustamise) tähtsaks vahendiks (34, lk. 40).

Objektiivse tõe tuvastamise teenistuses on ka tõendite kuuluvust ja lubatavust reguleerivad sätted. Omapärane vastuolu võib tekkida siin objektiivse tõe tuvastamise võimaluse ja lubatud tõendite vahel: objektiivset tõde on võimalik tuvastada, kuid kohus keeldub hagi rahuldamast, kuna seadus ei luba objektiivset tõde tuvastada antud tõendamisvahenditega. Ilmselt vajab tõendite lubatavus mõningast vastavusseviimist objektiivse tõe tuvastamise võimalustega. (Sellega seondub tehingute kehtivuse probleem.)

Tsiviilprotsessis sotsiaalse juhtimise objektiivsuse printsiipi tunnustatakse, kuid otsest kajastust ta tsiviilprotsessiõiguses ei leia, jäädes sotsiaalse juhtimise üldprintsiibiks.

3.2. Demokraatliku tsentralismi printsiip on üks nõukogude ühiskonna juhtimise printsiipe, kus omavahelises optimaalses vahekorras peavad olema ainujuhtimine ja kollegiaalsus, laiade rahvahulkade osavõtt ühiskonna ja riigi asjade juhtimisest ning vastuvõetud otsuse täpne ja üldkohustuslik täitmine. Demokraatlik tsentralism avaldub demokraatia ja tsentralismi optimaalses vahekorras ühiskonna juhtimisel. Ühe külje tegelik ülekaal teise suhtes tingib teise külje faktilise näilisuse.

Üheks demokraatliku tsentralismi konkreetseks ilminguks nõukogude riigivalitsemises, kirjutab J. Sorina, on kollegiaalsuse ja ainujuhtimise ühendamine. See on üldisema demokraatliku tsentralismi printsiibi spetsiifiliseks ilminguks (54, lk. 16). J. Sorina arvates soodustab kollegiaalsus kriitikat ja eneskriitikat. Asjade kollegiaalsel arutamisel selguvad erinevad arvamused, millede läbikaalumisel võetakse vastu õigemad ja autoriteetsemad otsused (54, lk. 7).

J. Starosciak märgib, et kollegiaalne organ ei ole osa-

võtjate mehaaniline summa: osavõtjad peavad olema organiseeritud kindla korra, reglemendi kaudu (55, lk. 129).

Demokraatliku tsentralismi elluviimise vormiks tsiviilprotsessis on kollegiaalne kohtumõistmine. Kohtumõistmise seisukohalt tervikuna (nii tsiviil- kui kriminaalprotsessi seisukohalt) on ainult kollegiaalne kohtumõistmine käsitletav iseseisva kohtumenetluse printsiibina, mille elluviimise vormideks on omakorda 1) esimese astme kohtus kohtunik ja kaks rahvakaasistajat ja 2) kassatsiooniasemes kolm kohtu liiget.

Kollegiaalse kohtu reglemendiks on tsiviilprotsessi normid, mis reguleerivad asja arutamist ja otsuse tegemist nõupidamistoas. Eesti NSV TsPK 20 märgib, et küsimuste otsustamisel ei ole ühelgi kohtunikul õigust keelduda oma hääle andmisest. Viimasena hääletab eesistuja.

Samal põhimõttelisel seisukohal on grupilise arutluse puhul Norman R.F. Maier. Ta kirjutab, et igaüks peab väljendama ja põhjendama oma arvamust. Juht olgu erapooletu (56, lk. 28 - 30). Kohtuotsuse tegemisel on selliseks juhiks eesistuja, kes erapooletuna oma arvamuse viimasena avaldab.

Kollegiaalse organi otsus pole samastatav ainuisikuliselt tehtud otsusega. Kollegiaalne otsus pole samuti kolleegiumi liikmete otsuste identne summa. See on kvalitatiivselt uus otsus, mis kujuneb grupi liikmete ühise mõtetingutuse tulemusena uutel psühholoogilistel alustel. Uus kvaliteet tekib võimalike erinevate arvamuste pinnalt. Otsuse kujunemisel etendab tähtsat osa psühholoogiline kliima, milles otsus kujuneb.

Kollegiaalse juhtimisvormi kasutamine esitab erinõuded kollegiaalse organi koosseisule. Kõikidel asja otsustamisest osavõtvatel isikutel peavad olema subjektiivselt ja objektiivselt võrdsed tingimused asja otsustamiseks. Nad peavad võrdselt olema informeeritud vajalikest asjaoludest, kuid olema ka vajalikult kompetentsed asjaolude hindamiseks. Seda nõuet ei järgita meil kohtu kui kollegiaalse organi komplekteerimisel.

Kohtuotsuse langetamisel nõupidamistoas on oma psühholoogiline eripära. Eesistuja tunnetab rahvakaasistujatega võrreldes eriti oma individuaalset vastutust otsuse seaduslikkuse ja põhjendatuse eest. Eesistuja on erihariduselt jurist ja omab igapäevase töö praktilisi kogemusi õigusemõistmisel. Kaasistujatel pole tavaliselt juriidilist eriharidust, vaid ainult pealiskaudne ettekujutus asja juriidilisest küljest. Niisugustes tingimustes tunnevad kaasistujad end ebakompetentseina asja õigusliku külje suhtes ja tihtilugu ühinevad passiivselt eesistuja arvamusega, kuigi see viimasena avaldatakse. Otsustamise koormus ja vastutus langeb paratamatult eesistujale ja kaasistujad satuvad tema mõju alla. Selline otsus on tegelikult ainuisikuline, mida kaks ülejäänud kolleegiumiliiget oma allkirjaga kinnitavad.

Sellest tulenevad teatud nõuded kolleegiumi liikmete suhtes, kes seaduse kohaselt on küll formaalselt võrdsed, kuid juriidiliste teadmiste poolest mitte. (Kaotades näiteks seadusega formaalselt haridusliku tsensuse, ei tee me sellega veel kirjaoskamatu võrdseks kooliharidust saanud inimesega.) On selge, et inimene, kes pole saanud juriidilist ettevalmistust, ei suuda täiel määral kaasa rääkida õiguslike küsimuste lahendamisel. Ta võib vaid avaldada oma intuiitiivset arvamust, mis tugineb igapäeva elu kogemusele. Kaasistujate elukogemused omandavad tõelise tähtsuse niisuguste asjade lahendamisel nagu abielulahutused, vanemlike õiguste äravõtmine jne. Neis asjus tugineb asja otsustamine kahtlemata suures osas otsuse tegijate elukogemustele ja elu tundmisele.

Rahvakaasistujate valimisele tuleks seega läheneda diferentseeritult, püstitades kandidaatide suhtes rea erinevusi. Vaja on valida rohkem juriidilist haridust omavaid töötajaid. Pidades silmas teatud tsiviillasjade spetsiifikat, kus võib vaja minna kaasistujate erialaseid teadmisi, tuleks rahvakaasistujateks valida ka rohkem pedagooge, raamatupidajaid, insenere jt. kutsealade esindajaid.

Kollegiaalse organi tegevust iseloomustab alati teatud isikupäratus. Otsuse langetab mitte konkreetne isik, vaid

see formeerub mitme isiku arvamustest. Seda kollegiaalse otsustamise omapära tuleb arvestada kollegiaalsete organite, sealhulgas kohtute kompetentsi määramisel.

Kolleegiumi isikupäratus on vajalik J. Starosciaki arvates delikaatsete asjade lahendamisel, sest nende suhtes esitatakse alati pretensioone (55, lk. 124). Tsiiviilasjadest võib siinjuures näiteks tuua abielulahutuse, isaduse tuvastamise, vanemlike õiguste äravõtmise asjade jne. lahendamist. Kohtukolleegiumi otsuse isikupäratuse tagatiseks on kohtunike nõupidamise saladus. Otsuse teinud kohtunikud ei või Eesti NSV TsPK § 200 lg. 3 kohaselt avaldada nõupidamise ajal aset leidnud arutlusi.

J. Kaarma oma kirjutises märgib kollegiaalsuse eelistanu ainujuhtimise ees muuhulgas, et kollegiaalne arutamine ja otsustamine võimaldab lahenduse leidmiseks koostööd paljude inimeste teadmisi, võimeid ja kogemusi (57, lk. 117). Kui vaatleme kohtulikku asjaarutamist istungil, siis peale kohtu koosseisu võtavad asja arutamisest osa veel pooled, kolmandad isikud, prokurör jne. (vt. Eesti NSV TsPK § 100) - vastavalt konkreetsele tsiiviilasjale. Kahtlemata aitab kõigi nende isikute osavõtt asja sisulisest arutamisest kohtuistungil teha tsiiviilõigusliku vaidluse korral kohtul õiget otsust.

Teiselt poolt arvab J. Starosciak kollegiaalse organi negatiivsete külgede hulka ohu kalduda formalismi ja teha bürookraatlikke vigu, sest vastutus valgub laiali ja seda on raskem kehtestada (55, lk. 122). Ainujuhtimine seevastu on õige kaadri valikul sellest puudusest vaba ja tagab otsuse kiirema vastuvõtmise, operatiivsuse (55, lk. 121).

Paljude positiivsete külgede kõrval iseloomustab kollegiaalse organi puudusi ka J. Kaarma. Ta lisab juba märgitud negatiivsetele joontele veel ebaoperatiivsuse ning kulukuse (57, lk. 117). Need mõlemad asjaolud tulevad kohtu töö hindamisel arvesse tsiiviilasjade arutamise seisukohalt.

B. Colline ja H. Guetzkov, aga samuti ka S. Zalkind ja T. Costello rõhutavad, et probleemi ei tule seada selliselt:

kumb lahendab probleemi paremini - grupp või üksikisik? Siit tulenevad kaks järgmist küsimust: milliseid probleeme peaksid grupid arutama ja millised grupid peaksid arutama (58, lk. 429 ; 59, lk. 57)? Üheks grupi efektiivsuse mõõdupuuks on kõigi tema liikmete poolt probleemi lahendamiseks kulutatud aeg.

Indiviid on grupist üle, kui asi on lihtne ja otsuse tegemine kujuneb vaid selle kirjapanemise protseduuriks. Seda teeb üks indiviid grupist ja teised grupi liikmed on kasutanud (58, lk. 15 - 17). Siinjuures võiks näitena tuua asja, kus alaealiste laste ülalpidamiseks nõutavate alimentide asjus kujuneb otsuse tegemine enamasti vaid selle kirjapanemiseks nõupidamistoas.

Eranditult on kollegiaalne tsiviilasjade arutamine. Eesti NSV TsPK § 6 lg. 2 ütleb, et tsiviilasjad vaadatakse kõikides esimese astme kohtutes läbi koosseisus kohtunik ja kaks rahvakaasistajat. Sama paragrahvi lg. 4 sätestab asjade läbivaatamise kollegiaalselt ka kassatsiooni korras. On selge, et tsiviilasjade arutamisel tuleb luua samuti optimaalne tasakaal kollegiaalsuse ja ainujuhtimise vahel. Pretsedent on olemas administratiivasjade ainuisikulise lahendamise näol: kohtunik võib pisihuligaansuse eest määrata trahvi, paranduslikku tööd ja aresti, kuid alimentide sissenõudmise peab ta vormistama kollegiaalselt.

Kollegiaalsuse printsiibiga liialdades on täiesti mõeldav ka pisihuligaansuse kollegiaalne arutamine, sest siingi võib vaielda mõjuvahendi määra ja liigi üle. Tähtsam on aga nähtavasti siiski kokkuvõid kui vähemärgatav efekt, mis kaasneb kollegiaalsel otsustamisel. Näide, kuigi see ei kuulu tsiviilprotsessi valdkonda, on iseloomulik sellest aspektist, millal ja kus on kollegiaalsus üldse vajalik ja millisel juhul liialdamine toob kaasa suuremaid kulutusi kui saadud efekt. Võidakse väita, et tsiviilasjade lahendamisel on alati tegemist vaidlustega, mistõttu kollegiaalne arutus on vajalik. Kahtlemata on see õige, kuid kõik vaidlused pole võrdsustatavad. Mõnel ju-

hul on vaidlus sedevõrd lihtne, et kohtunik ei vaja selleks rahvakaasistujate abi. Asja otsustamisel, millised tsiviilasjad võiks rahvakohunik lahendada ainuisikuliselt (me ei pretendeedi konkreetsete ettepanekute tegemisele), tuleks kõigi muude asjaolude kõrval kaaluda kokkuhoidu, mida see muudatus annab ning kas ei kahjustata sellega kodanike õiguste kaitset.

L. Nevai arvates on lihtsate asjade arutamisel, kus hagi hind on väike, kollegiaalsus ebaõkonoomne. Neis asjades poleks rahvakaasistujate osavõttu vaja või siis nende osavõtt võiks olla fakultatiivne (60, lk. 124, 127). Ka O. Ivanovi arvates võib teatud kategooria tsiviilasju lahendada ainuisikuliselt, sest see aitab tõsta kohtu töö efektiivsust (39, lk. 91).

Meie arvates väärrib siin toodud seisukoht kõsist tähelepanu. Asjaajamise hõlbustamise ja lihtsustamise seisukohalt tuleks kaaluda, kas lihtsama kategooria tsiviilasjade lahendamisel, kus ei arutata põhimõttelisi küsimusi, on üldse vajalik ja otstarbekas asja kollegiaalne arutamine, sest see oleks vastuolus asja õige ja kiire läbivaatamise ja lahendamise ülesandega (Eesti NSV TsPK § 2).

V.I. Lenin märgib, et kollegiaalsus on vajalik põhiküsimuste arutamisel, ainuisikuline korraldamine ja vastutus aga aitab kõrvaldada viivitamist ja vastutusest kõrvalehoidumist (61, lk. 428 - 429). See leninlik printsiip, olles väljendatud sotsialistliku ühiskonna juhtimise kohta üldse, on täiel määral kehtiv ka kohtute tegevuse kohta.

Kollegiaalsus on eelkõige vajalik asjade otsustamisel, kus võivad tekkida erinevad arvamused ja kus on võimalikud mitmed eri lahendid. Nii on enamikus hagemenetluse asjus võimalik vähemalt kaks sisuliselt erinevat lahendust - kas hagi rahuldada või mitte. Enamik hagemenetluse asjade kohtulahendeid põhinevad paljudel faktilistel asjaoludel ja nende hindamisel, kuid on ka asju, kus lahend on mõningal määral ette määratud. Näiteks tuleb enamikul juhtudel alaealiste laste kasuks alimentide sissenõudmise hagi esitamisel juba eespool juttu oli, hagi seadusega määratud ulatuses rahuldada.

Eeltoodud arutus rõhutab veelgi demokraatliku tsentralismi järjekindla rakendamise vajadust, vajadust vastavalt konkreetsele olustikule saavutada optimaalne tasakaal kollegiaalsuse ja ainujuhtimise vahel. Vaid sel juhul saame seda nimetada demokraatlikuks tsentralismiks. Seni pole nõukogude tsiviilprotsessis asjade kohtualluvuse määramisel ja nende lahendamisel kollegiaalses vormis peetud alati vajalikul määral silmas kollegiaalse otsustamise kogu olemust, seda, kus see võib anda positiivseid tulemusi, ja seda, kus mitte.

3.3. Sotsiaalne juhtimine rahvahulkade poolt. See printsiip rakendub kohtupidamises kohtunike ja rahvakaasistujate valitavusena rahva poolt. Valijail on õigus valitud tagasi kutsuda.

Eesti NSV TsPK § 6 kohaselt võtab kohtus kõigi tsiviiliasjade läbivaatamisest osa kaks rahvakaasistujat. Poola RV kriminaalprotsessi materjale uurides tulid S. Zawadski ja L. Kubitski järeldusele, et rahvakaasistuja täidab järgmisi funktsioone: 1) ühiskondliku kohtumiku funktsiooni, võttes osa riigivõimu teostamisest kohtumõistmisel; 2) ühiskondliku kontrolöri funktsiooni, jälgides õiguskorraldust kinnipidamisel kohtupidamisel; 3) vahendaja funktsiooni kohtu ja ühiskonna vahel. Vahendus on kahepoolne, sest rahvakaasistuja tutvustab kohut rahva arvamusega ja teisest küljest valgustab ja informeerib avalikkust ning oma valijaid õigusemõistmise probleemidest (62, lk. 127). Seega rahvakaasistujate osavõtt õigusemõistmisest on ühiskonna sotsiaalse korralduse üldise printsiibi - rahvahulkade riigivalitsemisest osavõtu leninliku printsiibi avaldumisvorm (N. Tšetšina - 15, lk. 81), mitte aga iseseisev tsiviilprotsessi printsiip.

Eesti NSV TsPK § 157 näeb ette üldsuse osavõtu kohtulikust arutamisest. Asja poolteks mitteolevate ühiskondlike organisatsioonide ja töötajate kollektiivide esindajaid võib kohtumäärusega lubada kohtulikust arutamisest osa võtta, et nad saaksid esitada kohtule neid volitanud orga-

nisatsioonide või kollektiivide arvamuse kohtu poolt läbi-vaadatava asja kohta. § 306 tagab nende osavõtu võimaluse asja arutamisest ka kassatsiooniaseme kohtus.

Seega on rahvakaasistujate instituut 1) rahvahulka- de sotsiaalsest juhtimisest osavõtu elluviimise vorm kohtume- netluses kui juhtimise allharus; 2) kollegiaalse otsusta- mise vorm.

3.4. Töörahva laialdase informeerituse printsiip rea- liseerub tsiviilasjade avalikus arutamises (Eesti NSV TsPK § 9). Vaid samas paragrahvis toodud erakordsetel juhtudel arutatakse kohtu motiveeritud määruse alusel asju kinniate uste taga. Kohtuotsused kuulutatakse kõikidel juhtudel ava- likult (Eesti NSV TsPK § 9 lg. 5).

P. Trubnikov juhib tähelepanu selle printsiibi eba- järjekindlale tagamisele kassatsiooniasemes. Seaduses pole otsest normi kassatsiooniaseme kohtuistungil avalikkuse koh- ta (63, lk. 42).

Rahvakohtunikud ja rahvakaasistujad on kohustatud re- gulaarselt oma tööst valijaile aru andma. Aruandluse käi- gus informeerivad nad rahvahulki kohtu tegevusest ka tsi- viilasjade arutamisel.

Töörahva laialdase informeerituse printsiibi elluvii- mise vormideks on asjade arutamise avalikkus kohtutes ja kohtunike ning rahvakaasistujate aruandekohustuslikkus va- lijate ees.

3.5. Optimaalsuse ja efektiivsuse printsiip. Seda print- siipi rakendatakse tsiviilprotsessis ellu protsessuaalse ökonomia põhimõtetel. Printsiibi mõte seisneb selles, et lahendada seatud ülesanded võimalikult lühikese ajaga ja minimaalsete töö-, materiaalsete ja finantsressurssidega. Selles printsiibis peitub ühiskonna juhtimise peamine ees- märk (45, lk. 293). M. Markov aga arvab selle põhimõtte printsiipide seast välja ja peab seda ainult juhtimise ees- märgiks (67, lk. 36, 39).

Tsiviilasja läbivaatamiseks kohtus on kindlad tähtajad (Eesti NSV TsPK § 67).

Tsiviilprotsess peab tagama poolte õiguste kaitse töö väljaselgitamise ja seadusliku otsuse tegemise teel. Kodanike õiguste kaitse on optimaalselt tagatud siis, kui tsiviilprotsess kulgeb minimaalsete töö- ja ajakuludega ning suhteliselt madalate rahakulutustega, kusjuures töö välja selgitamine ei tohi selle all kannatada. Selle põhjal tuletab L. Nevai tsiviilprotsessi efektiivsuse kriteeriumid: a) lihtsus; b) kiirus; c) minimaalsed kulutused; d) põhjendatud ja seaduslik otsus (60, lk. 125 - 126). Tsiviilasja õiget ja kiiret lahendamist peab Eesti NSV TsPK § 2 tsiviilkohtumenetluse ülesandeks.

Tsiviilasja lahend peab olema õige, see tähendab kooskõlas seadusega ja, sellest tulenevalt, asjaosaliste, nõukogude riigi kodanike seadusega kaitstud huvidega.

Tsiviilprotsessikodeksite kehtestamisel peeti eelkõige ja õigustatult silmas kodanike ja juriidiliste isikute huvide maksimaalset kaitsmist sotsialistliku seaduslikkuse raames. Seetõttu on rakendatud ka väga mitmesuguseid garantiisid ja tsiviilasja ajamine on muutunud keerukaks. Ühtlasi tekib küsimus, kas keeruline ja komplitseeritud asjaajamine on alati asja kiire ja õige lahendamise teenistuses. Tõenäoliselt on diferentseeritud lähenemisega erinevatele asjade kategooriatele võimalik asjaajamist hoopis lihtsamaks teha, ilma et selle all kannataksid sotsialistlik seaduslikkus ja asjaosaliste huvid.

Informatsiooni difusiooni käsitledes oli märgitud, et lihtsamate tsiviilasjade arutamisel võiks olla protokollikoostamine kohtuistungiga koostatiivne. Niisugusteks asjadeks võiks olla näiteks alaealiste laste ülalpidamiseks alimentide sissenõudmine jms. Neis asjades võiks pidada protokollilist vaid siis, kui kohus seda vajalikuks peab. Selline õigus on antud kassatsiooni- ja järelevalveinstantsi kohtule (Eesti NSV TsPK-s § 95 lg. 2).

Ühendades tsiviilasjade lahendamisel protokollipidamise fakultatiivsuse kollegiaalsuse ja ainujuhtimise õige vahetõrja leidmisega, aitaksime asjade lihtsama ja kiirema läbivaatamise kaudu tagada optimaalsuse printsiibi elluviimist.

mist. Selle tulemusena saaks kokku hoida mitte ainult kohutõõtjate, vaid ka rahvakaasistujate tööaega. Tsiiviilprotsessi eesmärkide saavutamist see ei kahjustaks.

Eesti NSV TsPK § 2, nagu märgitud, nimetab tsiiviilprotsessi ühe ülesandena tsiiviilasja kiiret läbivaatamist ja lahendamist. See on kahtlemata vajalik õigusrikkumiste ärahoidmiseks ja kodanike kasvatamiseks nõukogude seaduste kõrvalekaldumatu täitmise vaimus. Kuid samuti tuleb arvestada, et töö tuvastamine kaitseb nende kodanike ja juriidiliste isikute huve, kelle õigusi on rikutud. Mida kiiremini õigused jalule seatakse, seda paremini kaitstakse ka sotsialistlikku seaduslikkust ja iga üksiku subjekti huve, teiseks - seda odavam tuleb kohtulik asjaajamine riigile, ühiskonnale ning asjaosalistele. Järelikult peaks tsiiviilprotsessi normistik olema nõnda üles ehitatud, et see tagaks asja kiire läbivaatamise.

Asja läbivaatamiseks kuluv aeg summeerub kohtuniku, rahvakaasistujate, asjast osavõtivate isikute ja tunnistajate ajast. Peale kohtuniku, prokurööri ja advokaatide ei võta teised isikud asja arutamise ajal osa oma põhitööst. Aeg on aga kui mitte just kõige peamine, siis üks peamisi inimese, kollektiivi ja ühiskonna tegevuse efektiivsuse näitajaid (V. Afanasjev - 64, lk. 13).

Asjaajamise lihtsustamisele ja selle vajalikkusele on juhtitud tähelepanu ka kirjanduses (L. Nevai - 60, lk. 124). Selleks on tsiiviilprotsessis küllaldaselt võimalusi (näiteks muudatuste tegemine protsessinormides ja efektiivsuse garantiide kehtestamine).

Eesti NSV TsPK § 102 järgi on asjast osavõtavad isikud kohustatud kasutama kõiki neile kuuluvaid protsessuaalseid õigusi heauskselt. Kohtul lasub kohustus tõkestada igasugust õiguste kuritarvitamist, kus eesmärgiks on protsessi venitamine või kohtu eksitusseviimine. Kui asjast osavõtavad isikud kasutavad oma õigusi pahatahtlikult, siis vastavalt Eesti NSV TsPK §-le 74 on võimalik hüvituse sissenõudmine kaotatud tööaja eest. Selle seaduse mõtteks on as-

ja sihiliku venitamise ärahoidmine. Kohus võib poolele, kes pahauskselt esitas põhjendamata hagi või vaidles hagi vastu või kes süstemaatiliselt oma tegevusega takistas asja õiget ja kiiret läbivaatamist ja otsustamist, panna teise poole kasuks faktiliselt kaotatud töötaja eest hüvituse maksmise vastavalt keskmisele töötasule, kuid mitte üle viie protsendi esitatud haginõude summast. Õigusnormi raskepärasuse tõttu pole see kohtupraktikas efektiivseid tagajärgi andnud ja seega jäänud formaalseks. Tema rakendamine on küsitav.

Vaja on tõsta poolte vastutust kohtusse mitteilmumise eest. Eesti NSV TsPK § 170 on oma piiratud ulatuse tõttu ebapiisav. Poolte mõjuvate põhjusteta kohtusse mitteilmumisel peaks kohtule andma õiguse nende trahvimiseks, milleks tuleks Eesti NSV TsPK § 169 täiendada vastava sättega.

Protsessuaalse ökonomia põhimõtteist lähtudes peab isik, kes taotles tunnistaja väljakutsumist või kirjaliku tõendi väljanõudmist, ära näitama, milliseid asjas tähtsust omavaid asjaolusid nende tõenditega võidakse tuvastada. Tunnistaja kohta nõutakse tema isikuandmete ning elukoha märkimist (Eesti NSV TsPK §-d 41 lg. 3 ja 45 lg. 1).

Kodanikud, kes eelnevalt juristiga konsulteerimata kohtusse pöörduvad, jätavad harilikult teadmatusest selle nõude täitmata. See tingib lisakirjavahetust ja ajakulu. Ka pole kohtud olnud küllalt resolutsed ja järjekindlad sellest nõudest kinnipidamist jälgima. Tagajärjeks on, et kohus kutsub välja inimesi, kes asja kohta midagi vajalikku öelda ei tea, või nõutakse välja tarbetuid dokumente. Asja operatiivsema ajamise huvides peavad kohtud olema nõudlikumad hagiavalduste vastuvõtmisel, teisest küljest on vaja parandada kodanike juriidilist teenindamist.

Kahjuks pole asjad paremad ka riigiasutuste ja ettevõtete poolt kohtusse esitatavate hagide osas. Needki pole vormistatud seaduse nõuetele vastavalt. See viitab lüngale ettevõtete ja asutuste õigusteeninduses.

Asjatute viivituste vältimiseks kehtestab Eesti NSV TsPK § 46 korra, mille kohaselt juriidilised isikud ja kodanikud peavad reageerima kohtu nõudmistele õigeaegselt. Kohtule on

antud õigus seda nõuet mittetäitnud ametiisikuid või kodanikke karistada kuni kümmerublaase rahatrahviga. Seda õigust on kohtud seni väga vähe kasutanud.

Asjatuid viivitusi püüab vältida ka reegel, mille kohaselt alluvusvaidlused Eesti NSV kohtute vahel ei ole lubatud. Ühest kohtust teise suunatud asja peab saaja võtma läbivaatamisele (Eesti NSV TsPK § 133 lg. 2).

Kahesugune mõju on kohtumõistmisele Eesti NSV TsPK §-l 296. Uute materjalide esitamise õigus kassatsiooniasemes võimaldab poolte huvide kaitseks kõiki asjaolusid välja selgitada. Teiselt poolt annab see säte sellisel kujul pooltele või tema esindajale, s. o. advokaadile võimaluse teadlikult jätta osa tõendeid tagavaraks. Ebasoovitava lahendi korral rahvakohtus esitatakse tagavaraks hoitud tõendid kassatsiooniasemes, millega on võimalik saavutada otsuse tühistamist asjaolude ebatäieliku väljaselgitamise motiivil. Kõne alla tuleb selline võimalus näiteks vara jagamise asjades, kus hageja jätab osa vara hagiavaldusse märkimata ja ka kohtus ei tee sellest juttu. Hilisemas kassatsioonikaebuses aga lisatakse tagavaraks hoitud tõendid ülejäänud varaosa kohta.

Et pooled või nende esindajad ei saaks kassatsiooniasemes uute materjalide esitamise õigust kuritarvitada ja asja arutamist venitada, ei tohiks neil lubada esitada tõendeid ja materjale, mida nad teadlikult esimese astme kohtus jättsid välja toomata. Selleks võiks Eesti NSV TsPK § 296 lg. 1 täiendada järgmise lõiguga: "milliseid neil polnud võimalik esimese astme kohtule esitada ega taotleda nende arvessevõtmist esimese astme kohtus."

Eesti NSV TsPK § 150 ütleb, et pärast hagiavalduse vastuvõtmist valmistab kohtunik asja ette kohtulikuks arutamiseks, mille eesmärgiks on asja õigeaegse ja õige lahendamise tagamine. Asja ettevalmistamise eest vastutab kohtunik ainuisikuliselt.

Tsiviilasjade lahendamiseks kehtestatud kindlatest tähtaegadest kinnipidamine tagab asja kiire läbivaatamise. Kahjuks ei olene mitte alati asja kiire läbivaatamine ainult

kohtust ja tema operatiivsusest, sest kohus kogub tõendeid väljastpoolt. Tähtaegadest kinnipidamine sõltub mõnikord ka asjade arvukusest kohtu menetluses ja kahtlemata kohtunike vilumusest oma tööd nii planeerida, et oleks tagatud tähtaegadest kinnipidamine.

Siinjuures väärrib märkimist, et võrreldes kodanliku tsiviilprotsessiga on nõukogude tsiviilprotsess kahtlemata oma efektiivsuse astmelt just kiiruse mõttes ees. M. Gurvitš käsitleb võrdleva õiguse seisukohalt Itaalia tsiviilprotsessi, kus tsiviilprotsessi keskmine kestus 1965. a. oli kuus aastat 11 kuud (65, lk. 81).

L. Nevai tähendab, et tsiviilprotsessi areng on seotud majanduse juhtimise süsteemi arenguga. On vajalik lihtsustada ja kiirendada tsiviilprotsessi, et tõsta tema efektiivsust (61, lk. 124). Majanduse kiirenev areng toob kaasa ka tsiviilprotsessi ajakohastumise.

Optimaalsuse ja efektiivsuse printsiip ei formuleeru ei kohtumenetluse ega seda reguleerivate õigusharude printsiibiks, küll aga kajastub nii mitmeski tsiviilprotsessi instituudis. Meie arvates tuleks seda veelgi rohkem silmas pidada, võttes arvesse riigivalitsemiskulude järjekindla vähendamise ja riikliku juhtimise odavamaks muutmise tendentsi.

3.6. Seaduslikkuse printsiip on üldine kõikjal, kus on tegemist õiguslike küsimustega. Seaduslikkuse tagamiseks tsiviilasjade lahendamisel on Eesti NSV TsPK §-s 7 märgitud, et õigusemõistmisel tsiviilasjades on kohtunikud ja rahvakaasistujad sõltumatud ning alluvad ainult seadusele. Asjad lahendatakse seaduse alusel kooskõlas sotsialistliku õigusteadvusega ning tingimustes, mis välistavad kohtunike kõrvalise mõjutamise.

Tsiviilprotsessile kohaldab seaduslikkuse printsiibi Eesti NSV TsPK § 10. Otseselt vaieldavat suhet reguleeriva seaduse puudumisel rakendab kohus seadust, mis reguleerib taolisi suhteid (seaduse analoogia), sellise seaduse puudumisel aga lähtub kohus nõukogude seadusandluse üldistest

alustest ja mõtetest (õiguse analoogia). Selle printsiibi järjekindlaks elluviimiseks on vajalik kohtu maksimaalne informeeritus seadustest ja selle informatsiooni tõepärasus ning kättesaadavus. Tegelikult olukorrast kohtutes tegime juttu juba eespool.

Seaduslikkuse nimel ei võta kohus vastu hageja loobumist hagi, hagi õigekehtsust kostja poolt ega kinnita poolte kokkulepet, kui need toimingud on vastuolus seadusega või rikuvad kellegi õigusi ja seadusega kaitstud huve, sätestab Eesti NSV TsPK § 106 lg. 4.

Eesti NSV TsPK 21. peatükis, kus käsitletakse kohtuotsust, on §-s 199 lg. 1 märgitud, et kohtuotsus peab olema seaduslik. Selle garantiiks on kohtuotsuse tühistamise alustena TsPK §-s 312 lg. 1 p. 4 toodud materiaalsoo või protsessuaalõiguse normide rikkumine või ebaõige rakendamine, mis on lahti mõtestatud TsPK §-des 313 ja 314.

Seaduslikkuse printsiipi järjekindlalt rakendades on seaduseandja Eesti NSV TsPK §-s 202 andnud kohtule õiguse ületada haginõude piire asjaosaliste seaduslike õiguste ja huvide kaitseks.

Seaduslikkuse tagatiseks on samuti Eesti NSV TsPK § 11 kohaselt NSV Liidu Ülemkohtu ja Eesti NSV Ülemkohtu järelevalve kohtuliku tegevuse üle, aga samuti Eesti NSV TsPK § 12 kohaselt prokuröri järelevalve tsiviilkohtumenetluses (§ 11 lg. 2 märgib, et prokurör on kohustatud tsiviilkohtumenetluse kõikides staadiumides õigeaegselt tarvitusele võtma seadusega ettenähtud abinõud seaduse igasuguse rikkumise kõrvaldamiseks, olenemata sellest, kes seadust rikkus).

Eesti NSV TsPK § 286 tagab seaduslikkuse nimel poolte ja asjast osavõtivate isikute õiguse kassatsiooni korras edasi kaevata.

Seaduslikkuse garantiiks tuleb pidada ka Eesti NSV TsPK § 5 kohaselt põhimõtet, et tsiviilasjades mõistab õigust ainult kohus.

3.7. Võrdõiguslikkuse printsiip. Selle tagab kõigi kodanike võrdsus seaduse ees. Eesti NSV TsPK § 5 märgib,

et kohus mõistab õigust kõikide kodanike võrdõiguslikkuse alusel seaduse ja kohtu ees, sõltumata nende sotsiaalsest, varalisest ja ametiseisundist, rahvuslikust ja rassilisest kuuluvusest ning usutunnistusest. Siit on tuletatav ka poolte võrdsuse põhimõtte tsiviilprotsessis (Eesti NSV TsPK § 106 lg. 1).

Selle põhimõtte realiseeringuks on samuti Eesti NSV TsPK §-s 8 kehtestatud konstitutsioonist tulenev rahvuskeele põhimõtte. Samal ajal lg. 2 tagab isikutele, kes ei valda keelt, milles toimub kohtulik menetlus, õiguse teha avaldusi, anda seletusi ja ütlusi, esineda kohtus ja esitada taotlusi emakeeles, samuti kasutada seadusega kehtestatud korras tõlgi abi. Kohtudokumentid antakse asjast osavõtivatele isikutele kätte tõlgituna uende emakeelde või sellesse keelde, mida nad valdavad (§ 8 lg. 3).

Rahvuskeelset asja arutamist ja seda keelt mittevaldavate kodanike õigust esineda oma emakeeles ning kasutada tõlgi abi ei saa me vaadelda mitte mingi iseseisva printsiibina, vaid see on võrdõiguslikkuse printsiibi elluviimise üks vorm.

Seega kajastuvad kokkuvõttes sotsiaalse juhtimise printsiibid kas otseselt või kaudselt tsiviilprotsessi normides ja sedavõrd, kuivõrd nad seal kajastuvad, võime neid lugeda õiguse printsiipideks. Võttes aga arvesse, et sotsiaalse juhtimise printsiipe leiame kajastumas mitte ainult tsiviilprotsessiõiguse normides, ei saa me neid lugeda tsiviilprotsessiõiguse ja selle õigusharu normidega reguleeritud tsiviilprotsessi kui tegevuse eriprintsiipideks.

Õigusnormidega on seaduseandja kui riikliku juhtimise subjekt kindlaks määranud sotsiaalse juhtimise printsiipide elluviimise vormid erinevais riikliku juhtimise allharudes, sealhulgas ka tsiviilprotsessis. Samas võime täheldada, et mõned sotsiaalse juhtimise printsiipide elluviimise vormid hõlmavad meid huvitavat juhtimise allharu ja on sellele sedavõrd iseloomulikud, et neid tuleb pidada selle allharu printsiipideks. Nii saame eeltoodu alusel lugeda demokraatliku tsentralismi printsiibi elluviimise vor-

mi kollegiaalsuse nkol kohtumenetluse printsiibiks, sest kohtupidamine toimub ainult kollegiaalses vormis. Kui kollegiaalsust võtta kohtumenetluse printsiibi tasemel, siis on selle elluviimise vormideks omakorda kohtupidamine kas rahvakaasistujate osavõtul esimese astme kohtus või kolmeliikmelise kolleegiumi poolt teise astme kohtus.

Iseloomulikke elluviimise vorme leiame veel rahvahulkaade sotsiaalsest juhtimisest osavõtu printsiibil - rahvakohtunike ja kaasistujate valitavuse kujul - ja võrdõiguslikkuse printsiibil - rahvuskeelsuse kujul. Teistel sotsiaalse juhtimise printsiipidel nii ilmekaid seaduses formuleeritud elluviimise vorme ei ole.

4

KOHTUMENETLUSE (ÕIGUSEMÕISTMISE) JA TSIIVILKOHTUMENETLUSE (TSIIVIL- PROTSESSI) PRINTSIIBID

Espool käsitletud sotsiaalse juhtimise printsiipidest nähtub, et nad kõik laienevad ka tsiviilprotsessile kui ühele sotsiaalse juhtimise sfäärile. M. Markov kriiputab alla just sotsiaalse süsteemi organisatsioonilist hierarhiat ja eri tasandite ning lülide subordinatsiooni. Hierarhilised tasandid on omaette süsteemid, kindlate eesmärkide ja funktsioonidega. Samas on nad süsteemi kui teraviku koostisosad (66, lk. 53).

Ükski käsitletud sotsiaalse juhtimise printsiipidest pole vaadeldav nõukogude õigusteaduses tsiviilprotsessi spetsiifilise printsiibina, tsiviilprotsess vaid kehtestab nende elluviimiseks spetsiifilised vormid. Protsessuaalses kirjanduses peetakse neid küll sageli tsiviilprotsessi eri printsiipideks. Niisugusel juhul ei pöörata küllaldast tähelepanu nende printsiipide realiseerimise vormidele. Pidades aga eelkäsitletud printsiipe sotsiaalse elu kõikide sfääride printsiipideks, koondame põhitähelepanu nende elluviimise vormidele ja meetoditele spetsiaalses juhtimise

sfääris. Seega printsiipide üldisema tähenduse mõistmine sunnib meid välja selgitama nende tõelist olemust, võrdlema nende mõju teiste juhtimise sfääridega ja üldistama ka elluviimise vorme. Sotsiaalse juhtimise kõikidele sfääridele tuleb esitada ühtsed nõuded, nendele peab aluma ka kohtu tegevus.

Eeltoodust näeme, et tsiviilprotsessis tuleb arvestada sotsiaalse juhtimise printsiipe samavõrra kui teistes sotsiaalse juhtimise sfäärides. Sotsiaalse juhtimise printsiipide süsteemne käsitus viib meid lähemale tsiviilprotsessi süsteemsele mõistmisele, määrab paremini tsiviilprotsessi koha sotsiaalsete süsteemide seas ja aitab mõista sellele sotsiaalse juhtimise harule omast üldist ja spetsiifilist.

Arvestades, et kõrgema astme printsiibid ei saa samal ajal olla alama astme eriprintsiipideks, püüame järgnevalt välja selgitada, millised üldpõhimõtted formuleeruvad kohtumenetluse üldprintsiipideks ja seejärel leida kohtumenetluse ühe alaliigi - tsiviilkohtumenetluse eriprintsiibid.

4.1. Kohtumenetluse (õigusemõistmise) kui sotsiaalse juhtimise sfääri üldprintsiipidena väärivad formuleerimist juhtimise üldistest põhimõtetest tulenevad allprintsiibid, mis on nende üldiste põhimõtete konkretiseeringuiks ainult selles juhtimise erivaldkonnas. Selisteks loeme kohtuliku arutamise a) vahendituse, b) suulisuse, c) võistlevuse, d) katkestamatuse ja e) kollegiaalsuse printsiibid.

Ülejäänud käsitluse all olnud üldised põhimõtted kajastuvad küll kohtumenetlust reguleerivais vormides, kuid ei formuleeri kohtumenetluse (õigusemõistmise) printsiipideks (näiteks kodanike üheõiguslus kohtu ja seaduse ees, rahvuskeelsus, õigusemõistmise vastavus seadusega jt.), sest nad pole iseloomulikud ainult õigusemõistmisele ega oma kohtumenetluses ka mingit eriomast tähendust, mis eristaks neid muist sotsiaalse juhtimise allharudest, kus nad samuti kajastuvad.

4.2. Tsiviilkohtumenetluse eriprintsiibiks peame **d i s p o s i t i i v s u s e** printsiipi, mis on tsiviilprotsessile ainuomane.

K. Judelson vaatleb dispositiivsuse printsiipi tema tähtsamates avaldumisvormides; kõigepealt kui hagi esitamise õiguse käsutamist. Rikutud õiguse subjektile tagatakse õiguskaitse isegi sel juhul, kui ta ise pole võimaline hagi esitama (hagi esitab kas prokurör või vastavad riigorganid). Teiseks märgitakse hageja õigust määrata ja ka hiljem muuta hagi eset ja alust ning hagi suurst. Hagejal on õigus hagist loobuda ning kostjal seda tunnistada, kusjuures neil on õigus lõpetada asi kokkuleppega. Siinjuures jääb kohus kontrollijaks, et kummagi poole õigused seadusevastaselt kannatada ei saaks (1, lk. 48, 49).

Tähelepanu väärrib dispositiivsuse printsiip R. Gukasjani käsitluses, kes arvab, et dispositiivsuse printsiibi tähtsusega on liialdatud ja selle printsiibi ülekoormatus viib tema piirjoonte ähmastumiseni (67, lk.65).

R. Gukasjan koos V. Semjonoviga pooldavad seisukohata, et kohtu aktiivsus pole mitte dispositiivsuse printsiibi üks külge, vaid iseseisev tsiviilprotsessi printsiip (67, lk. 66; 2, lk. 330). Nende seisukohaga võiks nõustuda selles osas, mis puutub kohtu aktiivsuse eraldamisest dispositiivsuse printsiibi ülejäänud tunnustest. Pole aga mingit tarvidust liita kohtu aktiivsust prokuröri ja teiste isikute aktiivsusega, kel pole asjas materiaalõiguslikke huvisid, ja tuletada sellest iseseisva tsiviilprotsessi printsiibina õiguse kaitse aktiivse abistamise printsiipi, kuivõrd kohtu ja prokuröri aktiivsuse iseloomu kaudu selgub ilmekalt, millest tuleneb nende huvi ja aktiivsus: prokurör valvab seaduslikkuse järele tsiviilprotsessis. Meie arvates väljendub sotsialistliku seaduslikkuse printsiip (kui ühiskondliku elu juhtimise printsiip) kohtu aktiivsuse kaudu tsiviilprotsessis ja kohtu aktiivsus on üheks tema väljendusvormiks.

R. Gukasjan esitab õigesti dispositiivsuse printsiibi iseloomu nõukogude tsiviilprotsessis, näidates, et see on materiaalselt (isiklikult) huvitatud isiku võimalus (õigus) mõjutada tsiviilprotsessi käiku ja see õigus peitub tsiviilprotsessi normistikus. Ta lahutab dispositiivsuse tsiviilõiguse sõltuvusest, sest see ahendaks dispositiivsuse kasutamisvaldkonda. Tsiviilprotsess pole mitte ainuüksi tsiviilõiguse eluvorm, vaid ka üldine materiaaõiguslike vaidluste lahendamise õiguslik vorm (67, lk. 77).

Dispositiivsuse põhimõte läbib kogu tsiviilprotsessi. Sellega on seotud tsiviilasja algatamine materiaalselt (isiklikult) huvitatud isiku poolt, asja liikumine ühest staadiumist teise, asja lõpetamine, kostja väljavalimine, hagi eseme ja aluse äranäitamine.

Mis puutub V. Semjonovi poolt märgitud õiguste ja eesdusega kaitsitud huvide kohtuliku kaitse kattesaadavuse printsiipi, mis on välja toodud tsiviilprotsessi eriprintsiibina, siis meie arvates pole sellise printsiibi eraldamiseks tarvidust - tegu on sotsialistliku eeaduslikkuse ühe ilminguga tsiviilprotsessis.

* *
*

Näisiis, alustanud kõige üldisematest juhtimise printsiipidest, jõudsime järeldusele, et tsiviilprotsessi printsiibid on üldises hierarhilises süsteemis neljanda astme allprintsiipideks. Samas ei tohi tsiviilprotsess kui üks juhtimise alharu olla vastuolus juhtimise üldisemate printsiipidega, kuigi need printsiibid ei ole tsiviilprotsessi eriprintsiipideks.

Kokkuvõttes võiks liiduvabariikide tsiviilprotsessi koodeksites peamise eriprintsiibina olla otseselt fikseeritud dispositiivsuse printsiip. Viimane iseloomustab tsiviilprotsessi eripära. Ülejäänud käsitletud printsiipidest

tsiviilprotsessi printsiibid ei ole. Neid ei kajasta sel-listena ka tsiviilprotsessiõigus. Järelikult ei tule neid sisse viia ka teooriasse. Nagu märgitud, vastavate õiguse üldprintsiipide või õigusemõistmise printsiipide kordamine protsessiõiguses ei muuda neid veel tsiviilprotsessiõiguse printsiipideks.

Samale tulemusele jõudis kolhoosiõiguse printsiipide võrdleval analüüsil L. Saarnits. Kolhoosiõiguse spetsiifiliseks printsiibiks jäi vaid üks printsiip. Selline tulemus on loogiline. Iga nähtust, sealhulgas õigusharu, peabki iseloomustama üks põhiline tunnus ja meie ülesanne seisneb selle põhilise, spetsiifilise väljaselgitamises. Tunnuste paljusus on sageli tõend sellest, et me pole suutnud eristada peamist kõrvalisest, spetsiifilist mittespetsiifilisest. See ei tähenda muidugi sotsialistliku õiguse üldprintsiipide või kohtumenetluse (õigusemõistmise) printsiipide alahindamist tsiviilprotsessis. Vastupidi, tsiviilprotsessi kogu tähelepanu peab olema suunatud sellele, et selgitada, milline koht on tsiviilprotsessil näiteks sotsialistliku seaduslikkuse printsiibi elluviimisel ja milliseid spetsiifilisi vahendeid ta selleks saab kasutada. Näiteks toodud printsiibi tähtsus ei ammendu järelikult printsiibi fikseerimisega konstitutsioonis ega selle kordamisega teistes õigusaktides, vaid tegelikkuses realiseerimisega. See kohustab iga õigusharu otsima printsiibi elluviimise konkreetseid vahendeid ja võimalusi.

Tunnistades juhtimisprintsiipide hierarhiat,

1) likvideerime põhjendamatu ja olematu printsiipide paljususe üksikutes õigusharudes;

2) väldime nõukogude ühiskonna sotsiaalse juhtimise ja sotsialistliku õiguse printsiipide alusetu degradeerimise;

3) kontsentreerime põhitähelepanu printsiibi konstateerimiselt tema elluviimise vormidele ja teedele;

4) on võimalik, olenevalt printsiibi mõjusfäärist, valida erinevaid teid ja vahendeid printsiibi elluviimiseks;

5) võime öelda, et printsiibi mõjusfäär ise tingib printsiibi elluviimise spetsiifilised vahendid.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. К.С. Юдельсон. Советский гражданский процесс. М., Госспр-издат, 1956.
2. В.М.Семенов. Специфические отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. Выпуск 4.Свердловск, 1964.
3. С.Н.Братусь. Принципы советского гражданского права.-"Правоведение", 1960, № I.
4. Теория государства и права. М., 1968.
5. Теория государства и права. М., 1970.
6. Общая теория советского права. Под редакцией С.Н.Братуся и И.С.Самощенко. М., 1966.
7. Е.А.Лукашева. Принципы социалистического права.-"Советское государство и право", 1970, № 6, стр. 21.
8. В.М.Семенов, Принципы советского гражданского процессуального права. Автореферат докт. дисс. Свердловск, 1965.
9. Võõrsõnade leksikon. Тлн., ERK, 1961.
10. Т.Н.Добровольская. Принципы советского уголовного процесса. М., изд-во "Юридическая литература", 1971.
11. К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения. Том. 20.
12. Управление. Социология. Право. М., изд-во "Юридическая литература", 1971.
13. J. Ananjeva. Nõukogude tsiviilprotsessiõiguse mõistest ja süsteemist.-TRU Toimetised. Vihik 105. Õigusteaduslikke töid I. Tartu, 1961.
14. M. Cieslak. Der Begriff und die Bedeutung der Strafprozessprinzipen. Archivum iuridicum Cracoviense. Vol. I. 1968.

15. Н.А.Чечина. Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление. - "Правоведение", 1960, № 3.
16. Nõukogude tsiviilõigus. Üldosa. Tln., kirjastus "Valgus", 1971.
17. Гражданское право. Том I. М., изд-во "Юридическая литература", 1969.
18. О.С.Иоффе. Советское гражданское право. Том I. Л., изд-во ЛГУ, 1971.
19. С.Н.Абрамов. Гражданский процесс. М., Госюриздат, 1948.
20. Советское гражданское процессуальное право. Под общей редакцией профессора К.С.Юделсона. М., изд-во "Юридическая литература", 1965.
21. Гражданский процесс. Под общей редакцией профессора К.С.Юделсона. М., изд-во "Юридическая литература", 1972.
22. Советский гражданский процесс. Под редакцией профессора М.А.Гурвича. М., изд-во "Высшая школа", 1967.
23. С.Н.Абрамов. Советский гражданский процесс. М., Госюриздат, 1952.
24. А.Ф.Клейнман. Советский гражданский процесс. М., изд-во МГУ, 1954.
25. Советский гражданский процесс. Под редакцией профессора А.Ф.Клеймана. М., изд-во МГУ, 1964.
26. Т.Н.Добровольская. Принципы советского уголовного процесса. М., изд-во "Юридическая литература", 1971.
27. О.С.Иоффе. Советское гражданское право. Л., изд-во ЛГУ, 1958.
28. М.А.Савицкий. К вопросу о системе принципов советского уголовного процесса. - "Советское государство и право", 1950, № I.

29. L. Saarnits. Kolhoosisisese juhtimise mõiste ja printsiibid. - Õigusteaduskonna aspirantide töid. Tartu, 1970. (Tartu Riiklik Ülikool.)
30. V.I. Lenin. Dialektika küsimustest. Tln., EKK, 1964.
31. Ц.А.Ямпольская. О принципах государственного управления в СССР /некоторые методологические аспекты/. - "Советское государство и право", 1967, № 3.
32. Административное право. М., изд-во "Юридическая литература", 1970.
33. А.К.Белых. Коммунизм и управление общественными процессами. Л., изд-во ЛГУ, 1972.
34. Н.А.Чечина, Д.М.Чечот. Развитие принципа объективной истины в законодательстве СССР и союзных республик. - Развитие гражданско-правовых наук в советских республиках Прибалтики. Тезисы докладов и сообщений научной конференции, посвященной 50-летию образования Союза ССР. Вильнюс, 1973.
35. В.П. Алксеев. Оценка доказательств в надзорной инстанции в советском уголовном процессе. Автореферат канд. дисс. М., 1965.
36. Д.М.Чечот. Судебная защита субъективных прав и интересов. - "Советское государство и право", 1967, № 8.
37. С.С.Алексеев. Социальная ценность права в советском обществе. М., изд-во "Юридическая литература", 1971.
38. П.Э.Недбайло. О юридических гарантиях правильного осуществления советских правовых норм. - "Советское государство и право", 1957, № 6.
39. О.В.Иванов. Повышение эффективности судебной защиты прав и интересов граждан и социалистических организаций. - Юридические гарантии применения советских правовых норм и укрепления социалистической законности. Тезисы докладов и сообщений. Киев, 1971. (Киевский ордена Ленина государственный университет им. Т.Шевченко.)

40. Б.Гурней. Введение в науку управления. М., изд-во "Прогресс", 1969.
41. Г.Э.Анашкин, И.Л.Петрухин. Эффективность правосудия и судебные ошибки. - "Советское государство и право", 1968, № 8.
42. Р.А.Сафаров. Управленческая ценность общественного мнения. - Проблемы государства и права на современном этапе. Вып. 6. М., 1973. (Институт государства и права АН СССР.)
43. Л.С.Явич. Право и общественные отношения. М., изд-во "Юридическая литература", 1971.
44. Н.Г.Александров. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М., изд-во "Юридическая литература", 1961.
45. В.Г.Афанасьев. Научное управление обществом /опыт системного исследования/. М., изд-во "Политическая литература", 1968.
46. Н.Б.Зейдер. Судебное решение по гражданскому делу. М., изд-во "Юридическая литература", 1966.
47. А.Д.Ликас. Культура судебного процесса. М., изд-во "Юридическая литература", 1971.
48. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое право. М., изд-во "Юридическая литература", 1973.
49. V.I. Lenin. Teosed. 14 kd.
50. И.И.Мухин. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. Л., изд-во ЛГУ, 1971.
51. A. Spirkin. Marksistliku filosoofia kursus. Tln., kirjastus "Eesti Raamat", 1966.
52. И.Земан. Познание и информация. Гносеологические пробле-

- мы кибернетики. М., изд-во "Прогресс", 1966.
53. Р.Д.Рахунов. Независимость судей в советском уголовном процессе /правовые вопросы/. М., 1972. (Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности.)
 54. Е.В.Шорин. Коллегиальность и единоначалие в советском государственном управлении. М., Госюриздат, 1959.
 55. Е.Старосыцяк. Элементы науки управления. М., изд-во "Прогресс", 1965.
 56. Norman R.F. Maier. Problem-solving Discussiones and Conferences: Leadership Methods and Skills. London, 1963.
 57. J. Kaarma. Mõningate kollegiaalsete organite moodustamisega seotud probleemidest. - Juhtimine kohalikes nõukogudes. Kogumik artikleid. Koost. I. Sildmäe. Tln., kirjastus "Eesti Raamat", 1972.
 58. Barry E. Collins, Harold Cuetzkov. A social Psychology of Group Processes for Decision-Makeing. New-York, London, Sidney, 1964.
 59. Zalkind S.S., Costello T.W. Psychology in Administration A Research Orientation. Pretice Hall, Englewood Cliffe, 1963.
 60. Д.Невай. Основные черты развития гражданского процессуального права В.Н.Р. - "Советское государство и право", 1971, № 9.
 61. В.И.Ленин. Полн. собр. соч. Том 39.
 62. С.Завадский, Л.Кубицкий. Народный заседатель в уголовном процессе в Польше. - "Советское государство и право", 1968, № 8.
 63. П.Я.Трубицкий. Судебный надзор по гражданским делам нуждается в дальнейшем совершенствовании. - "Советское государство и право", 1970, № 9.

64. В.Г.Афанасьев. Научно-техническая революция, управление, образование. М., изд-во "Политическая литература", 1972.
65. М.А.Гурвич. О некоторых условиях эффективности гражданского процесса /в плане сравнительного правоведения/. - "Правоведение", 1971, № 4.
66. М.Марков. Социализм и управление. М., изд-во "Экономика", 1973.
67. Р.Лукасян. Проблемы интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, Приволжское книжное издательство, 1970.

ПРИНЦИПЫ СОВЕТСКОГО ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА, КАК ПРИНЦИПЫ ПОДСИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Я. О д а р

Р е з ю м е

Цель настоящей статьи заключается в проведении системного анализа принципов социального управления, в выявлении значения и форм реализации более общих принципов управления обществом в советском гражданском процессе, в определении места принципов гражданского процесса в системе принципов управления обществом.

Принцип гражданского процесса определяется автором как познанная субъектом государственного управления и урегулированная нормами гражданского процесса руководящая идея, выражающая объективную основу в определенной сфере развития социалистического общества.

Автор исходит из положения, что место зафиксирования принципа в том или другом законодательном акте не определяет сферу его действия и не превращает его в принцип определенной отрасли права. Таким образом, не все принципы права, нашедшие выражение в гражданско-процессуальном законодательстве, являются принципами гражданского процесса. Нормами гражданского процесса реализуются только общие принципы в гражданском судопроизводстве.

Автор исходит из следующей иерархии принципов: 1). Общие принципы управления, присущие управлению как кибернетическому явлению. Последние не становятся принципами права, но оказывают определенное влияние в любой отрасли управления. Нормы права, в том числе нормы гражданского процесса, должны учитывать влияние таких общих принципов, как, например, принцип оптимальной информации, принцип диффузии информации, принцип минимальных ступеней управления и др. В статье по-

казывается, где и в какой степени нормы гражданского процесса должны учитывать влияние названных общих принципов управления. Так, например, принцип минимальных ступеней управления имеет определенное значение при установлении подсудности гражданских дел. Статья содержит ряд предложений, направленных на уменьшение диффузии информации в гражданском процессе.

2). Принципы социального, в том числе государственного управления обществом. Не все принципы управления обществом становятся правовыми, а только те из них, которые получают правовую форму. Такими являются, например, принцип объективности управления, принцип оптимальности и эффективности управления и др. Подробно рассматриваются пути осуществления принципа оптимальности и эффективности в гражданском процессе. Этому могут способствовать многие нормы гражданского процесса. К сожалению, действующие нормы гражданского процесса недостаточно учитывают значение принципа оптимальности и эффективности.

Принципы демократического централизма, социалистической законности, участие трудящихся масс в государственном управлении в статье рассматриваются как принципы советского государственного управления, имеющие свои специфические формы реализации в советском гражданском процессе, как специфической сфере государственного управления.

3). Принципы судопроизводства (правосудия) являются общими для всех процессуальных форм правосудия. Сюда относятся принципы состязательности, устности, непосредственности, непрерывности, коллегиальности. Национальный язык судопроизводства и участие народных заседателей не считаются автором принципами судопроизводства. Они являются формами осуществления более общих принципов государственного управления в социалистическом обществе.

Специфическим, свойственным только советскому гражданскому процессуальному праву является принцип диспозитивности.

Системный анализ принципов и выделение их по сферам действия не умаляет значение общих принципов советского пра-

ва в гражданском процессе, а наоборот, помогает глубже раскрыть сущность этих принципов и заставляет обратить большее внимание на формы реализации их в отдельных отраслях права, обеспечивая тем самым полное осуществление принципов советского права.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ
ЛИЧНОЙ СОБСТВЕННОСТИ СУПРУГОВ

И. А. А д о я н,
аспирант

Кафедра гражданского права и процесса

При рассмотрении в судах дел о разделе общей совместной собственности супругов нередко возникают трудности в разграничении имущества, принадлежащего им на праве совместной собственности, и имущества, являющегося личной собственностью того или иного супруга.

Для правильного определения вещного состава общей совместной собственности супругов необходимо прежде всего установить, какие вещи являются личной собственностью того или иного супруга. Согласно ст. 22 Кодекса Эстонской ССР о браке и семье к личной собственности каждого из супругов относятся, во-первых, имущество, принадлежащее им до вступления в брак, во-вторых, полученное ими во время брака в дар или в порядке наследования, и в-третьих, вещи личного пользования, приобретенные ими во время брака, однако за исключением предметов, изготовленных из драгоценных материалов.

Таким образом, если добрачное имущество, а также имущество, полученное в дар или наследство во время брака, может состоять из различных предметов домашнего хозяйства и обихода, денежных сбережений, облигаций, автомашины, дома и другого, которое согласно ст. 10 Конституции Эстонской ССР и ст. 109 ГК Эстонской ССР может быть в личной собственности граждан, то круг иных предметов, приобретенных во время брака в личную собственность каждого, ограничен вещами личного пользования, из которых исключаются вещи, изготовленные из драгоценного материала. Как мы видим, новое семейное законодательство обстоятельно регулирует вопросы, однако, любой закон не может дать готовый рецепт на все

разнообразные случаи жизни. Поэтому естественно, что в судебной практике возникает немало спорных вопросов в связи с применением нового законодательства.

Поскольку семейно-правовые имущественные споры занимают значительный удельный вес в судебной практике, то установление единой практики по спорным вопросам является весьма актуальным.

По многим таким вопросам в правовой литературе высказаны различные точки зрения, а общей пока еще не сложилось. Представляется, что этому могло бы способствовать рассмотрение спорных вопросов в их связи с основными функциями семьи. Семья социалистического общества характеризуется тремя общественными функциями: деторождение, коммунистическое воспитание подрастающего поколения и взаимная материальная помощь и моральная поддержка в быту членами семьи.

Если в создании прочной, счастливой семейной жизни решающую роль играет рождение и воспитание детей, то особенность третьей функции заключается в том, что при выполнении ее создаются условия для осуществления первых двух, и она постоянно характеризует советскую семью с момента ее возникновения. Полное выпадение третьей функции означает фактический распад семьи¹, хотя судебные споры о разделе общей совместной собственности супругов, как правило, являются результатом распада семьи, при его разрешении нельзя не учитывать, что спорное имущество приобреталось в процессе осуществления функций семьи.

Попытаемся ниже проанализировать некоторые спорные положения, исходя из вышесказанного. В правовой литературе длительное время обсуждается вопрос о том, являются ли общей совместной собственностью супругов орудия и предметы профессионального труда одного из супругов, или они относятся к его личной собственности. Некоторые авторы, к ним относится и О.С.Иоффе², считают, что несмотря на то, что эти вещи приобрел И.К. А н а н ь е в а. Судебные споры о воспитании детей. Автореф. канд. дисс. Л., 1954, стр. 7.

2 О.С. И о ф ф е. Советское гражданское право. Ч. III. Изд-во Ленинградского университета, 1965, стр. 225.

ретенны во время брака, они должны относиться к личному имуществу супруга без какой-либо компенсации другому супругу. Н.В.Рабинович, А.И.Пергамент, К.А.Граве и другие считают, что вещи, приобретенные во время брака и являющиеся орудиями профессионального труда, должны быть отнесены к общему имуществу супругов, а при разделе оставлены тому супругу, который ими пользовался, но стоимость этих вещей должна учитываться при определении доли каждого супруга в общем имуществе.

Такая точка зрения представляется наиболее убедительной. А.К.Граве правильно отмечает, что вещи, обеспечивающие осуществление той или иной профессиональной деятельности супруга, могут обладать значительной стоимостью и являться источником добывания средств, необходимых для содержания семьи (ценная библиотека научного работника, оборудование зубоучебного кабинета врача, ведущего прием дома и др.)³. Другими словами, эти вещи приобретались в порядке и для совместного осуществления третьей функции семьи обоими супругами. Нередко такие вещи представляют значительную ценность и весьма вероятно, что другой супруг в период их приобретения отказывал себе в чем-то, или во всяком случае, это не сопровождалось приобретением другому супругу иных равноценных вещей. Исходя из этих положений судебная практика правильно относит ценные вещи, составляющие орудия и предметы профессионального труда, к общей совместной собственности супругов, а ст. 22 Семейного кодекса Казахской ССР содержит указание в отношении этих вещей, относя их к общей совместной собственности супругов.

Представляется, что такое решение вопроса является правильным, и семейные кодексы других республик следовало бы дополнить этой же нормой.

х х х

3 А.К.Граве. Имущественные отношения супругов. М., 1960, стр. 16.

Предметом спора является и вопрос о том, составляет ли заработная плата или гонорар личную собственность супруга и с какого момента это входит в состав общей совместной собственности. Ряд авторов, как Н.В.Рабинович, К.А.Граве, В.И.Бошко считают, что заработная плата и иные трудовые доходы становятся общим имуществом супругов с момента получения этих средств одним из супругов.

В.А.Рясенцев в учебниках "Семейное право" 1967 и 1971 годов считает, что общим имуществом супругов становится заработок с того момента, когда он доставлен в дом, в семью, т.е. "общим становится лишь неизрасходованная, сбереженная заработная плата или иные трудовые доходы"⁴. Такого же мнения придерживается А.Раяла в своей статье "Общая совместная собственность супругов и ее раздел". Он также считает, что заработок супруга становится общей совместной собственностью супругов лишь в том случае, если супруг передает эти средства в общую совместную собственность, если он этого не делает, то его заработок не является общей совместной собственностью супругов.⁵ С таким мнением нельзя согласиться, оно противоречит такой основной функции семьи как взаимная материальная помощь и моральная поддержка и сотрудничество в быту, в ходе выполнения которой создаются условия для содержания и воспитания детей. Супруги имеют общие цели и интересы, направленные на укрепление и развитие семьи. Осуществляя важнейшую функцию семьи по воспитанию детей, супруги должны быть уверены, что средства, заработанные одним из супругов, являются их совместной собственностью и употребляются в интересах семьи. Если придерживаться мнения вышеназванных авторов, считающих, что заработок супруга — это его личная собственность, то по воле супруга может создаваться такое положение, что супруг посчитает вообще ненужным вносить свой заработок в семью и ничего "не сбережет" из своего заработка. В таком случае навряд ли можно полагать, что

4 В.А.Рясенцев. Семейное право. М., 1971, стр. 96.

5 "Советское право", 1972, № I, стр. 19.

этот брак может существовать длительное время, по всей вероятности, он вскоре распадется, ибо возложение заботы о материальной стороне семьи только на одного супруга нельзя ничем оправдать. Кроме того, нарушается принцип равенства супругов, если один из них отстранен от решения вопроса, каким образом будут использованы средства, заработанные другим супругом, и если один из них не принимает участия в общей обязанности - в обеспечении семьи материальными средствами. Следовательно, авторы, считающие заработок супруга общим имуществом супругов с момента получения заработка, придерживаются правильной точки зрения, ибо таким образом наиболее полно обеспечиваются интересы семьи и действительное осуществление ее основных функций.

х х х

К личному имуществу супруга относятся различные премии и денежные награды, выплачиваемые одновременно и не составляющие дополнительного вознаграждения за труд. К таким премиям, которые составляют личное имущество супруга, относятся Государственные и Ленинские премии за достижения в области науки, техники и искусства, а также государственные пособия многодетной матери. Е.М.Ворожейкин считает спорным вывод о том, что не подлежат разделу Ленинские и Государственные премии или иные премии, полученные за успехи в творческой деятельности (как это делает В.А.Рясинцев в учебнике "Семейное право" 1967 г. издания), т.к. Основы законодательства о браке и семье в ч.4 ст. 12 ограничивают виды личного раздельного имущества и не включают это имущество в число раздельного.⁶

Основы законодательства о браке и семье действительно указывают, что "имущество, принадлежащее супругам до вступления в брак, а также полученное ими во время брака в дар или в порядке наследования, является собственностью каждого из них" (ч. 4 ст. 12). Однако нет основания считать, что вы-

6 Е.М. В о р о ж е й к и н. Правовые основы брака и семьи. М., 1969, стр. 63.

шеуказанные премии являются общей совместной собственностью супругов потому, что такую премию следует рассматривать как подарок государства человеку, обладающему исключительным талантом, позволившем ему достигнуть выдающихся результатов в области науки, техники и искусства. Эти особенности человека являются исключительными и сугубо личными, а поэтому и премия за эти качества должна быть личным имуществом супруга. Исходя из этого мы считаем, что никаких противоречий с Основами законодательства о браке и семье по этому вопросу не может возникнуть, и полностью согласны с тем, что вышеуказанные премии являются личной собственностью супруга, получившего эту премию.

х х х

В отношении вещей, полученных в дар, необходимо отметить, что в случае спора по поводу принадлежности данной вещи именно этому супругу, необходимо тщательно проверить доказательства, т.к. если вещь не носит отметки (надпись, гравировка) о том, что она принадлежит одному из супругов, и нет письменных доказательств по этому поводу, а вещь сама по себе может принадлежать как мужчине, так и женщине, то такие вещи нужно отнести к общей совместной собственности супругов, т.к. часто дарятся ценные вещи обоим супругам по поводу семейных событий. Полученное в дар или унаследованное личное имущество супруг может продать, а вырученные деньги внести в сберкассу. В этом случае, как правильно указывает В.Ф.Маслов, "имущество, полученное одним из супругов по возмездной сделке, совершенное за счет своего раздельного имущества, также составляет индивидуальную собственность этого супруга, поскольку в данном случае объект раздельной собственности супруга преобразуется, меняет свою физическую форму"⁷ и вклад в сберегательной кассе будет личным имуществом супруга, хотя он и сделан в течение совместной жизни.

К раздельному имуществу супругов относятся и те матери-

⁷ В.Ф.М а с л о в. Вопросы общей собственности. М., 1963, стр. 67.

альные предметы, в которых выражены творческие идеи супруга-автора. В.И.Серебряков пишет: "При жизни автора произведение, как продукт его труда, принадлежит только самому автору, а следовательно, ему принадлежат и те материальные предметы, в которых он воплотил свое произведение"⁸. Судебная практика придерживается также мнения, что только автор имеет право распорядиться своим произведением, согласия другого супруга на это не требуется, но с момента получения денег в качестве вознаграждения за труд автора эти деньги поступают в общую совместную собственность супругов, как и иные вознаграждения за труд.

х х х

Личной собственностью супруга является то имущество, которое приобретается супругами на личные средства, если они фактически прекратили совместную жизнь, но брак не расторгнут. Временное раздельное проживание таких последствий за собой не влечет, если супруги разошлись без намерения прекратить брачные отношения. В семейных кодексах нормы, регулирующие этот вопрос, не содержится, за исключением кодекса Казахской ССР, где в ст. 23 сказано, что суд вправе признать раздельным имуществом вещи, которые нажиты каждым из супругов во время их раздельного проживания в связи с фактическим прекращением брака.

Семья может осуществлять свои функции и в период раздельного проживания супругов (длительная командировка одного из них, временное проживание в другом городе и т.д.). Если же имущество нажито в тот период, когда семья фактически прекратила осуществлять свои функции, то это должно учитываться при разделе этого имущества. Поэтому введение нормы, алогичной ст. 23 Кодекса о браке и семье Казахской ССР, представляется обоснованным.

К личному имуществу супруга следует отнести также иму-

8 В.И. С е р е б р я к о в. Вопросы советского авторского права. М., 1956. стр. 245.

щество, которое приобретено им в то время, когда другой супруг, совершив преступление, отбывает меру наказания в местах исполнения наказания или находится на противоялкогольном лечении в лечебно-трудовом профилактории. Было бы ничем не оправдано, если на имущество, приобретенное только трудом одного супруга без какого-либо участия супруга, отбывающего наказание, распространилось бы право собственности другого супруга лишь потому, что они состоят в браке. В этот период супруг изолирован от семьи и не принимает участия в осуществлении функций семьи.

А.М.Немцов считает, что действие принципа общности имущества может быть прекращено не только тогда, когда супруги проживают раздельно (в связи с нахождением одного супруга в местах заключения), но и в период совместного проживания супругов, если один из них по своей вине не участвует в трудовом сотрудничестве (лодырь, пьяница и т.д.)⁹. С этим нельзя согласиться, т.к. проживание и ведение общего хозяйства с лодырем или пьяницей по каким-то причинам устраивало супруга. Возможно, такой лодырь или пьяница оказывал какую-то помощь по уходу за детьми или в домашнем хозяйстве, возможно, что супруга надеялась, что моральная поддержка семьи его исправит и т.д. Во всяком случае она не считала нужным прекратить совместную жизнь. Супруга могла прекратить совместную жизнь, но не сделала этого, а подтвердила свое желание продолжать совместную жизнь. При таком положении очень трудно представить убедительные доказательства в подтверждении того, что супруг, проживая вместе, не принимал никакого участия в трудовом сотрудничестве. Нельзя забывать, что семейные имущественные правоотношения не являются эквивалентными товарно-денежным отношениям. Члены семьи нередко безвозмездно содержат других членов семьи во время их обучения, лечения и т.д. Так это могло быть и в данном случае. Однако то обстоятельство, что супруг не участвовал в достаточной степени в создании материальных ценностей, должно учитываться при определении размера доли каждого из супругов в их общей

⁹ А.М. Немцов, Имущественные правоотношения в семье. М., 1966, стр. 50.

совместной собственности и естественно, что в таком случае доля виновного супруга должна быть уменьшена.

х х х

Сложнее определить, является ли имущество личным или оно составляет совместную собственность супругов в том случае, когда личная собственность супругов подверглась изменению и ее стоимость увеличилась за счет общих средств супругов. Некоторые Семейные кодексы союзных республик относят этот вопрос к статье, определяющей общую совместную собственность супругов, другие к статье, регулирующей состав личной собственности супругов.

Так, ч. 3 ст. 22 Семейного кодекса РСФСР устанавливает, что "имущество каждого из супругов может быть признано их общей семейной собственностью, если будет установлено, что в течение брака были произведены вложения, значительно увеличившие стоимость этого имущества (капитальный ремонт, достройка, переоборудование и т.п.)". Названная статья исключает такое имущество из личной собственности каждого из супругов, а ч. 3 ст. 20 Кодекса Эстонской ССР включает это понятие в статью, регулирующую общую совместную собственность супругов, причем указано, что имущество одного из супругов становится общей совместной собственностью, если стоимость этого имущества существенно увеличилась в следствие трудовых или денежных затрат, произведенных супругами во время брака и в том и в другом кодексе, определяющим признаком превращения личного имущества супруга в общую собственность является значительное повышение его стоимости. По-видимому, более точно определить в законе, когда именно личное имущество супруга следует считать общим имуществом супругов, невозможно, и в каждом конкретном случае суд должен найти правильное решение.

Чаще всего вопрос о превращении личного имущества супруга в общую совместную собственность возникает в том случае, если у супруга до брака был дом и это строение в ре-

результате совместного труда и затрат средств супругов подверглось капитальному ремонту или перестройке. Однако не всякий капитальный ремонт и длительное совместное проживание в доме обязательно влечет за собой превращение этого личного имущества супругов в общую совместную собственность супругов. Критерием определения вида собственности в данном случае является соотношение стоимости дома до ремонта и стоимости после ремонта. Если стоимость дома после ремонта превышает его стоимость до ремонта, то прежняя вещь фактически прекращает свое существование, она заменяется другой, созданной совместным трудом супругов.

Примером такого подхода к решению вопроса о включении личной собственности супруга в общую совместную собственность может служить гражданское дело Валгаского районного народного суда о расторжении брака Бориса и Вайке В., которые вступили в брак в 1956 г. Вайке В. получила в дар домовладение в 1962 г., его стоимость была 830 руб. В результате капитального ремонта и перестройки за счет средств супругов стоимость дома в 1969 г. составляла 3905 руб по данным Бюро технической инвентаризации. Решением суда от 6 января 1971г. домовладение было признано общей совместной собственностью супругов и разделено между ними.¹⁰ Если супругу до брака принадлежала мебель, которая в течение совместной жизни супругов была продана, и на вырученные деньги приобретена новая мебель, то эти новые вещи следует считать личной собственностью супруга. В случае, если к деньгам, полученным от продажи мебели, принадлежащей одному из супругов, добавляются средства, составившие общую совместную собственность супругов, то в таком случае новая мебель должна составлять общую совместную собственность супругов, но при разделе мебели должно учитываться, что один из супругов внес в приобретение совместной собственности свое личное имущество и его доля должна быть увеличена или за счет предметов мебели, или в денежном выражении.

¹⁰ Архивное гражданское дело № 2-62-71.

Иное положение возникает в том случае, если у супруга была до брака в личной собственности автомашина, которая в течение брака была продана и приобретена новая. При разделе общей совместной собственности автомашина, являясь частью этой собственности, остается во владении одного из супругов, причем стоимость старой машины как личной собственности супруга должна быть компенсирована в денежном выражении.

Е.М.Ворожейкин в своей книге "Семейные правоотношения в СССР" высказывает мнение о нецелесообразности разделения имущества супругов на общее и личное (добрачное, полученное в дар, по наследству и др.). Он считает, что наличие у супруга личного имущества могло бы учитываться судом в числе других обстоятельств, которые могут увеличить его долю при разделе общего имущества.^{II} Автор предлагает отказаться от давно сложившегося и десятилетиями себя оправдавшего принципа регулирования имущественных отношений супругов. Отказ от такого принципа не может быть обоснован из чисто практических соображений, связанных с разделом имущества.

Кроме того, это мнение автора представляется не обоснованным и с практической точки зрения в том случае, если личное имущество супруга можно бесспорно определить, то его несомненно следует исключить из общей совместной собственности супругов и тем самым упростить решение вопроса о разделе общей совместной собственности. Для судебной практики данная рекомендация Е.И.Ворожейкина была бы приемлема только тогда, когда личное имущество супруга было реализовано в течение брака и на эти средства были приобретены новые вещи (мебель, автомашина) или перестраивался старый дом.

х х х

Возникает ряд специфических проблем при рассмотрении вопросов личной и общей совместной собственности супругов - членов колхозного двора, которые, однако, требуют отдельного рассмотрения.

^{II} Е.М. В о р о ж е й к и н. Семейные правоотношения в СССР. М., 1972.

S i v u k o r d
О г л а в л е н и е

<u>H. Schneider.</u>	Ettevõtte tegevuse kontrollimine ministeeriumi poolt	3
X. Шнейдер.	Контролирование деятельности пред- приятия министерством. <u>Резюме</u>	47
<u>J. Odar.</u>	Õbukogude tsiviilprotsessi kui sotsiaalse juhtimise allsüsteemi printsibiid	49
Я. Одар.	Принципы советского гражданского процесса, как принципы подсистемы социального управления. <u>Резюме</u> ...	108
<u>И. Адоян.</u>	О некоторых вопросах личной собст- венности супругов.....	III

ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

XVI

На эстонском и русском языках
Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Ёликооли, 18.

Vastutav toimetaja V. Kelder
Korrektorid J. Laanekask ja I. Pauska

Paljundamisele antud 12. IV 74. Trükipaber nr. 2,
30x45.1/4. Trükipoognaid 7,75. Arvestuspoognaid
6,1. Trükiarv 300. MB 04317. Tell. nr. 410.
TRÜ rotaprint, ENSV, Tartu, Põlsoni tn. 14.

Hind 61 kop.